

MEDŽIAGA APIE ŽEMAITĘ (1960 m. ekspedicijos duomenys)

Paruošė K. UMBRASAS

Apie Žemaitę jau sukaupta gana gausi literatūra. Jau ikitarybiniais metais apie šį nepaprastai įdomų žmogų ir rašytoją pasirodė pora studijų, nemaža straipsnių, atskira knyga išleista jos biografija. Tarybiniais metais Žemaitės gyvenimas ir kūryba išsamiai nušviesti Lietuvos TSR Mokslų Akademijos išleistoje „Lietuvių literatūros istorijoje“, lietuvių literatūros vadovėlyje vidurinėms mokykloms, parašyta keliolika straipsnių, rašoma bent keletas didesnių mokslo darbų, išleistas pirmas lietuvių kultūros istorijoje beveik pilnas, aprūpintas plačiais komentarais jos raštų ir laiškų rinkinys.

Tarybų Lietuvoje susirūpinta ir naujos medžiagos surinkimu apie šią didžiąją mūsų rašytoją. Vienas iš svarbiausių naujos medžiagos šaltinių — rašytojos artimųjų ir ją pažinusių asmenų atsiminimai. Buržuazijos valdymo metais ši medžiaga nebuvo surinkta. Tada buvo paskelbta tik keletas atsiminimų apie visuomeninę-kultūrinę Žemaitės veiklą. Žemaitės asmeniniam gyvenimui, jos gyvenimui iki įsijungiant į visuomeninę veiklą pažinti vienintelis šaltinis tebuvo pačios rašytojos autobiografiniai raštai. Labai maža buvo žinoma apie Žemaitės kūrybos santykius su rašytojos gyvenama aplinka, apie jos kūrybos ryšius su tikrove. Tokiu būdu praleistas pats vertingiausias metas rinkti šitokią medžiagą, — metas, kai tebebuvo gyvi Žemaitės artimieji ir pažįstami, kai rašytojos gyvenimo faktai buvo neišblėję iš žmonių atminties.

Medžiaga apie rašytoją Žemaitės gyvenamosiose vietose imta rinkti, išvadavus Lietuvą iš hitlerinės okupacijos. 1946 m. Žemaitės gimtinę ir kitas jos gyventas vietas aplankė LTSR Valstybinės respublikinės bibliotekos suorganizuota ekspedicija, vadovaujama bibliotekos direktoriaus J. Rimanto. Ekspedicija dar rado gyvas Žemaitės dukteris Oną Jankienę Ušnėnuose ir Juzę Veikšienę-Petrauskienę Dičiūnų km. ties Pušalotu, Žemaitės anūkę Elžę Veikšaitę-Cepauskienę, su kuria Žemaitė palaikė ypač glaudžius santykius, Žemaitės pažįstamą Basią Dvarionaitę. Ekspedicija aplankė Dičiūnus, Siaulius, Ušnėnus ir Žemaitės gimtinę Bukantę. Ekspedicijos fotografas J. Stanišauskas ir dailininkas R. Kalpokas padarė daug vietovės ir žmonių nuotraukų bei piešinių. Ekspedicija tvirtai nustatė Žemaitės gimtinės vietą ir pavadinimą, užrašė minėtų asmenų atsiminimus, surado keliolika Žemaitės laiškų bei nuotraukų. Tačiau ekspedicijos darbui buvo skirta labai maža laiko, todėl atsiminimų apie Žemaitės gyvenimą surinkta palyginti nedaug. Tačiau nors ir trumpi pasikalbėjimų su Žemaitės artimaisiais, kurių dabar jau nėra gyvųjų tarpe, užrašai, jų nuotraukos šiandien turi didelės, tiesiog unikalinės vertės.

Daug vertingos medžiagos iš Žemaitės dukterų bei artimųjų surinko Žemaitės raštų redaktoriai, leisdami jos raštų rinkinius 1948 m. ir 1956—1957 m. Visa tai panaudota šiuose rinkiniuose pastaboms, ypač pastaboms prie Žemaitės laiškų. Vertingos fotografinės medžiagos iš Žemaitės gyvenimo paskelbta J. Rimanto paruoštame albume „Žemaitė gyvenime ir kūryboje“ (1956 m.).

Tiek apie kitus lietuvių rašytojus, tiek ir apie Žemaitę medžiagą rinko ir renka LTSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Instituto rankraštyno vedėja M. Grigaitytė 1957 m. užrašė vertingus atsiminimus iš Žemaitės dukters Pranės Jarienės. 1959 m. M. Grigaitytė buvo nuvykusi į Užventį ir Ušnėnus, kur užrašė Žemaitės anūkų Jurgio ir Jono Jankų bei kitų asmenų atsiminimus apie Žemaitę, Povilą Višinskį ir Satrijos Raganą. Institute yra saugomi Žemaitės anūko S. Jaro ir K. Stikliaus, pas kurį Žemaitė gyveno, grįžusi iš Amerikos, vertingi atsiminimai.

Medžiagą apie Žemaitę renka netolimi nuo Žemaitės gyventųjų vietų kraštotyros muziejai (Telšių, Siaulių, Kėdainių) bei mokyklų kraštotyros būreliai. Ypač tenka pažymėti Užvenčio vidurinės mokyklos kraštotyros būrelį, kuris, vadovaujamas lietuvių kalbos mokytojos D. Gudaitienės, užrašė vertingų atsiminimų apie Žemaitę.

Naujos medžiagos apie Žemaitę buvo paskelbta periodinėje spaudoje¹.

Tačiau, nuveikus šį darbą, dar daug kas iš Žemaitės gyvenimo, jos veiklos liko neaišku. Užpildyti spragoms Žemaitės biografijoje 1960 m. vasarą² buvo suorganizuota Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Lietuvių kalbos ir literatūros fakulteto Studentų mokslinės draugijos ekspedicija, vadovaujama šių eilučių autoriaus. Buvo aplankytos visos Žemaitės gyventosios vietovės, užrašyti pasikalbėjimai su Žemaitės dukterimi Prane Jariene, anūkais Jurgiu, Jonu, Antanu Jankais, Stasiu Jaru, Kristina Jarušauskiene, Aldona Balsiene, Petronėle Kebliūniene, Prane Daniliene, su daugeliu žmonių, pažinusių Žemaitę. Ekspedicijos nariai aplankė, aprašė ir nufotografavo Žemaitės gyventąsias vietas, tyrė jų istoriją, rinko tautosakinę ir etnografinę medžiagą, taip pat išaiškino iki šiol nežinotas Žemaitės gyventąsias vietas, surinko naujos medžiagos apie Žemaitės gyvenimą, veiklą, apie jos asmenį.

Renkant medžiagą, buvo stengiamasi išaiškinti Žemaitės kūrinių prototipus. Kiekvieno rašytojo, ypač realisto, kūryboje atsispindi jį supanti aplinka. Veikėjų prototipais labai dažnai būna gyvi, rašytojo pažinti asmenys, siužetų pagrindą sudaro tikri įvykiai, sudominę rašytoją vienu ar kitu charakteringu, tipišku bruožu. Tai labai būdinga ir Žemaitei, kuri, būdama didi realistė, yra ypač glaudžiai suaugusi su savo aplinka. Žemaitė savo kūrybos nelaikė tuščių fantazijos žaismu, ji rašė tai, kas ją skaudino, ką gerai pažinojo, rašė, turėdama tikslą kovoti su ydomis ir negerovėmis. Labai glaudi rašytojos sąsaja su aplinka yra jos kūrybos tikroviškumo, didelio idėjiškumo, jos talento paslaptis. Todėl prototipų, tikrovės faktų, davusių pagrindą vienam ar kitam Žemaitės kūriniui, atsekimas turi didelės reikšmės ne tik todėl, kad tai suteikia tarsi naujos gyvybės jos kūriniams, bet ir todėl, kad parodo Žemaitės kūrybinio metodo,

¹ S. Ciurlionienė-Kymantaitė, Žemaitę atsimenu..., „Pergalė“, 1945, Nr. 3—4, p. 115—119; St. Jaras, Gyvi prisiminimai, „Komjaunimo tiesa“, 1955 m. gegužės 29 d.; J. Rimantas, Dėl Žemaitės giminės pavadinimo, „Tiesa“, 1956 m. spalio 6 d.; J. Senkus, Dar dėl Žemaitės giminės pavadinimo, „Tiesa“, 1957 m. kovo 26 d.; A. Sidlauskas, Žemaitės herojų pėdsakais, „Komjaunimo tiesa“, 1959 m. balandžio 10—18 d.; Ten, kur kadaise lankėsi Žemaitė, „Svyturys“, 1960, Nr. 5; A. Sprindis, Apie mielą senutę Žemaitę, „Literatūra ir menas“, 1960 m. birželio 18 d.

² Kai kurie ekspedicijos nariai patikslinti duomenų buvo nuvykę ir vėliau.

jos stiliaus, jos kūrybinės laboratorijos ypatybės. Žinoma, būtų klaidinga manyti, kad Žemaitės tikroviškumas, jos kūrybos glaudus ryšys su matytais ir patirtais gyvenimo įvykiais tariamai menkiną rašytoją, kaip menininę. Panašias, aiškiai naivias mintis savo metu buvo skelbęs Vaižgantas. Bet juk rašytojo kūrybos meninė jėga glūdi ne siužeto ar veikėjų santykiuose su tikrove, bet siužeto ir personažų tipiškume, individualizacijos meistriškume, rašytojo sugebėjime sukurti tikrai gyvus žmones. Žemaitė tai sugebėjo kaip retas kitas lietuvių rašytojas.

Čia spausdinama dalis surinktos medžiagos, daugiausia apie Žemaitės gyvenimą iki išvykstant iš Ušnėnų. Parinkti tie užrašymai, kuriuose yra daugiau naujų, kitų rinkėjų neužrašytų duomenų. Žinoma, kai kurie duomenys neišvengiamai kartojasi. Tai nurodoma pastabose. Pasikalbėjimų užrašymai šiek tiek redaguoti, tačiau užrašinėtojų stilius nesuvienodintas.

Pasikalbėjimus užrašė:

Nr. 1—5, 6a, 7a, 9, 10, 12, 17, 18, 20a, 21, 22, 23b, 25, 26 — K. Umbrasas, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto dėstytojas;

Nr. 6b, 8, 11, 16, 19, 20b, 23a, 24, 28 — P. Katinaitė ir J. Keliotytė, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto IV kurso studentės;

Nr. 7c — D. Ručinskas, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto II kurso studentas;

Nr. 29, 30 — Z. Jackūnas, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto III kurso studentas;

Nr. 7a — J. Jankutė, Užvenčio vidurinės mokyklos IX klasės mokinė;

Nr. 13 — M. Krenčiūtė, Užvenčio vidurinės mokyklos mokinė;

Nr. 14 — B. Landzbergaitė, Užvenčio vidurinės mokyklos IX klasės mokinė;

Nr. 15a, 15b — I. Kučinskaitė, Užvenčio vidurinės mokyklos mokinė;

Nr. 27 — Venskutė, Užvenčio vidurinės mokyklos mokinė;

Nr. 31 — pats autorius — V. Bernotas.

Užvenčio vidurinės mokyklos mokiniams vadovavo mokyklos lietuvių kalbos mokytoja D. Petrulytė-Gudaitienė.

Studentams vadovavo, įvadą parašė, komentarus parengė ir užrašymus spaudai paruošė K. Umbrasas.

SUTRUMPINIMAI

ŽR VI 15 arba VI 15 — Žemaitė, Raštai, t. VI, Vilnius, 1957, p. 15.

LKLIR JZ 92 — LTSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštynas, Nr. JZ 92.

1946 m. ekspedicija — Lietuvos TSR Valstybinė centrinė biblioteka. Mokslinė ekspedicija Žemaitės biografiniams duomenims tirti. 1946 m. rugpiūčio 26 d. — rugsėjo 2 d. (Darbų apžvalga). Redagavo J. Rimantas.

VVPI ekspedicija — Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Lietuvių kalbos ir literatūros fakulteto Studentų mokslinės draugijos literatūros būrelio 1960 m. ekspedicijos medžiaga, saugoma VVPI Lietuvių literatūros kabinete.

1¹

a.

Ištekėjusi Žemaitė visų pirma gyveno tėvo ūkyje Rumšiškyje, 4 km nuo Varnių ant Pavandenės kelio. Ten buvo 60 ha žemės². Žymantas nebuvo ūkininkas, tėvams nepatiko, todėl atidavė Žemaitėi dalį ir atsakė vietą. Dalį atidavė ne visą, iki pat Žymanto mirties neišmokėjo. Paėmė antrai dukteriai Juzei žentą Šileiką³. Jis buvo ne iš prastų, bajoras, bet taip pat blogai ūkininkavo⁴.

Tada Žymantai persikėlė prie Laukuvos į dvarą. Ką jie ten darė, pati nežinau. Turėjo labai prastą lūšnelę. Gimiau Laukuvoje 1871 m. Dvare buvo graži bažnyčia. Prie Laukuvos buvo Paršežeris. Aš buvau ketvirtas vaikas, trečias buvo sūnus Kazys. Kazys už mane porą metų vyresnis⁵.

Po Laukuvos turėjo pusę namo⁶. Savininko nebuvo, jie žemę išnuomodavo. Kurioj vietoj — nežinau. Tur būt, arčiau Žymanto tėvynės. Žymantai čia labai nusigyveno, nieko neturėjo. Aš jau atsimeinu, kaip mano tėvai grįžo į Žymanto tėvynę — nuo Ušnėnų į rytus, į Užakių kaimą. Ten gyveno Žymanto broliai⁷. Po to gyveno krūmuose, menkoje grytelėje Kolainių ganyklose — pirmus metus.

Atsimenu, kad gyveno didesnėje žemėje apie 10 metų. Tą žemę nuomavo. Vadinosi Pasmalkys. Ši vieta buvo arti Kolainių dvaro ribos toliau nuo kelio. Nuo Kolainių skyrė Venta. Aplinkui balos, ganyklos. Į pietus netoli buvo kaimas, kuris vadinosi Kerbedlaukis. Dvaras ėjo per rankas. Tada valdė kažkokie latviai. Pasmalkyje gimė sūnus Antanas⁸ ir Elena. Pasmalky buvo neprastas gyvenimas, pusė bėdos, tik tėvas nemėgo darbo. Laikė porą arklių, užteko ganyklų, buvo šieno. Paskui ėmė kelti nuomą, ir Žymantai nusikėlė į Kerbedlaukio kaimą. 1 metus dirbo ant pusės žemės iš valstiečio Jankausko. Buvo visa žemė — 1 valakas.

Iš Kerbedlaukio persikėlė į kitą kaimą — Labūnavėlę. Nuo kaimo į Varnius ėjo senas vieškelis. Prie to vieškelio buvo Biržulio, Lukšto ežerai. Kai išvažiuoji į Pavandenę, visi ežerai matyti. Čia vėl ėmė žemę ant pusės — buvo čia duba⁹. Žemės savininkas buvo Valys. Labūnavėlėje išgyveno 1 metus ir iš čia persikėlė į Ušnėnus¹⁰. Labūnavėlėje buvo ūkininkas Radys ir netolimame majontkėlyje¹¹ gyveno Radavičius¹². Majontkėlis buvo nedidelis, bet laikė kumečius. Kaip vadinosi, neatmenu. Radavičius buvo susidraugavęs su tėvu. Radavičius po sukilimo buvo persikrikštijęs pravoslavų, tačiau slapta buvo katalikas. Toks buvo ir Požarskis, ir Budrikis¹³. Požarskis buvo kalvinas, o Budrikis — pravoslavas, nors slapta lietuvis¹⁴. Paskui Radavičius užsukdavo į Ušnėnus, važiuodamas į Šiaulius. Greta gyveno ir daugiau bajorų. Vienas iš jų Vyšniauskas. Jis pykosi su Radavičium. Jis kryžkelėje tarp Vyšniausko ir Radavičiaus pastatė stulpą, prie kurio prikaltė špygą, kuri rodė į Radavičius.

Girdėtos pavardės Kitavičiaus, Anglickio. Jie gyveno Kerbedlaukyje. Anglickis buvo juodabruvys. Brolis kunigas dovanojo juodus kailinius, todėl žmonės dainuodavo:

Anglickio Jono
Juodi baronai.

Kitavičius buvo susipratęs lietuvis. Taip pat girdėta ir Jagmino pavardė, bet neatsimeinu¹⁵.

Levo kalnas buvo prie ežeriuko¹⁶. Vaikai būdami ant jo lakstydavome, žaisdavome.

Iš Pasmalkio ir Labūnavėlės dažnai važiuodavo į Rumšiškį durpių kasti. Atsiveždavo kurui.

Šileikos buvo 5 dukterys: Kostė, Pranė, Olesia, Oniukė, Praniukė.

Buvo maža žemė ir Kerbedžiukai¹⁷.

Labūnavėlėje motina susipažino su Satrijos Raganos motina, kuri gyveno dvarelyje, kuris taip pat vadinosi Labūnavėle. Tarp Labūnavėlės kaimo ir dvaro buvo ežeras¹⁸. Kaimas buvo į rytus nuo dvaro. Pečkauskų gyvenimas buvo labai tragiškas. Jie gyveno labai biednai. Jie parėjo iš kitur. Jų buvo 2 broliai: vienas Veniuose, kitas Labūnavėlėje¹⁹. Įlindo į skolą. Turėjo 2 dukteris. Pardavė viską ir išėjo į Užventį, kur nuomavo dvarą²⁰. Kai mirė tėvas, motina su vaikais išėjo į Šiaulius.

Užventyje kunigu buvo Bukantas. Jis buvo labai širdingas. Susiėjo su Satrijos Raganą²¹.

Prieš Bukantą Užventyje buvo kamendoriumi Rusteika. Jį aprašo motina²². Jis buvo blaškus. Klebonas Petkevičius turėjo seserį Marceliną²³. Kiti sakė, kad ji ne sesuo, nes jos pavardė kitokia.

Tėvas nedirbdavo ir Ušnėnuose²⁴. Abu su Benediktu²⁵ nuolatos girti ir girti. Žemę dirbo iš pusės. Sūnus Kazys pradėjo bartis. Motina stengdavosi sutaikinti. Paskui išleido į Ameriką²⁶. Iškeliaut padėjo Radavičius, kurio tėvas Varniuose buvo antstolis. Jis buvo vedęs rusę. Tai kitas Radavičius²⁷. Kai apsirgo Benedikto žmona, Žymantai išsikėlė į Užventį²⁸ ir gyveno vienerius metus²⁹. Dirbo iš pusės klebono Petkevičiaus giminaičio Petkevičiaus žemę. Namai buvo ant Šiaulių kelio, už kalniuko, nuo Šiaulių žiūrint po kairei³⁰. Petkevičiaus namas buvo geresnis, jie gyveno laučelyje. Antroje pusėje gatvės namų nebuvo³¹.

Benediktas ir tėvas buvo labai linksmi. Labai daug žinojo melodijų. Motina irgi labai mokėjo pasakoti, buvo linksma. Motina daug nedirbdavo ir lauke, ir namie³². Apsirengusi būdavo paprastai, tik eidama į bažnyčią pasipuošdavo jaunų dienų drabužiais. Motina labai gerai mokėjo austi, verpdavo. Išmokė ir dukteris³³. Motina varydavo į darbą ir tėvą. Jis niršdavo, šaukdavo, kad ant jo sprando visi susėdę. Tėvas mėgdavo bartis ant vaikų. Motina mažai bardavos, tik sakydavo, kai vaikai neklausydavo: „Neverkė vaikai motinos mirusios, verkė supuvusios“.

Ant tėvo kapo buvo akmuo su kryželiu, net ir vardas buvo parašytas. Ties koplyčia po kairei. Netoli auga didelis medis³⁴.

Žymantų šeimoje Pasmalkyje buvo kalbama lenkiškai. Atvykę į Ušnėnus, pametė lenkystę³⁵.

Vaikai pastebėjo, kad Žemaitė rašo tada, kai pas ją ėmė lankytis studentai, kai ji ėmė siuntinėti vaikus su visokiais raštais. Buvau pasiųsta pas Lazdynų Pelėdą su kažkokiu raštu. Tai buvo, kai aš dar gyvenau Ušnėnuose ir turėjau apie 20 metų. Buvo atvažiavusi Bitė, tuoj mirus tėvui³⁶. Tėvas buvo nepatenkintas svečiais, sakydavo — mama tik valkiojasi su ponais³⁷.

Žemaitė su rašymu nuo žmonių slėpdavosi, nerodydavo. Tačiau pradėjo savo raštus slapta pametinėti. Pametinėdavo tada, kai atvažiuodavo daktaras ar kunigas, — ką nors aprašo ir pameta. Kas radęs, tuoj atbėgdavo pas mus paskaityti. Klausydavo ir sakydavo, kad su galva parašyta³⁸.

Žemaitė visiems skaitydavo ir rašydavo laiškus. Mokėjo ir rusiškai. Kai ateidavo sekmadienis, taip ir eidavo visi pas ją. Paskui, kai sužinojo, kad Žemaitė rašytoja, visi labai stebėjosi ir vadino save durniais, kad anksčiau to nepastebėjo.

Kaime buvo šviesesnių žmonių cicilikų, kalvis Banys, Augustis Veikšiuškas. Jis buvo ant valako. Pirma buvo girtuoklis, paskui pasidarė lietuvis. Žandarai 1905 m. suėmė tris — Eleną, Veikšą, Višinskio sūnų Domą. Višinskis tėvas buvo Domas ir sūnus Domas³⁹.

1930 metais Ušnėnų kaimas skirstėsi vienkiemiais. Nugriovė seną trobą, kurioje gyveno Aliukės žentas⁴⁰.

Žemaitė gana artimai draugavo su Bieloliesio dvarininkais. Draugavo su Požarskiene, jai skaitydavo lenkiškai ir lietuviškai, ką parašydavo⁴¹. Požarskienei skaitė apie tai, kaip šv. Petras neįleido į dangų lenko, tik žemaitį. Požarskienė buvo labai nepatenkinta⁴².

Požarskis keldavo pokylį valstiečiams, kurie eidavo pas jį į taškas. Degtinės neduodavo, bet patys atsinešdavo, pasigerdavo ir išlojodavo poną. Aš ir pati tuose pokyliuose dalyvavau⁴³. Požarskis buvo nepiktas ponas. Seniai Požarskiai pervedė dvarą žentui Budrikiui, bet ir žentas dvare negyveno. Mirus seniems, dvaras liko tuščias. Kur jis vėliaus pasidėjo, nežinau. Jis turėjo ir savo dvarą⁴⁴.

Velniaragė buvo Požarskio dvaro žemės kampas prie Ventos upės. Kumečiai čia ganydavo arklus. Kai pastatė palivarkėlį, ėmė arklius griebti. Todėl ir pavadino Velniarage. Dabar ten yra mokykla⁴⁵.

„Sučiuptam velne“ aprašyta tikra teisybė. Dvaro vedėjas išsiuntė kumetį, o tas slapta sugrįžo ir laukė, kas čia bus. O tą vakarą buvo svečių. Vyras ir sučiupo urėdą. Visi šnekėjo, kad taip buvo. Tas urėdas ne vieną vedė iš kelio. Kur tas atsitikimas buvo, tikrai nežinau. Kalbėjo, kad apie Luokę. Atsitikimas buvęs, kai dar gyvenau Ušnėnuose, prieš 1900 metus⁴⁶.

Žemaitė turėjo tokius vaikus pagal amžių: Ona, Juzė, Kazys, Pranė, Antanas, Elena, Vincė. Vincė gimė Labūnavėlėje. Mirė Ušnėnuose maža — 8 mėnesių. Ona gimė Rumšiškyje. Ją vedžiodavo dėdelis⁴⁷, mokydavo sakyti: „Čiho, ne gadaj“. Juzė irgi, tur būt, gimė Rumšiškyje⁴⁸. Motina minavodavo Šėmus, ten gyvenusius pažįstamus. Bet kad ji ten būtų buvusi — nežinau.

Žymantų šeimoje buvo dar Benedikto žmonos sesuo Barbora. Ji mirė, turėdama 115 m. amžiaus. Buvau parvykusi į jos laidotuves. Atsimenu, kad klebonas pagal metrikus nurodęs tokį jos amžių.

Veikšai buvo Ušnėnų kaimo ūkininkai. Atvykus į Ušnėnus, tėvo jau nebuvo, buvo tik motina ir 4 Veikšiukai sūnai. Anksčiau tėvas buvo viršaitis. Juzė⁴⁹ ištekojo už Vinco. Vincas greit mirė. Paskui mirė vyro brolis Juozas. Liko 3 našlės: motina ir dvi marčios. Du kiti broliai išvažiavo į Ameriką: Jonas ir Petriukas. Buvo nieko vyrai. Aš su jais kartu ganydavau⁵⁰.

Juozas buvo vedęs Poškaibę iš kitos gatvės pusės⁵¹. Berods, jos vardas buvo Barbora. Viename namo gale gyveno motina su dviem dukterimis, o Juozas su žmona — kitame. Kai vedė Vincas, jis paėmė 1/4 dalį namo⁵². Su motina labai pykosi. Buvo išėję iš namų. Motina buvo baisi plekininkė, pikta. Ypač marti kentėjo. Su vyru Juzė pragyveno 4 metus. Gal Žemaitė „Marčioje“ ir aprašo Veikšų gyvenimą, bet ten niekas nemirė⁵³. Mirus Juozui, liko 2 vaikai. Juozo duktė ištekojo už Kuchausko⁵⁴.

Viena Veikšienės duktė Petronėlė ištekojo už Benedikto. Benediktui Veikšaitę išpiršo Žemaitė. Ištekęs ji Benedikto nemylėjo. Po šliubo nė nešnekėjo su juo. Žemaitė sakė, kad bus niekis. Po poros savaičių įeina tėvas, sako: „Turiu naujieną“. Motina atsako: „Jei gera, tai sakyk“. „Bloga naujiena. Benediktas mirė“. Motina tuoj: „Ntručiojo“⁵⁵. Kai mirė, Elzikė buvo jau nemaža⁵⁶.

Buvo dar vienas jaunas Veikšas prie tėvo. Vadinosi Augustis. Pleikai- tų buvo vedęs mažąžemį iš Ušnėnų⁵⁷.

Petronėlė Veikšaitė po Benedikto mirties kurį laiką gyveno pas motiną, paskui išėjo į Šiaulius. Mergaitė būdama, turėjo sūnų. Kada mirė — nežinau.

Juzė už pirmo vyro ištekojo 18 (22) metų⁵⁸. Kai mirė tėvas 1898 m., ji jau turėjo du vaikus. Vyru mirus, mirė sūnus, o Elzė liko⁵⁹. Vestuvės buvo prieš adventą, o po metų gimė duktė. Juzė ištekojo pirma, o paskui Ona. Po vyro mirties Juzė kurį laiką gyveno namie. Paskui išėjo pas Komarą mokyti pienininkystės. Dirbo Komaro dvare. Pro Komaro dvarą eidavo į Šidluvą. Paskui gyveno 12 metų Joniškėlyje. Kartu gyveno ir Elzė. Gal ir buvo „Žiburėlyje“, bet tikrai nežinau. Apie 1920 m. ištekojo už Petrausko⁶⁰.

Kazys į Ameriką išėjo, turėdamas 22 m., jau iš Ušnėnų. Tada dar gyveno tėvas. Kariuomenėje jis nebuvo tarnavęs, buvo paliktas. Kariuomenėje tarnavo Antaniukas. Kol buvo Kazys mažas, tėvas jį mylėjo, o paskui susipyko, nes jis priešinosi tėvui⁶¹.

Žemaitėi išėjus, ūkyje liko Elena. Motina Elenos sūnų Liuduką⁶² mokė, labai globojo. Jis buvo labai tykus vaikas. Kai aš gyvenau Kėdainiuose⁶³, jis atvažiuodavo.

Elena gerai dainuodavo, turėjo gerą balsą. Gal ji ir aprašyta „Rudens vakare“⁶⁴. Šiaip apsakyme aprašyta tikra teisybė. Žmonės mėgdavo vakare susirinkti ir kalbėtis.

Mano gyvenimas buvo labai vargingas. Pasmalkyje tėvai gyveno labai sunkiai. Neturėjau nei savo batelių, nei drabužių. Dažnai nebūdavo duonos. Klausdavau motinos: „Kodėl mes tokie biedni?“ Motina ką nors sakydavo, o aš atsakydavau: „Todėl, kad tėtis žudo nekaltus paukštelius“.

Nuo 7 metų pradėjau ganyti žąsis ir ganiau labai ilgai. Labai pakyrėdavo. Žąsų laikydavome labai daug. Žąsys piktos. Rytą reikėdavo labai anksti keltis, šalta ant rasos. Dažnai pragandydavau. Rudenį gaudavau po 1 rublį už žąsiuką. Kai paūgėjau, tėvas pažadėjo už ganyamą čeveryką. Kai atėjo ruduo — nei čeverykų, nieko. Avėjau vyžomis, jei prakiurdavo, pati turėdavau lopytis. Kai susilaukiau 9 metų, teta davatka paėmė į Varnius mokyti tikėjimo ir skaityti⁶⁵. Kai turėjau 10 metų, teta nupirko čeveryką už 10 auksinių. Buvo didelis džiaugsmas. Ciocė vesdavos į bažnyčią, apvalkstydavo skarmalais.

Ušnėnuose vėl žąsys. Kaziukas mažai ganė. Teta Petronėlė norėjo jį į kunigus leisti. Tačiau jis labai tingėjo mokytis — tik 3 metus pasimokė⁶⁶.

Išėjusi iš Ušnėnų, pusantrų metų tarnavau pas gydytoją Cumpftą Šiauliuose prie vaikų⁶⁷. Kai tėvas buvo prie mirties, parvažiavau namo. Tėvui mirus, Višinskis prirodė vietą Pernaravoje pas Juškytę⁶⁸. Dirbau krautuvėje pardavėja. Juškytė pamokė mane aritmetikos ir šiaip pralavino. Buvau Juškytės pasiuntiniu. Vežiojau raštus į Burtkiškį pas kunigą Genį. Juškytė sutrumpino maldaknygę ir davė man perrašyti. Juškytė gavo už tai 100 rb, bet man nieko nedavė.

Paskui Juškytė išvažiavo į Rusiją, į Dorpatą pas inžinierių Komodskį vaikų mokyti. Atidavė man krautuvę išsimokėtinai. Turėjau 200 rb. Motina likvidavo ūkį ir taip pat davė 100 rb. Turėjau mokėti 600 rb. Krautuvėje labai sekėsi ir išmokėjau per 5 metus. Atsirado vyras, ir iškėėjau. Vyras geidė žemės, pirkto žemę Jakšių kaime. Karo metu žuvo daug pinigų. Krautuvę likvidavau 1920 m. Kai mokėsi vaikai, gyvenau Kėdainiuose, kol užsidarė seminarija.

Jakšiuose gyvenau iki 1950 m., o paskui pas dukterį Kebliūniene Kaune⁶⁹.

Žemaitės apsakyme „Petras Kurmelis“ buvo aprašytas tikras atsitikimas. Gyveno toks žmogus. Jis buvo stalius, turėjo tinginę pačią. Ją visaip prašydavo, kalbindavo. Pavardė buvo kitokia. Gyveno ant Kražių, apie Karklėnus, prie Kražantės, prie ganyklų. Prie namų augo akacijos⁷⁰.

Slabada buvo dvaras netoli Ušnėnų. Ten gyveno grafo gydytojas⁷¹.

Kaunas,
1960 m. gruodžio 10 d.

b.

Žemaitė rašydavo viską iš gyvenimo. Vingių Jonas buvo toks netoli didelis tinginys, o tėvai jį kėlė labai aukštai. Tai buvo kitame kaime — vadinasi Sendvarys. Pavardė Pleikiai. Ten gyveno ar ne 3 Pleikiai⁷².

Topylio gyvenime nebuvo. Iš būdo gal kiek panašus į tėvą. „Gera galva“ — iš Višinskio senio⁷³. Tėvas buvo labai skūpus, vaikams nieko nedavė. Turėjo daug dirbti. Povilas apgaudinėjo tėvą. Sakė, kad nori baigt 8 klases, tada eis į seminariją. Povilas norėjo į universitetą. Mano motina tai žinojo, davė jam 10 rb. Višinskis įdėdavo jam seno sviesto. Mano

motina pakeisdavo nauju. Kai seniui pasakė, kad Povilas išvažiavo į universitetą, tai jis manė, kad į tokį miestą. Kai jam kas paaiškino, labai pyko ant mano motinos. „Žymantai suėdė mano vaiką“, — sakydavo jis. Visai nė nekalbėjo. Jį perkalbėjo tik klebonas. Tada susitaikė su Žymantais.

Ušnėniškiai bylinėjosi su ponu. Kaip pasibaigė byla nežinau, nes išėjau iš Ušnėnų⁷⁴.

Ušnėnai priklausė Čekaičių dvarui⁷⁵. Venta skyrė Ušnėnų žemę nuo Beržėnų grafo Čapskio⁷⁶.

Sutkai, tur būt, pakeista pavardė. Buvo tokie. Kas jie, neatsimenu⁷⁷.

Bobarnė — senelių namai arba toks namas prie dvaro, kur gyveno moterys be vyrų. Buvo pas Putvinskį, Beržėnuose.

Antanas⁷⁸ išėjo į Ameriką karui prasidėjus (1904 m.). Atėjo ant viešės kalėdoms ir nebegrįžo. Slapstėsi kiek laiko pas mane, prašė pinigų kelionei į Ameriką. Aš daviau 100 rb. Per sieną padėjo pereiti tėvo sesers sūnus Bielskiukas — agentas. Kariuomenė jam labai nepatiko neteisybė. Mirė 1956 m. Buvo vedęs. Kur šiandien žmona, nežinau. Vaikų neturėjo. Turėjo ūkį Kanadoje. Tame ūkyje dabar gyvena mano duktė Rožytė.

Žemaitė turėjo augintinį Aleksandrą, pavardė Stonys⁷⁹. Mirus mofinai — mergaitei, jis buvo likęs dvejų metų. Niekas nenorėjo priglausti, tada motina paėmė. Buvo labai netikęs, sirgo. Aleksandras labai prisirišo prie Žemaitės, mamytė vadino, prašė visą laiką jį laikyti. Buvo iki kariuomenės. Buvo labai darbštus, tvarkingas. Turėjo didžiulį polinkį prie prekybos. Kaime supirkdavo, išveždavo į miestelį pardavinėti. Susidėjo 100 rb. Viršaitis norėjo 100 rb., kad atleistų nuo kariuomenės, tačiau Aleksandras nesutiko atiduoti ir išėjo į Ameriką. Irgi prapuolė. Motina sakydavo: tokia mano ranka. Kai motina buvo Amerikoje, pamatė iškaboję pavardę Stonys. Įeina — žiūri, graži krautuvė, jis sėdi nusilenkęs ir rašo. Kai pamatė, kad sušuks iš džiaugsmo.

Grįžusi iš Amerikos, mama atvažiavo į Pernaravą⁸⁰. Stasiukas⁸¹ ir Kulišauskas⁸² su arkliais parvežė iš Kauno. Juškytės nebuvo namie. Nakvojo dvi naktis⁸³. Mes tada norėjome pirkti ūkį Jakšiuose, tai ji ėjo pėsčia pasižiūrėti. Atgal parvežė arkliais. Paskui nuvažiavo į Šiaulius. Iš Šiaulių į Ušnėnus. Juzė gyveno Dičiūnuose, iškėjęs už vyro⁸⁴. Po gimines vežiojo mano sūnus Stasiukas⁸⁵.

Žemaitė iš Amerikos grįžo rugsėjo mėn., o mirė gruodžio. Mirė dėl Elenos sūnaus Liuduko. Važiavo dėl jo į Kauną, persišaldė ir mirė. Liudvikas globojo kitus Elenos vaikus.

Jankus — Onos vyras — buvo tvirtas darbininkas, turėjo daug vaikų: 5 sūnus ir tris dukteris. Ne visi užaugo⁸⁶.

Juškutei atnešdavo draudžiamos spaudos. Nešdavo Ivanauskas. Jį sykį pagavo. Buvo asesorius Mongirdas — lietuvis. Aš jį pažinau ir perkalbėjau. Ivanauską paleido.

Buvo dar knygnešys Unterys. Jį suėmė ir atvežė du uriaudininkai. Pasakui jis apako. Dar tarnaudama pas Cumpftą, bažnyčioje mėčiau proklamacijas, tokius nedidelius lapelius. Studentai davė. Mačiau, demonstracija ėjo. Policija užpuolė, keletą nušovė. Tada dar tėvas buvo gyvas.

Pranė Jarienė, gimė 1871 m. rugpiūčio 15 d.;
gyvena Kaune, Dzeržinskio 10a-6.

Kaunas,
1960 m. rugpiūčio 16 d.

¹ Su Žemaitės dukterimi Pranė Jariene kalbėjosi Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyno vedėja M. Grigaitytė 1957 m. Šių eilučių autoriui su ja teko kalbėtis du kartus: 1960 m. rugpiūčio 16 d. ir 1960 m. gruodžio 10 d. Šių pasikalbėjimų metu daugiausia buvo stengiamasi sužinoti naujų, M. Grigaitytės pasikalbėjime neužfiksuotų duomenų. Pranė Jarienė 1960 m. turėjo jau beveik 90 metų, tačiau dar gana gerai atsiminė praeitį. Vis dėlto, jos pasakojime yra ir daug prieštaraimų, aiškiai netikslų teiginių. Tikslesnius ir išsamesnius duomenis ji pateikė gruodžio mėnesį. Gruodžio mėnesį

buvo kalbamasi, jau apvažinėjus Zemaitės gyventąsias vietas, todėl ir pats pasikalbėjimas buvo kryptingesnis, konkretesnis. Sis pasikalbėjimas ir spausdinamas (skyrius *a*) pastabose nurodant, kuo skiriasi pirmojo ir antrojo pasikalbėjimų duomenys; skyriuje *b* pateikiamos tos pirmojo pasikalbėjimo vietos, kurios nebuvo pakartotos gruodžio mėnesį.

Pranė Jarienė buvo dar gana stipri, guvi senutė. Ji labai panaši į motiną, tik gal kiek smulkesnio veido. Ypač primena Zemaitei charakteringa aukšta kakta. Šią aukštą kaktą paveldėjo net Zemaiteis anūkai, pvz., Pranės sūnus Stasys Jaras. Kitos Zemaiteis dukterys taip pat buvusios panašios į Zemaitei (plg. K. Jankausko pastabas apie Juzę Veikšienę-Petrauskienę 1946 m. ekspedicijos medžiagoje; M. Grigaitytės užrašytą Ivoškaus teiginį (LKLJR JZ 92); taip pat 105, 122 p.). Ir kiti anūkai, ypač Elenos Teresienės dukterys, taip pat turi panašumo į savo senelę.

² Rugpjūčio 16 d.—50 ha. Aplinkiniai gyventojai nurodo 60 ha. Sis žemės kiekis maždaug sutinka ir su Zemaiteis „Autobiografijos“ duomenimis, kur ji rašo, kad tėvas buvo pirkęs 2 valakų ūkį su apirusiais trobesiais (IV 412).

³ Plg. 95 p.

⁴ Rugpjūčio 16 d. pasikalbėjime: „Pradžioje tėvai Zymantams davė Rumšiškį. Turėjo išmokėti seserims dalis. Buvo graži vieta. Tėvas nebuvo gaspadorius. Beniuševičiams nepatiko, atidavė dalį“. Sie teiginiai nesutinka su Zemaiteis „Autobiografijos“ duomenimis. Čia Zemaitei teigia, jog Zymantai išsikėlė iš Rumšiškio todėl, kad Zemaiteis tėvas buvo atleistas iš ūkvedžio pareigų ir pats norėjęs ūkininkauti. „Autobiografijoje“ nurodoma, kad Sileika buvęs taip pat prastas ūkininkas. Jis vos-ne-vos per kelerius metus atkaišęs Zemaiteis dalį (300 rb.), o kitoms seserims nepajėgęs išmokėti, todėl atskyręs joms pusę žemės (IV 417).

Iš Zemaiteis autobiografinių rašinių ir kitų duomenų buvo žinomos Zemaiteis gyvenamosios vietos tik Bukantė, Šėmos, Džiuginėnai ir Ušnėnai. Kur gyveno nuo 1866 m. balandžio 23 d., kai su savo vyru išvyko iš Džiuginėnų dvaro „ant savęs“ (IV 412), iki 1884 m., kai Zymanto brolis pasikvietė juos į Ušnėnus, Zemaitei savo raštuose nemini. O tai labai reikšmingas Zemaiteis gyvenimo laikotarpis — nuo 22 iki 40 metų amžiaus. Per tuos 18 metų Zemaitei patyrė visą to meto valstietės gyvenimo vargą ir skurdą, kaimo tamsos slėgimą.

1946 m. ekspedicijos medžiagoje randame paminėtas kai kurias vietas, kuriose Zemaitei gyveno išteikėjusi. Ona Jankienė papasakojo, kad vedę Zymantai gyvenę Palūkštėje. Juzė Petrauskienė savo gimimo vietą nurodė Rumšiškį. Pr. Jarienė M. Grigaitytei 1957 m. jau visai aiškiai pasakė, kad Beniuševičių ūkis, kur Zymantai apsigyveno susituokę, buvo Rumšiškyje, netoli Varnių. Šį teiginį Pr. Jarienė pakartojo 1960 m. rugpjūčio 16 d. ir gruodžio 10 d. Šių eilučių autorius surado Rumšiškio vietovę ir patikrino minėtus teiginius.

Rumšiškis yra Varnių rajone, Palūkštės apylinkėje, netoli Varnių—Užvenčio kelio. Mičiurino vardo kolūkio Klubokų brigadoje, maždaug 4 km nuo Varnių. Taigi Onos Jankienės ir kitų dukterų duomenys sutinka. Šiuo metu ši vietovė laikoma Klubokų kaimo dalimi. Seniau tai buvo atskiras stambokas vienkiemis. Vėliau žemė buvo padalinta į dvi dalis, ir dabar buvusioje Rumšiškio žemėje yra dvi sodybos, žmonių dažnai vadinamos Sileikais. Toje vietoje, kur stovėjo Beniuševičių trobos, dabar yra Albino Sileikos sodyba.

Rumšiškyje Zemaitei ir patyrė pirmuosius savarankiško gyvenimo vargus, kuriuos ji taip vaizdingai aprašė „Autobiografijoje“ (IV 413—414). Iš Zemaiteis „Autobiografijos“ galima spėti, kad Rumšiškyje Zymantai gyvenę tik vienerius metus — nuo 1866 m. pavasario iki 1867 m. pavasario (IV 413—414). Tačiau ekspedicijų surinkti duomenys ne visai atitinka šias datas. Juzė Petrauskienė teigia, kad ji gimusi Rumšiškyje 1868 m. (1946 m. ekspedicijos duomenys). Vadinasi, Zymantai iš Rumšiškio neišvyko po metų, t. y. 1867 m. pavasarį, bet vėliau. Tačiau, antra vertus, dukters gimimo ir Zemaiteis gyvenamoji vieta galėjo nesutapti — Zemaitei galėjo atvažiuoti pas savo tėvus tik gimdyti. Šitaip galima būtų išaiškinti ir vyriausios dukters Onos tvirtinimą, kad ji gimusi Šėmose, krikštyta Zarėnuose (1946 m. ekspedicijos duomenys). Zemaitei galėjo gimdyti pas savo gimines Šėmų dvare. „Autobiografijos“ duomenimis, Zemaitei šiame dvare gyveno iki 1863 m. sukilimo pabaigos. Sunkios jaunavedžių gyvenimo sąlygos tokį atvejį daro gana įtikimą.

Zemaiteis ryšiai su Rumšiškiumi neapsiribojo trumpu vienerių ar dvejų metų laikotarpiu. Čia ilgą laiką gyveno ir nukaršė Zemaiteis tėvai (motina mirė 1874 m., o tėvas — 1878 m. — IV 417), čia gyveno išteikėjusi Zemaiteis sesuo Juzė, taip pat dažnai lankydavosi Varniuose gyvenančios kitos Zemaiteis seserys. Zemaitei irgi dažnai lankydavosi Rumšiškyje. Glaudžius santykius palaikyti padėjo ir patogi Rumšiškio vieta prie Užvenčio—Varnių kelio. Vėlesnės Zemaiteis gyvenamosios vietos buvo taip pat netoli šio kelio ir ne per toliausia nuo Rumšiškio. Vėliau palaikydavo santykius Rumšiškyje ir Ušnėnuose gyvenę seserų vaikai.

Jei Bukantė, Šėmos ir Džiuginėnai žavi savo grožiu, tai Rumšiškio apylinkės jau visai kitokios. Rumšiškis yra netoli Nekočios ir Nevardo upelių santakos. Šių upelių slėniuose yra žemos, pelkėtos pievos; bei mažai virš pelkių lygio pakilusios dirvos.

Zemoje vietoje yra ir buvusi Rumšiškio sodyba. Dabar abi šios upės nusaustos, bet anksčiau visur buvę labai šlapia. Kelias į vienkiemį kaip tik vingiuoja pelkių pakraščiu.

Tačiau taip nykiai atrodo tik artimoji Rumšiškio aplinka. Varnių—Užvenčio kelias eina nuostabiomis Zemaitijos kalnuotos srities vietomis — Pavandenės aukštumų ir neapbrėptųjų Biržulio pelkių pakraščiu. Kelias čia leidžiasi į platų slėnį, čia kyla į stačius kalnelius, nuo kurių atsiveria vaizdas į begalines krūmais apaugusias pelkes bei lygumas, kur telkšo Biržulio ežeras. Zemaitė, be abejo, labai dažnai važinėdavo šiuo keliu, vykdamą iš Rumšiškio, paskui iš Kolainių apylinkių į Varnius.

Labai gražus reginys atsiveria į Varnių miestą ir į gretimą Lukšto ežerą nuo Ožtakių kalno, kuris yra prie pat šio kelio už poros kilometrų nuo Varnių. Sis kalnas ir reginys nuo jo aprašytas pasakyme „Atžala“.

⁵ Apie Zemaitės vaikus žr. 86, 93, 102 p.

⁶ Tur būt, pusę valako.

⁷ Ušakių k., Užvenčio raj. yra Žymantų gimtinė. Žinomi 4 broliai Žymantai: Jokimas, Kazimieras, Benediktas, Laurynas (plg. VI 12, taip pat 108 p.).

⁸ Pavyko surasti Zemaitės sūnaus Antano gimimo metriką. Metrikoje pažymėta, kad jis gimė 1879 m. spalio 14 d. Smalkose.

⁹ Ciela duba — visas gyvenimas, nepadalytas valakas.

¹⁰ Rugpjūčio 16 d. Pr. Jarienė taip nupasakojo Zemaitės gyventąsias vietas, išėjus iš Rumšiškio: „Kiek atsimenu, tėvai gyveno Laukuvos dvare, lūšnelėje. Tėvas dirbo padieniu darbininku. Teišbuvo vienerius metus. Paskui ėjo į savo gimtinę. Išėję iš Laukuvos krūmų, paėmė dirbtį nuo Kolainių pono žemės sklypelį, kuris vadinosi Pasmalkys. Tai gana gerai atmenu. Kelis metus ten gyvenom. Kiti pradėjo kelti nuomą, ir ponas jiems atidavė. Ponas buvo generolas. Tada persikėlė į Kerbedlaukį. Čia buvo didesnė vieta, dirbo ant pusės. Kokius du metus. Samdė berną. Paskui į žiemius — į Labūnavėlę. Ten gyveno keli gyventojai. Emė ant pusės. Čia susipažino su Satrijos Ragana. Ji buvo dar jauna. Draugavo su motina, su Pečkauskiene. Ji buvo labai mielaširdinga. Dalinosi knygom. Iš Labūnavėlės į Ušnėnus. Kelis metus. Kai mirė dėdė, į Užventį. Paskui vėl grįžo atgal“.

Apie savo gyventąsias vietas, išėjus iš Rumšiškio, Zemaitė nėra palikusi jokių žinių. „Autobiografijoje“ apie šį laikotarpį pasakyta tik tiek: „Rendavojoje didesnius ar mažesnius ūkius ilgesniams ir trumpesniems metams, o tankiai ir vieniems“ (IV 414). Jokių žinių apie tai nesurado ir ankstesnės ekspedicijos. Šį reikšmingą Zemaitės biografijos puslapį papildė Pr. Jarienė.

Pr. Jarienės teiginys, kad ji gimusi Laukuvos dvare, ir jos gimimo data (1871 m. rugpjūčio 16 d.) taip pat prieštarauja teiginiui, kad Žymantai iš Rumšiškio tuoj persikėlė į Laukuvą ir čia gyvenę tik vienerius metus. Jie turėjo ilgiau pagyventi arba Rumšiškyje, kaip kad galima spėti iš „Autobiografijos“, arba Laukuvos dvare, arba dar turėjo gyventi ir kitose vietovėse. Žinoma, galimas ir toks atvejis, kad Pr. Jarienės gimimo vieta ir Žymantų gyvenamoji vieta galėjo neatitikti, kaip spėjama dėl Onos ir Juzės gimimo vietos.

Jei apie Žymantų gyventąsias vietas tarp Rumšiškio ir Pasmalkio Pr. Jarienės žinios gana miglotos ir supainiotos, tai Pasmalkį, Kerbedlaukį ir Labūnavėlę ji atsimena gana tvirtai ir nevienodus duomenis pateikia tik smulkmenose.

Šių eilučių autoriui pavyko surasti Pr. Jarienės minimas vietas, nors kai kurios iš jų (pvz., Pasmalkys) jau nesutinkamos oficialiuose dokumentuose ir yra žinomos tik senesnių vietos žmonių.

Paaikšėjo, kad Pasmalkys, Kerbedlaukis ir Labūnavėlė yra artimos kaimyninės vietovės. Jos yra Užvenčio rajone, Kolainių apylinkėje. Geriausia jas pasiekti Kolainių—Karklėnų vieškelio. Pervaziavus Ventą, tuoj prasideda Kerbedlaukio kaimo vienkiemiai. Kerbedlaukio senoji kaimavietė yra prie šio kelio, maždaug 2 km nuo Kolainių. Išsiskiršius į vienkiemius, buvusio kaimo vietoje teliko tik keletas senų medžių, augančių lauko vidury. Kerbedlaukio kaimo būta ant Ventos slėnio aukšto kranto. Krūmotos pievos Ventos slėnyje, kuriose seniau buvo kaimo ganyklos, vadinamos Smalkomis, o Pavenčio kalvų slaito iškyšulys į šias pievas seniau buvo vadinamas Pasmalkys. Tačiau kai kurie gyventojai ir Pasmalkio vietovę vadina Smalkomis. Matyt, taip seniau ir vadinta. Tai patvirtintu ir Antano gimimo vietos pavadinimas jo gimimo metrikoje.

Už 1—1,5 km nuo Kerbedlaukio kaimavietės, Ventos slėnio pakraštyje, yra Kerbedžiukų ar Kerbedėlių vienkiemis, o dar už kokio kilometro ir Labūnavėlės kaimas.

Apylinkės žmonių duomenimis, visos šios vietovės, taip pat ir dalis aplinkinių dvarų, senovėje priklausė Kolainių dvarui, kurio savininkai buvę dvarininkai Adomkai arba Adamkevičiai. Paskui jų žemės perėjusios karmelity vienuolynui (plg. dar ŽR II 381; „Vadovas po Lietuvą“, Kaunas, 1938, p. 260—261). Žmonių pasakojimuose (96 p.) ir Zemaitės raštuose („Iš baudžiaivos laikų“ II 381—382) atsispindi tų vienuolių — baudžiatvinių dvarininkų — žiaurumai.

Baudžiavą panaikinus, baudžiauninkų dirbamos žemės perėjo jų nuosavybėn. Po 1863 m. sukilimo dvaro ir jo palivarkų žemės buvo išdalytos ar išpardavinėtos. Pasmalkys ir yra buvusi Kolainių dvaro žemė, kuri priklausė Kolainiukų palivarkui. Kolainiukų palivarkas po 1863 m. sukilimo atitekęs generolui Liubimovui. XIX a. pabaigoje ar XX a. pradžioje Kolainiukų žemė perėjo bankui, o iš banko ją nupirko dabartiniai Kolainiukų

kaimo gyventojai. Tada Pasmalkį įsigijęs kažkoks Timofiejus. Vėliau Pasmalkys perėjęs jo žento/Dalgio nuosavybėn. Dalgis ir dabar ten tebegyvena.

Pasmalkyje seniau stovėjo seni trobesiai (kumetynas), kurie dabar nugriauti. Dabartiniai Dalgio trobesiai naujai statyti. Pasmalkyje seniau augęs eglynas, buvo daug kelmų, krūmų.

Kerbedlaukis nuo seno buvo kaimas, o jo gyventojai — baudžiauninkai.

Labūnavėlė seniau irgi buvo dvaras, priklausęs Kolainiams, kurių paskui atskirais sklypais nupirko valstiečiai. Matyt, vieno tų valstiečių ūkį ir dirbo Žymantai. Šiuo metu Labūnavėlėje yra kolūkio fermos. Senųjų pastatų nėra išlikusių. Žemaitės laikus čia nebent primena seni medžiai, kurių yra keliolika.

Pr. Jarienė paminėjo tikrai esančias vietas ir gana tiksliai jas apibūdino. Tai rodo, kad jos žinios teisingos. Pr. Jarienė atsimena ten gyvenusius žmones, apie kuriuos yra girdėję ir vietos gyventojai.

Tarp kitko, Pasmalkį, kaip Žymantų gyvenamąją vietą, žino ir Zemaitės anūkai Jankai (97, 100 p.).

Kiek galima spėti iš seno šių apylinkių gyventojų L. Sleževičiaus atsiminimų, čia gyvenusius Žymantus prisimindavo jo senelės sesuo, Kerbedėlių gyventoją Anglickienė (plg. 97 p.).

Kai kurių išvadų, kad ten Zemaitė gyvenusi, galima padaryti ir iš jos kūrybos. Apsakyme „Mėšlavežis“ Zemaitė mini Pasmalkio kaimą (II 163). Apsakyme „Iš baudžiaivos laikų“ minima šių vietų gyventojų Streckio pavardė (II 381). Kad Žymantai ilgesni laiką vienoje vietoje gyveno, nuomodami žemę, leidžia teigti ir šitoks sakinytis iš Zemaitės autobiografinio rašinio „Pirmieji mano žingsniai“: „Vėdės gavo truputį dalies, pridėjęs tą truputį prie savo sutaupyto skatikų, įsisteigė ūkį, nusienuojęs plotelį žemės“ (III 313).

Tikslėsnų datų, kada tose vietovėse Žymantai gyveno, Pr. Jarienė neatsimena. Galima spėti tik apytikriai iš Pr. Jarienės pateiktų duomenų. Žinodami, kad Žymantai į Ušnėnus atsikėlė 1884 m., galime spėti, kad jie Kerbedlaukyje gyvenę 1881—1882 m. Labūnavėlėje — 1883 m., o Pasmalkyje, tur būt, visą aštuntą dešimtmetį ar kiek mažiau. Pr. Jarienė yra gimusi dar Laukuvoje (1871 m.), o Antano gimimo (1879 m.) vieta dar Smalkos.

Zemaitės artimųjų pasakojimuose apie Žymantų gyvenimą Pasmalkyje yra kai kurių prieštaravimų. Prieštaravimų yra net Pr. Jarienės atsiminimuose. Ji teigia, kad Pasmalkyje gyvenimas buvęs neblogas, turėję daug pašaro, todėl laikę 2 arklius. Iš Pasmalkio jie išėję tik todėl, kad atsiradę varžovų, kurie ėmę kelti nuomą ir tuo būdu paveržę iš jų ūkį. Tačiau Pr. Jarienės atsiminimai apie savo vaikystės vargus rodo, kad ir ten gyvenimas buvęs labai sunkus.

Iš „Autobiografijos“ galima spėti, kad, gyvendama Pasmalkio apylinkėse, Zemaitė turėjo diena iš dienos plūkti su nepabaigiamais valstietės darbais, nuolat kovoti dėl duonos kąsnio. Be to, prisidėjo kivičiai šeimoje, viską supanti kaimo tamsa. Žinomi Zemaitės pasisakymai apie nepaprastai sunkų jos gyvenimą ištekėjus, neabejotinai taikytini ir Pasmalkio laikotarpiui. Surinkus daugiau duomenų apie Zemaitės gyvenimą Pasmalkio apylinkėse, „Autobiografijoje“ duotas vaizdas dar labiau išryškėja. Reikia atsiminti, kad į šias apylinkes Zemaitė atvyko su 4 mažamečiais vaikais, gimusiais vienas po kito (Ona, Juzė, Kazys, Pranė). Vyriausioji Ona tada teturėjo vos penketą—šešetą metų, o jauniausioji Pranė—vos metus—kitus. Todėl ypač sunkūs turėję būti pirmieji Pasmalkyje gyvenimo metai, kai visi keturi vaikai reikalavo nuolatinės motinos priežiūros, kai pati Zemaitė dar nebuvo pripratusi prie valstietės gyvenimo. Apie Kerbedlaukį, Pasmalkį ir Labūnavėlę žr. dar 96—97 p.

¹¹ Majontkėlis — iš lenkų k. — *majątek* — dvaras, sodyba.

¹² Apylinkės gyventojai taip pat skiria Radį ar Radžiūną nuo Radavičiaus. (Apie Radavičių dar žr. 96, 97, 98 p.) Radavičius minimas ir Zemaitės laiškuose (VI 72). Pastabose prie laiško šis Radavičius klaidingai apgyvendintas Užvenčio miestelyje.

¹³ Kolainių apylinkės gyventojai — Liudas ir Vladas Sleževičiai — Radavičių laiko atkeliavusiu iš Rusijos ar Baltarusijos. Gal Pr. Jarienė klysta. (Apie Požarskį ir Budrikį daugiau žr. 85, 92—93, 111, 115—116, 118 p.)

¹⁴ Užvenčio ir Ušnėnų apylinkėse pravoslavų religijos žmones vadina rusais (plg. VI 101).

¹⁵ Čia minimas apylinkės gyventojų pavardės žino ir senesnieji vietos gyventojai (plg. 97 p.).

¹⁶ Ties Labūnavėlės kaimu yra kalnas, gyventojų vadinamas Levo kalnu arba Levatlaja. Netoli jo yra Labūnavėlės ežeras.

¹⁷ Plg. 96, 97 p.

¹⁸ Labūnavėlės ežeras.

¹⁹ Apylinkės gyventojai žino tik Venių, Aukštosios Labūnavos ir Zemosios Labūnavos dvarus. Jie yra kairiajame Ventos slėnio šlaite, o Labūnavėlės kaimas stovi dešiniajame krante. Pr. Jarienė, matyt, čia painioja vietovardžius.

²⁰ Užvenčio dvaro savininkas buvo kunigaikštis Druckis-Liubeckis. V. Sleževičius tvirtina, kad ir Užvenčio dvaras senovėje priklausęs Kolainių vienuolynui (96 p.).

²¹ Bukantas buvo įsimylėjęs Mariją Pečkauskaitę — Satrijos Raganą. Satrijos Raganos „Viktutėje“ atsispindi jų santykiai. Tai matyti ir iš Zemaitės laišku (VI 87—88). Bukantą Zemaitė vadina Ilgšu.

²² M. Grigaitytei Pr. Jarienė nurodė, kad Rusteika aprašytas apsakyme „Kaip kar-tais kokioje klebonijoje einasi“. Plg. dar 114, 117 p.

²³ Plg. 117 p.

²⁴ M. Grigaitytei Pr. Jarienė papasakojo apie savo tėvo, Zemaitės vyro, nerūpes-tingumą, tinginivimą. Čia Pr. Jarienė pateikia daugiau smulkmenų iš Žymantų gyvenimo.

Zemaitė „Autobiografijoje“ rašo, kad 1884 m. jos vyro brolis Benediktas pakvietė Žymantus dirbti jo ūkį iš pusės. Tokiu būdu Zemaitė atsidūrė Ušnėnų kaime, dabar-tiniame Užvenčio rajone. Po šešerių metų Benediktas, susirgęs žmonai, atsakė Žymantams vietą, ir jie išsikėlė į Užvenčio miestelį, kur taip pat dirbo žemė. Kai Benediktas tuoj po vestuvių su antrąja žmona mirė, Žymantai vėl atsikraustė atgal į Benedikto ūkį (IV 418—419). Ušnėnuose Zemaitė pastoviai išgyveno, kaip matyti iš jos laišku, iki 1900 m. vasaros (VI 134). Tačiau ir vėliau ji labai dažnai būvodavo Ušnėnuose. Ušnėnuose gyveno dvi Zemaitės dukterys (Ona ir Elena) su šeimomis. Taigi su Ušnėnais susijusi didelė Zemaitės gyvenimo dalis. Ušnėnų ir jų apylinkių gyvenimas teikė pagrindinę me-džiagą jos raštams.

Ušnėnų kaimas yra 8 km nuo Užvenčio, prie pat Užvenčio—Siaulių kelio, dešinėje pusėje, išsidėstęs abipus statmeną keliui gatvę. Ušnėnų kaimas buvo nemažas. Zemaitė nurodo, kad jame gyveno daugiau kaip 100 gyventojų (II 357). Jono Jankaus teigimu, kaime buvo 9 gyvenimai po valaką. Kai kurie valakai jau Zemaitės laikais buvo pasi-dalyti. Tai rodytų ir Zemaitės pastaba, kad Ušnėnų sodoje buvę 12 ūkininkų (II 357).

Buržuazijos valdymo metais Ušnėnai išsiskirstė vienkiemiais ir kaimo trobos išsi-metė po laukus abiejose vieškelio pusėse. Tačiau kai kurios jų liko senojoje kaimavietėje, todėl ir dabar galima įsivaizduoti senojo kaimo vaizdą. Dar ir dabar išlikusi senoji kaimo gatvė, kuri išilgai kerta visą kaimą. Jos pakraščiais auga keletas iš seno likusių medžių. Dar išlikę ir keletas senų trobų.

²⁵ Benediktas — Lauryno Žymanto brolis, kuris juos pakvietė pas save.

²⁶ Rugpiūčio 16 d.: „Sūnus Kaziukas nesutiko su tėvu. Todėl, kad Kaziukas viską dirbo, o tėvas tik gėrė, medžiojo. Motina taikino abudu. Paskui išleido jį brolis (?) į Ame-riką. Rašė pusę metų, paskui nustojo ir prapuolė. Draugai pasakė, kad galėjo žūti. Gyveno Niujorke, dirbo geležies fabrike. Zuvo dar prieš Antano išėjimą“. (Antanas išėjo į Ame-riką apie 1904—1905 m.) Panašiai Pr. Jarienė pasakojo ir M. Grigaitytei (LKLIR JZ 92). Plg. dar 86, 102 p.

²⁷ Plg. 84, 91 p.

²⁸ Užvenčio miestelis yra 5 km nuo Kolainių. Dabar jis yra rajono centras, o caro laikais buvo paprastas bažnytkaimis. Tuomet valsciūsa centras buvo Kolainiai.

²⁹ Vadovaujantis Benedikto Žymanto mirties metrika, galima spėti, kad Žymantai Užventyje gyveno 1892—1893 m. B. Žymantas mirė 1893 m. vasario 15 d. Matyt, kad Zemaitė „Autobiografijoje“ teigdama, jog jie Ušnėnuose pragyvenę šešerius metus (t. y. 1884—1890) (IV 419), klydo. Tai rodo ir Zemaitės pastaba, kad sūnų Kazį į Ameriką jie išleido 1891 m., gyvendami Ušnėnuose (IV 418, 419).

³⁰ Užvenčio miestelio gyventojų A. Bielskaus tvirtinimu, Petkevičiaus sodyba bu-vusi dabartinėje Zemaitės gatvėje Nr. 14, greta pašto. Vėliau sodyba perėjo veterinariui Supragonui. Prieš antrąjį pasaulinį karą namai buvo sugriauti ir pastatyti prekių sandė-liai. Nelabai seniai sudegė ir sandėliai (109, 113 p.).

³¹ Dabar toje vietoje yra Užvenčio autobusų stotis.

³² Plg. 103, 106, 107, 109, 114 p.

³³ Plg. 106, 122 p.

³⁴ L. Žymanto kapo nepavyko rasti.

³⁵ Panašiai Pr. Jarienė tvirtino ir rugpiūčio mėn. „Nami seniau kalbėdavo lenkiškai, abu tėvai grynė kalbėti lietuviškai. Kai atvažiavo į Ušnėnus, aplink visi kalba žemaitiškai, ir jie priprato ir namie eimė kalbėti žemaitiškai“.

³⁶ Laurynas Žymantas mirė 1898 m. vasarą. Apie Lazdynų Pelėdos ir Bitės lanky-mąsi pas Zemaitę Pr. Jarienė pasakojo ir rugpiūčio mėn.

³⁷ Apie L. Žymanto nepritarimą Zemaitės darbu žr. „Autobiografijoje“ (IV 421), „Iš mano atsiminimų“ (II 361), laiškuose (VI 301—302).

³⁸ Panašiai Pr. Jarienė pasakojo ir M. Grigaitytei. Rugpiūčio mėn. ji irgi tvirtino tą patį. „Pas mus atvažiuodavo Radavyčia, visi sako — Radavyčios darbas“.

³⁹ Plg. VI 153; taip pat 98, 100 p. Višinskis Dominikas yra Povilo Višinskio tėvas.

⁴⁰ Plg. 101, 109 p. Aliukė — Zemaitės duktė Elena. Zemaitė išvykus iš Ušnėnų, Elena liko ūkyje. Apie 1909—1911 m. ji ištėkėjo už Tereso, kuris ir valdė Žymantų ūkį. Siuo metu Žymantų trobos tėra likę tik pamatai, esą greta P. Višinskio namo-muziejaus. Apie Elena ir Teresą žr. dar 87, 98, 105, 107, 110 p.

⁴¹ Apie Zemaitės ryšius su dvarininkais, iš kurių ji gaudavo paskaityti knygy, kalbama ir „Autobiografijoje“ (IV 23, 101). Pastabose prie Zemaitės laišku (VI 24) ra-šoma, kad Požarskis buvęs Bielioliesio dvaro ūkvedys. Tuo tarpu Pr. Jarienė ir visi apylinkės žmonės jį laiko dvaro savininku (111, 115—116 p.). Bielioliesiu vadinamas

Ciotišchio dvaras. Šis dvaras yra maždaug už 3 km nuo Ušnėnų, Užvenčio link, prie Užvenčio—Siaulių plento. Tai buvo nedidelis, kaip ir daugelis Zemaitijoje, dvarelių, turėjęs apie 300 ha žemės. Rūmai buvo mediniai, dabar sudegę. Išlikę keletas kėlinių pastatų ir parkas su retais medžiais: maumedžiais, kalnų pušimis ir kt.

⁴² Panašus pasakojimas yra Zemaitės „Autobiografijoje“ (IV 390).

⁴³ Plg. 111 p.

⁴⁴ Plg. 84, 111, 115—116, 118 p. Budrikis ir Budrikienė taip pat minimi Zemaitės laiškuose (VI 101).

⁴⁵ Plg. 111, 119 p. Velniaragė minima Zemaitės raštuose (II 53).

⁴⁶ Pr. Jarienė iš Ušnėnų išvyko tarnauti pas Siaulių gydytoją Cumpfą 1897 m. pa-baigoje (VI 24). 1898 m. vasarą ji gavo pardavėjos vietą pas J. Juškytę Pernaravoje (VI 91, 93).

⁴⁷ Zemaitės tėvas.

⁴⁸ Tokius pačius duomenis Pr. Jarienė pateikė ir M. Grigaitytei. Zemaitės vaikų gimimo bei mirties datos ir vietos yra tokios:

1. Ona Jankienė gimė Sėmų dvare (1946 m. ekspedicija). Tikslī gimimo data neži-noma. Mirė 1948 m. Ušnėnuose (102 p.).

2. Juzė Veikšienė-Petrauskienė gimė 1868 m. Rumšiškyje (1946 m. ekspedicija), mirė 1949 m. lapkričio 18 d. (122 p.). V. Bagdonienė nurodo 1948 m. datą (104 p.).

3. Kazys gimė 1869 m. (plg. 84 p.). Išvyko į JAV 1891 m. ir ten žuvo (IV 418). Tikslī mirties data nežinoma.

4. Pranė Jarienė gimė 1871 m. rugpiūčio 16 d. Laukuvoje (84 p.).

5. Antanas gimė 1879 m. spalio 14 d. Smalkų k. Užvenčio raj. Mirė 1956 m. JAV.

6. Elena Teresienė gimė Smalkose (plg. 84 p.). Tikslī gimimo data nežinoma. Mirė 1933 m. Ušnėnuose.

7. Vincė gimė Labūnavėlėje, mirė 8 mėn. amžiaus Ušnėnuose (plg. 86 p.). Taip Pr. Jarienė teigė ir M. Grigaitytei. Nei Vincės gimimo, nei mirties metrikų surasti nepa-vyko. Niekas kitas iš Zemaitės artimųjų taip pat šios Zemaitės dukters nežino, nors V. Bagdonienė teigė, kad buvo mirusių Zemaitės vaikų (106 p.).

Tiek pati Zemaitė, tiek jos vaikai gyveno ilgai. Zemaitė išgyveno 76 metus, jos vaikai po 80—90 metų. Vaikų šeimos taip pat gausios. Sūo metu yra 17 Zemaitės anūkų.

⁴⁹ Zemaitės duktė. Ji išteikėjo pati pirmoji. Dar dabar Ušnėnų kaime tebestovi Veikšų trobelė. Trobelė mažytė, sulindusi į žemę. Langai jau vėlesniais laikais padidinti. Taip pat stogas buvo perdengtas. Būdinga labai žemos ir siaurutės durys. Savo stiliumi ji primena Višinskių trobą. Abi stovi galais į gatvę.

⁵⁰ Jonas Jankus šiuos Veikšius apibūdina neigiamai (plg. 101, 102 p.).

⁵¹ Jankai teigia, kad Veikšas vedęs Pleikaitę iš Sendvario (98, 100, 102 p.).

⁵² Tur būt, $\frac{1}{4}$ valako.

⁵³ Plg. 98 p.

⁵⁴ Plg. 98 p.

⁵⁵ Šių vedybų istorija aprašyta Zemaitės „Autobiografijoje“ (IV 419—421), nušviesta pastabose prie Zemaitės laiškų (VI 12—13). Ji davė pagrindą Zemaitės apsakymui „Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės“. Veikšų gyvenimas atsispindi ir kituose Zemaitės kūriniuo-se, pvz., „Rudens vakarė“ (I 25—27).

⁵⁶ Juzės duktė Elzė.

⁵⁷ Jankai teigia, kad Pleikaitę buvo vedęs Juozas Veikšas. Matyt, Jankai maišo Augustą Veikšą su Veikšais — Zemaitės giminėmis.

⁵⁸ Viena kartą Pr. Jarienė pasakė vienaip, kitą — kitaip. Iš Juzės vyr. dukters Elzės apytikriai žinomų gimimo metų (ji mirė 1949 m., turėdama 58 m., taigi gimė 1891) galima spėti, kad Juzė išteikėjo apie 1889—1890 m., turėdama 21—22 m.

⁵⁹ V. Bagdonienė teigia, kad Juzė turėjo trejetą vaikų (104 p.).

⁶⁰ Iš Zemaitės laiškų matyti, kad Juzė iki 1905 m. gyveno pas Veikšienę Ušnėnuose (VI 149). 1905 m. kovo 25 d. mokėsi pienininkystės Pakievyje, Vaiguvojs vls. (VI 148). 1906 m. Juzė gyveno su motina Grauzikų dvare ties Kelme (VI 153). 1909 m. Juzė tarnavo Karpio dvare Joniškelyje (104 p.).

1946 m. ekspedicija ją rado gyvenančią su dukterimi Dičiūnų k., Pušaloto raj. Ekspedicijos narys K. Jankauskas Juzę apibūdina, kaip labai ramią, sveiką, lėto būdo, malonią, mokačią gražiai juoktis senelę. K. Jankausko teigimu, ji labai panaši į Ze-maitę, tik smulkesnio veido. Juzės vyro K. Petrausko brolio žmona ir Juzės anūkė V. Bagdonienė nurodo skirtingas Juzės mirties datas (1948 m. lapkričio mėn. ir 1949 m. lapkričio 18 d.). Apie Juzę dar žr. 102, 104—105, 121—122 p.

Elzė buvo vienintelis, likęs gyvas, Juzės vaikas, vyriausia Zemaitės anūkė. Zemaitė ją labai mylėjo, buvo pasiėmusi su savim į Vilnių, išmokė siuvėjos amato, susirašinėjo.

R. Kalpokas, 1946 m. ekspedicijos dalyvis. Elzė apibūdina kaip plačių skruostikaulių, raudonų veidų, juodų, gerų akių moterį. Kaip minėta, Elzė mirė 1949 m., sulaukusi 58 m. amžiaus (105 p.). Apie Elzę žr. dar 102 p.

⁶¹ Plg. IV 417—418. Pr. Jarienės teiginys, kad Kazys vyresnis už Pranę dvejis metais, ir jo išvykimo į JAV amžius ir laikas rodo, kad Kazys gimė apie 1869 m. Apie Kazį dar žr. 102 p.

⁶² Čia kalbama apie Žemaitės dukters Elenos vyresnįjį sūnų Liudviką. Jis gimė 1900 m. ar 1901 m. Mirė 1945 m. Apie jį dar žr. 88, 101, 105, 107, 110, 111—112 p.

Elena Teresienė, be Liudviko, turėjo šiuos vaikus:

1. Kostą, kuris karo metu pasitraukė į užsienį ir, kaip spėja Jankai, ten žuvo.
2. Kristiną Jarušauskienę-Liaudanskienę, gimusią 1914 m. Gyvena Ušnėnuose.
3. Teodorą, kuris gyvena Dirvonėnuose, netoli Luokės, dirba šoferiu.
4. Aldoną Balsienę, gimusią 1924 m. Dabar yra Gaulėnų septynmetės mokyklos direktorė (Užvenčio raj.). Elenos vaikai labai mažai atsimesna Žemaitę. Kadangi jų motina ilgai sirgo ir mirė, jiems mažiems esant, tai iš motinos pasakojimų beveik nieko neprisimena.

⁶³ Kėdainiuose Pr. Jarienė gyveno iki 1926 m.

⁶⁴ Plg. 110 p.

⁶⁵ Plg. IV 416.

⁶⁶ Plg. III 417—418.

⁶⁷ Pradėjo tarnauti 1897 m. pabaigoje (VI 24).

⁶⁸ Iš laiškų matyti, kad šią vietą nurodė G. Petkevičaitė-Bitė (IV 106). J. Juškytė — lietuvių visuomenės veikėja.

⁶⁹ Pr. Jarienė ištekėjo 1901 m. (VI 137). Pr. Jarienės vaikai:

1. Stasys Jaras, gimė 1902 m. Gyvena Telšiuose, Daukanto 84. Dirba „Masčio“ fabriko atlyginimų skyriaus vedėju.
2. Rožytė Račienė, dabar gyvena Kanadoje, Žemaitės sūnaus Antano Žymanto ūkyje.
3. Pranė Danilienė, gimė 1906 m. Gyvena Jakšių k. Ariogalos raj. Dirba mokytoja.
4. Antanas Jaras, gimė 1912 m. Dirba mokytoju Silų pradinėje mokykloje, Ariogalos raj.
5. Petronėlė Kebliūnienė, gyvena Kaune, Dzeržinskio 10a — 3. Pradžios mokyklos mokytoja.

Iš visų Žemaitės dukterų Pranė buvo labiausiai išsilavinusi. Ji išmokė ir savo vaikus. Jie visi baigė vidurinį mokslą, dirbo ar dirba mokytojais. Apie Pranę žr. dar 120—121 p.

Žemaitę geriausiai atsimesna Stasys Jaras. Jis ją lydėjo, kai Žemaitė, grįžusi iš JAV, lankė gimines. Stasys Jaras taip pat susirašinėjo su Žemaitė. Jo atsiminimai apie Žemaitę buvo išspausdinti „Komjaunimo tiesoje“ 1955 m. gegužės mėn. 29 d. Platesnis jų variantas saugomas LKLIR JZ 92. Kiti Pr. Jarienės vaikai Žemaitę prisimena mažiau.

⁷⁰ Pr. Jarienė taip teigė ir rugpjūčio mėn. Tačiau tada sakė, kad Kurmelio ir pavardė buvusi tokia pati. Jis buvęs ne kalvis, bet dirbęs su piūklu. Kokių nors kitų duomenų, patvirtinančių Pr. Jarienės spėjimą, nerasta.

⁷¹ Žemaitė laiškuose mini Slabadą ir jos gyventoją daktarą, kuris irgi domėjėsis Žemaitė (VI 14).

Slabada buvo dvarelis prie Užvenčio—Siaulių plento, už kokių 5 km nuo Beržėnų. Dabar ši vieta vadinama Ramučiais. Čia įsikūrusi Užvenčio MMS. Caro laikais dvarelyje buvo paštas.

Slabada buvo 5 kelių sankryžoje. Čia susikirto keliai į Užventį, Siaulius, Kuršėnus, Luokę ir Saukėnus—Kelmę. Ir dabar visi šie keliai tebėra. Kaip matyti iš Žemaitės laiškų. Slabados pašte kurį laiką dirbo Žemaitės sūnus Antanas. Pradėjusi su daug kuo susirašinėti, Žemaitė dažnai lankydavosi Slabadoje. Dabartinio Ramučių gyventojų J. Petkaus tvirtinimu, Pr. Jarienės ir Žemaitės minimo gydytojo pavardė buvusi Steponavičius.

⁷² Šis teiginys prieštarauja gruodžio mėn. teiginiui (86 p.).

⁷³ Ušnėnų k. gyventojas P. Abromavičius mano kitaip (plg. 112 p.).

⁷⁴ Apie šią bylą žr. dar 98, 111, 112 p.

⁷⁵ Plg. 98 p.

⁷⁶ Plg. 96, 98, 111 p.

⁷⁷ Šio teiginio patikrinti nepavyko.

⁷⁸ Ketvirtasis Žemaitės vaikas.

⁷⁹ Apie augintinį Aleksandrą Pr. Jarienė pasakojo ir M. Grigaitytei.

⁸⁰ Pernarava — miestelis Ariogalos raj. Ten gyveno Pranė su vyru.

⁸¹ Stasiukas — Stasys Jaras, Pranės sūnus.

⁸² Nepavyko išaiškinti.

⁸³ St. Jaro atsiminimuose (LKLIR JZ 92) nurodomas ilgesnis laikas.

⁸⁴ Už Kosto Petrausko.

⁸⁵ Plg. St. Jaro atsiminimus apie šią kelionę: „Komjaunimo tiesa“, 1955 m. gegužės 29 d. ir LKLIR JZ 92.

⁸⁶ Ona buvo vyriausia Žemaitės duktė. Ji ištekėjo būdama 28—29 m., taigi apie 1894 m. už Ušnėnų kaimo valstiečio Simono Jankaus.

Jų vaikai:

1. Jurgis, gimė 1895 m. Gyvena Minupių k., Užvenčio raj., kolūkietis.
2. Jokūbas ir Rožė gimė 1897 m. lapkričio pradžioje (VI 29). Gyvena Kryklių k., Užvenčio raj.

3. Jonas gimė 1899 m. Gyvena Ušnėnų k., Užvenčio raj., kolūkietis.
 4. Antanas, gimė 1907 m. Gyvena Ušnėnų k., Užvenčio raj., siuveljas.
 5. Zosė Jokšienė-Sukienė, gyvena Joniškio raj.
 6. Juozas 1929 m. išvyko į Argentiją.
- Apie Oną ir jos vyrą žr. dar 98, 102, 105, 112 p.

2.

Mūsų rajone yra vietų, susijusių su Žemaitės raštais. Apsakyme „Nuo audros palindus“ Žemaitė aprašo Dumbinės pelkę ir Zdonišio dvarelį. Zdonišio dvarelis yra 7 km nuo Varnių, prie Varnių—Užvenčio kelio ties Daukantų autobusų sustojimo vieta. Buvęs dvarelis stovi aukštai ant kalno. Dabar jame tarybinio ūkio skyrius. Iš šios vietos gerai matyti visas pelkynas — Dumbinės. Tai Biržulio ežero pelkynas.

„Atžaloje“ Žemaitė aprašė Varnių Petro ir Povilo atlaidus. Atlaidai būdavo labai dideli. Suvažiuodavo daugybė žmonių su prekėmis, daug dvarininkų. Dvarininkas Čapskis iš Beržėnų dvaro atvažiuodavo vasarą su rogėmis. Dvarininkas Oginskis suruošdavo žemės ūkio parodą. Parodos vykdavo pievoje prie Varnėlės upelio, kur dabar ligoninė.

Jonas Vasiljauskas, gimė 1907 m. Karkliškių k.;
Varnių ligoninės buhalteris,
Varnių rajono gamtos apsaugos inspektorius

Varniai,
1960 m. rugpjūčio mėn.

3.

Aš esu Albino Šileikos žmona. Čia yra Beniuševičių ūkis. Beniuševičius buvo pirkęs. Mano vyro tėvas, taip pat Albinas Šileika, buvo Beniuševičiaus žentas¹, kilęs nuo Plungės. Ten jis susipažino su Beniuševičiaus dukterimi ir ją vedė. Beniuševičių trobelė buvo labai menka. Šileika pastatė didesnę. Po karo sudegė. Liko tik svirnelis ir klevas. Šileika buvo bajoras, laikydavo lenkiškų knygų. Mano vyras su tėvu ir seserimis kalbėdavo lenkiškai. Kai aš atitekėjau, jau mažai kalbėjo. Mano vyras mirė prieš kokius 30 metų, buvo už mane 6 metais vyresnis. Ištekėjau prieš Didįjį karą. Vyro tėvas tada jau buvo miręs, gal kokie 5—6 metai buvo praėję. O vyro motina Beniuševičiūtė buvo mirusi, dar jam mažam esant. Vyro tėvas nukaršino Beniuševičius. Beniuševičius mokėjo tik griovius kasti ir šieną grębti, ūkininkauti nemokėjo. Ir Beniuševičius, ir Beniuševičienė buvo labai pamaldūs, negirtuokliai. Beniuševičius buvo mokytas. Ir dukterys mokytos. Duktė susikalbėdavo vokiškai. Beniuševičiūtė Šileiką paliko su 7 vaikais². Gyveno labai biednai. Pas Šileiką karšo ir dvi netekėjusios Beniuševičiūtės. Jos mokydavo vaikus, taip pat mokėjo visokių audimų. Petronėlė mirė prie pirmųjų vokiečių³.

Žymantienė čia niekad neatvažiuodavo⁴. Kad ji čia buvo gyvenusi, niekas neatsimena. Su jos giminėm palaikom giminystę. Buvo atvažiavęs anūkas Jankus, aš pati buvau Ušnėnuose, važiuodama į Šiaulius.

Miškas buvo valdiškas, nemažas⁵. Dabar yra jau du gyvenimai — vieni Šileikos išsikėlė kiek toliau, o čia tėvynė⁶. Rumšiškiai mažai kas vadiną. Dažniausiai Klubokais, nes čia Klubokų brigada.

Antanina Vilavičiūtė-Šileikienė, 75 m. amžiaus,
gyvena Rumšiškyje, Varnių raj.

Klubokai,
1960 m. rugpjūčio mėn.

¹ Plg. 83 p.

² Pr. Jarienė pateikia kitokį skaičių, plg. 84 p.

³ Apie Žemaitės seseris plg. IV 297.

⁴ Pr. Jarienė tvirtina kitaip (84 p.).

⁵ Miškas prieina prie pat sodybos.

⁶ Gal būt, šie du gyvenimai atsirado, Šileikai padalijus žemę (IV 417).

Esu senas Kerbedėlių gyventojas, ten gyvenau iki pokarinių laikų. Apie Zymantą nieko neteko girdėti.

Radavičius gyveno Pavyšnio dvare. Jis buvo mokytas, mokėjo dirbti būdu perinti viščiukus. Davatkos sakydavo, kad su velnio jėga. Pats visą laiką skaitydavo. Jis buvo netikintis, mokėjo lietuviškai. Dvaras buvo ne jo. Dvaro savininkai, atrodo, buvo Petkevičiai², jie gyveno Rusijoje. Tik atvažiuodavo. Užvenčio kunigas Petkevičius ne iš šitų Petkevičių³. Radavičius buvo ne vietinis, atvažiavęs iš Rusijos. Jis mirė apie 1932 m. Šnekėjo, kad mirė, turėdamas 100 metų. Galėjo tiek ir turėti. Gyveno vienas. Ar buvo vedęs, nežinau. Atsimenu didelius medinius dvaro rūmus, vieno aukšto, su salkomis, Panašūs, kaip Užvenčio. Tvartai buvo moliniai.

Ir Pavyšnys, ir Kapitoniškis su Jungeriu, taip pat Užvenčio dvaras, Veniai, Labūnava, Liubišiškiai priklausė Kolainių vienuolynui, tik Zebenkava, Pavandenė, Beržėnai buvo jau ne vienuolyno. Labūnavoje buvo vienuolyno sandėlis grūdams pilti. Antras — Kolainiuose.

Dar seniau šių žemių savininkai buvo Adamkevičiai, tik vėliau perleido vienuolynui. Kolainių bažnyčioje buvo Adamkevičiaus ir jo žmonos portretai.

Apie vienuolius yra daug pasakojimų. Prižiūrėtojai raiti su šunimis jodinėdavo. Buvo labai žiaurus Kapitoniškės vaitas. Kaip vadinosi vienuoliai, nežinau.

Paskui dvarai iš vienuolyno buvo atimti.

Labūnavėlėje gyveno Radžiai, Atkočiai ir Urbonai.

Radys buvo parėjęs iš Amerikos, ūkį pirkė. Jis vadinas dar Radavičius, bet ne giminė Pavyšnio Radavičiui. Užventyje irgi yra Radavičius, bet jis ne giminė nei su Labūnavėlės, nei su Pavyšnio Radavičiais.

Smalkai yra ganyklos tarp Kerbedėlių, Kerbedlaukio, Kataržiškių ir Kolainiukų. Pasmalkys buvo prie Smalkų — buvo krūmai. Ten nebuvo galima įvažiuoti. Anksčiau ten buvo Timofiejų žemė, priskirta prie Kolainiukų. Dalgis vedė Timofiejaus dukterį ir ten apsigyveno. Dar tebėra Timofiejų vaikai. Timofiejų trobos labai senos, o Dalgio — statytos jo paties ant dirvono. Tur būt, Timofiejai patys seniausi gyventojai.

Zdoniškyje gyveno Dimša. Labai spausdavo darbininkus. Mano tėvas ten 6 m. išbuvo meistras. Dimša mirė, kai mano tėtis turėjo 35 m., prieš kokį 50 m. Ponaičiai neprisileisdavo muziko per 5 metrus. Zdoniškyje yra pastatyta koplyčia, prie Varnių kelio. Vienas tarnas užpykęs pasakė, kad pono kaulus kiaulės knaisios. Taip ir įvyko.

Beržėnų Čapskis nupildavo kelius druska ir važiuodavo rogėmis vasarą. Čapskio duktė dar Smetonos laikais laikė 50 šunų. Kai Čapskis parvažiuodavo, pakeldavo vėliavą bokšte. Įėjusį į žemę gyvulį nušaudavo. Čapskio dvare buvo akmeninis lovy, kur žmonės plakdavo. Buvo akmuo su 2 skylėmis⁴.

Vladas Slezevičius, gimė 1912 m. Kerbedėlių k., Užvenčio vls.; gyvena Siauliuose, Rugiagėlių 8.

Siauliai,
1961 m. birželio mėn.

¹ V. ir L. Slezevičiai pateikė daugiau duomenų apie Kerbedlaukio apylinkę, apie Radavičių ir kitus šių apylinkių gyventojus, tuo būdu patvirtindami ir papildydami Pr. Jarienės duomenis (žr. 84, 90—91 p.).

² Pasakotojas taip pat pasakė, kad dvaro savininkės buvusios Radavičiūtės — Radavičiaus seserys.

³ Plg. 85, 107, 113, 114 p.

⁴ Apie Čapskį dar žr. 88, 111, 120 p. Apie jį daug rašė Žemaitė.

Esu gimęs Kerbedžiukuose, ten gyvenęs iki 1925 m. Vadina visaip — Kerbedžiais ir Kerbedžiukais. Yra padavimas, kad gyvenęs toks Kerbedis. Nuo to ir kaimo pavadinimas Kerbedlaukis — Kerbedžio laukai.

Kerbedėliuose kitąsyk buvo 2 gyventojai — Anglickis ir Jogminas.

Anglickis buvo pas poną virėju ir jam už tai pigiai atidavė žemę. Anglickio žmona buvo Navickaitė. Ji buvo mano mamos mamos sesuo. Anglickienė neturėjo vaikų, todėl ji pasiėmė savo sesers dukterį — mano mamą — auginti. Ji ištekėjo už Šlezevičiaus.

Anglickienę mes vadindavome bobunia. Aš ją dar atsimenu. Ji labai daug pasakodavo iš senovės. Atsimenu, kad ji pasakodavo apie Žymantą. Buvęs toks gyventojas, pas jį dirbdavo darbininkai. Ji dažnai jį minėdavo, bet ką pasakodavo — nieko neatsimenu. Tuo nesidomėjau ir nesidėjau į galvą. Anglickis buvo svietavas žmogus, tai, matyt, turėjo su Žymantu reikalų. Gal buvo koks ponas ar bajoras¹. Anglickiui priklausė ir Levoskalis. Ant to kalno buvo didelis uosis, jis nukirto ir ant kelmo ruošdavo pietus. Levoskalis seniau vadinosi Lelijų kalnas. Ten daug augdavę lelijų. Nuo to ir pavadinimas².

Prie Labūnavėlės buvo dar Pavyšnio dvarelis ir du palivarkai — Mažeikos ir Duršo — po 60—70 ha. Pats Pavyšnio dvaras turėjo apie 200 ha žemės. Visa ta apylinkė ir vadinosi Pavyšnys. Matyt, dvariukas buvo centras. Buvo didelis mūras su salkomis. Mažeikos ir Duršo namai nauji.

Pavyšnio dvaras buvo Radavičiaus. Aš jį dar atsimenu. Buvo jau seniukas. Gyveno vienas pats biednai. Dvaras buvo praskolintas. Žemę jis buvo išpardavinėjęs. Paskutinius 80 ha iš jo išviliojo Bagdonas, karininkas. Mirė Radavičius po 1930 m. Kai buvau mažas, apie 1925 m., jis galėjo turėti apie 60 m. Mirė, matyt, sulaukęs 70 m.³ Dabar Pavyšnyje Kolainių tarybinio ūkio skyrius.

Liudas Šlezevičius, gimė 1908 m. Užvenčio vls.,
Kerbedėlių k.; gyvena Siauliuose, Transporto 6.

Siauliai,
1961 m. birželio mėn.

¹ L. Šlezevičiaus brolis Vladas ir kiti apylinkės gyventojai atsimena ir Žymantą, kuris buvęs Labūnavėlės gyventojams Radžiams giminė. Sis Žymantas nieko bendro neturi su Žemaitės vyru, jis gyveno Labūnavėlėje daug vėliau. Anglickienės minimas Žymantas, tur būt, ir bus Žemaitės vyras Laurynas.

² Šį kalną vietos žmonės vadina visaip: Levatlaja, Levoskalis, Levo kalnas.

³ Plg. 96 p.

6¹.

a.

Senutis² buvo palaidūnas, išėjo iš tėvo laimės ieškoti. Todėl labai biednai gyveno. Kurį laiką gyveno Pasmalkyje³. Motina pasakodavo, kad pavasarį kiaules išleisdavo gyvačių rinkti. Senutis buvo strielčius. Vis braidydavo ten po pelkes. Kartą jam nepasisėkė medžioklė, iš piktumo nušovė baublį. Tai pešė pešė, o kai nupešė nieko ir neliko — kaip žvirblis. Aš dar atsimenu senutį. Plaukai buvo statūs ir balti. Dažnai rinkdavosi žmonės, lošdavo kortomis. Atsimenu senutį, sėdintį už stalo ant suolo po langu.

Iš Pasmalkio atsikėlė į Užventį. Gyveno Žemaitės gatvė⁴. Dabar namo nebėr, naujas pastatytas. Tą namą nugriovė prieš karą. Iš Užvenčio atsikėlė į Ušnėnus, pas senuokio brolį. Brolį tikrai nunuodijo jo žmona Veikšaitė. Visi pasakojo. Žmonės žinojo, kad ir nuodus iš krautuvininkės Saukėnuose ėmė. Buvo turtingi, tai užpylė pinigais ir teismo nebuvo⁵.

Per 1905 m. revoliuciją žmonės buvo pakilę. Daugiausia Ušnėnai, Zeberiai, miesčionys. Valsčius buvo Kolainiuose. Nuvertė valsčių ir staršina išrinko Sendvario Grigą⁶. Paskui priėjo kazokų dragūnų ir visus plakė. Ir Ušnėnuose buvo dragūnai. Sumušė Povilo Višinskio brolienę. Kas tą dieną pasitaikė po ranka, tą ir plakė.

Suėjo dragūnai ir pas mus. Elenos buvo mažas vaikas — 4 m. Davė dragūnams sviesto, todėl jos nemušė. Buvo proklamacijų po pečiumi. Man Elena davė proklamaciją, aš per kitą galą išbėgau. Benešdamas įkrito į rūsį. Nubėgau pas Višinskį, ten proklamaciją užkišom už caro paveikslą. Žandaras paveikslui atidavė pagarbą ir nieko nežiūrėjo⁷. Didžiausi socialistai buvo Jankai, Višinskis, Jarušauskis⁸. Mano tėvas 7 m. tarnavo kariuomenėje. Vedė turėdamas 40 metų, o motina Ona buvo 29 m.

Iš Amerikos baba⁹ parsivežė 9 skrynias drabužių¹⁰, bet mums labai maža davė, man tik baltas kelnės. Grįžusi nevažiavo prie Tereso, bet pas mus.

Ušnėnų k. turėjo bylą dėl ganyklų su Čekaičių ponu. Byla vyko buržuaziniiais laikais¹¹.

Sendvary gyvena 3 ūkininkai: du Pleikiai ir Grigas. Turtingai gyvena Pleikiai. Buvo didelis ūkis¹². Pleikio dukterį vedė Veikšas. Tai ir yra Vingiš. Jų sūnus yra Amerikoje. Yra duktė Kuchanauskienė. Ji yra Katrės duktė. „Marčią“ aš žinau, mačiau vaidinimą Užventyje. Kad rodo, tai matyt, taip ir buvo¹³.

Grigai lažo nėjo. Jie buvo valnaskadskiai¹⁴. Sendvariu vadinasi dėl to, kad jie iškrausti iš dvaro žemės. Anksčiau dar vadinosi Grigiškiai, nes tas žmogus, kurį iškraustė, vadinosi Grigas. Iškraustė į balas. Gerai sakoma: kur kalnelis — ten dvarelis, kur lomelė — ten sodelė¹⁵.

Ventos¹⁶ nebuvo bendros pievos, bet rėžiai. Rėžių buvo daug. Pievos vadinosi Ventos. Kūtvailiškių pievų negirdėjau. Žemaitė gal todėl jas taip vadina, kad iš jų vilkdavo šieną ant kūtvailių¹⁷. Dabar, sako, sėja rugius, kur mes maudydavomės.

Radavičių žinau. Tai toks ponėkas gyvena netoli Žymantų gyvenamosios vietos Pasmalkyje. Draugavo su Žemaitė, dažnai atvažiuodavo¹⁸.

Kai Užventy nukirto klevą su mūkele, buvo daug bėdų. Sako, sugedo lentpiūvė¹⁹.

Žolinės atlaidai buvo Luokėje. Simo Judo — Vaiguvoje. Kurmelio pavardės nežinau²⁰.

Minupiai.
1960 m. rugpiūčio mėn.

b.

Pas Žemaitę būdavo susirinkimai. Kartą atvažiavo socialistai, penki vyrai. Žiema buvo. Pasakot pradėjo, kaip busią gerai. Pirmas šūkis buvo: „Ura! Šalin carizmas!“ Visas kaimas pas bobutę susirinks, stati net. Bobutė svetur tarnavo, bet atvažiuodavo. Rinkdavosi prie Elenos. Ji gyveno bobutės namuose, bobutė parūpindavo studentų.

Žemaitė pristatydavo Elenai proklamacijų, o ta žmonėms išdalydavo. Giedraikiai, Ušnėnai, Minupiai, Zeberiai gaudavo. Kučinskis Leonas buvo amžinas socialistas. Kučinskis buvo ir pasitraukęs, ir pavardę išsimainęs²¹.

Ušnėnuos mano tėvas ir kiti buvo užkrauti mokesčiais, negalėjo išimokėti. Višinskis iškovojo su kitais, kad sumažintų mokesčius. Ušnėnuos buvo trys žmonių rūšys: miesčianinai, valnaskadskiai ir viečninkai. Miesčianinas neturėjo ir kariuomenės eiti. Valnaskadskis ėjo dienas į dvarą, buvo lažininkas. Kai į dvarą nereikėjo eiti, mokėjo mokesčius. Miesčiani-

nas gal išsimokėjęs buvo. Viečninkai buvo vykupa išsimokėję, carui nepriklausė, valsčiaus reikalams mokėjo tik 2,60—3 rb²².

Rugiapitūtė talkų nebūdavo. Kožnas sau. Katras turėjo samdininką, o katras sau vargo.

Šienapiūtėję pasirėdyti negalėjom. Naginėm apsiausme, prastais dražužiais ir eisime iš vandens ant kranto šieną tempti. Nebuvo kada nei dainuoti, nei linksmintis.

Krikštynos būdavo didelės. Visi kaimo žmonės krikštynose būdavo, kas tik dideliai kerštingas buvo, tas ir nekviestas liko. Gimines kvietė. Kokių nors papročių nebuvo. Alų sau traukė ir tiek.

Vestuvės būdavo irgi be degtinės. Buvo vestuvės daugiau savaitės, žmonių begalė, stati net stovėjo. Per vestuves griežė smuikas, bosas. Per krikštynas muzikos nebuvo. Viską žaisdavo, žiedą dalys, piršlybos būna tokios. Reik susipiršti, įspėti, kas dalys potam. Nurodys, kur anys nuėjo, ir turės įspėti, kur tas žiedas. Žaisdavo visi, seni ir jauni.

Įsimislys į nugarą mušti, reik įspėti. Moterų nepriėmė, nes skaudžiai muša. Vadinasi senoviška ožkapylė. Griežė per nugarą su griežiniu ir paleido — vėl stovė ramiai.

Vakaruškose šokiai būdavo įvairiausi: „Kadrilis“, „Krakoviakas“ ir kitokie.

Jurgis Jankus gimė 1895 m.;
Minupių k., Užvenčio raj.

Minupiai,
1960 m. rugpiūčio mėn.

¹ Jurgis Jankus, kurio čia atsiminimai spausdinami, yra vyresnysis Zemaitės dukters Onos Jankienės sūnus. Tai dar tvirtas vyras, linksmo būdo, mėgstąs pokštus, šmaikštų žodį. Dabar jis yra kolūkietis.

² Senelis — Laurynas Žymantas.

³ Plg. 84, 90—91, 100 p.

⁴ Plg. 85, 92, 109, 113 p.

⁵ Plg. 86 p.

⁶ Plg. 115, 117 p.

⁷ Panašiai J. Jankus pasakojo ir M. Grigaitytei (LKLIR JZ 92).

⁸ Duomenys kiek skiriasi nuo Pr. Jarienės duomenų (p. 85).

⁹ Zemaitė.

¹⁰ Atrodo, kad čia J. Jankus gerokai perdeda. Plg. K. Stikliaus atsiminimus (LKLIR JZ 92).

¹¹ Plg. 88, 111, 112 p.

¹² Plačiau apie tai žr. 115, 116, 118—119 p.

¹³ Dėl Veikšo žmonos J. Jankaus duomenys skiriasi nuo Pr. Jarienės ir Kuchanauskienės duomenų. Dėl Vingių prototipų J. Jankus ir pats nebuvo tikras (plg. dar 86, 100, 102 p.).

¹⁴ Plačiau žr. 98—99 p.

¹⁵ Plačiau žr. 115—119 p.

¹⁶ Ventomis vadinamos Ušnėnų pievos prie Ventos.

¹⁷ J. Keliolytei ir P. Katinaitei šieno išgabenimo įrankius Jurgis Jankus vadino kėšiomis ir velkais (101 p.).

¹⁸ Plg. 84, 91, 96, 97 p.

¹⁹ Sis įvykis atsispindi Zemaitės apsakyme „Stebuklai“. Apie tai žr. 111, 113, 114 p.

²⁰ Plg. 87 p.

²¹ Apie revoliucinį judėjimą Ušnėnuose žr. LKLIR JZ 92, taip pat šio leidinio 85, 100, 102, 107, 109, 113—114, 115, 117, 119 p.

²² Čia J. Jankus kalba apie valstiečių pasiskirstymą po baudžiavos panaikinimo. Baudžiavos laikais buvo vadinamieji laisvieji valstiečiai (valnaskadskiai) — tie, kurie buvo netekę žemės, ir prievolinkai (viečnieji), kuriems dvarininkas buvo davęs žemės ir už kurią jie dirbdavo dvarui. Panaikinus baudžiavą, prievolinkų dirbama žemė perėjo į jų nuosavybę ir už ją turėjo išmokėti mokesčius. Laisvieji valstiečiai caro valdžios įsakymu irgi turėjo būti aprūpinti žeme, tačiau už ją turėjo mokėti žymiai didesnius mokesčius. Kai kurie dvarininkai jiems visiškai nedavė žemės arba atėmė jų nuomotą žemę. Todėl jie buvo labai nepatenkinti savo padėtimi ir nuolat keldavo neramumus (plg. „Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje“, Vilnius, 1957, p. 240—257). „Miesčianinai“ J. Jankus, tur būt, vadina tuos valstiečius, kurie, ponų nuvaryti nuo žemės, turėjo prisirašyti prie miestų ar miestelių ir tapti miestelėnais, nors ir gyveno kaimuose.

Mokesčiai slėgė ir Ušnėnų kaimo laisvuosius. Dėl jų jie bylinėjosi. Šioje byloje jiems daug padėjo P. Višinskis. Byla atsispindi ir Zemaitės susirašinėjime su P. Višinskio (VI 9).

a.

Zymantai pradžioje gyveno Džiuginėnuose, Zymantas buvo už lau-
čąjį². Paskui gyveno Pasmalkyje, Kerbedlaukyje, dar vėliau persikėlė
į Užventį. Mano tėvas dar nevedęs tarnavo staršina, tai buvo nujojęs į
Pasmalkį. Buvęs ne gyvenimas, bet vienos ašaros. Gyveno labai netur-
tingai. Sakė, negalvojau, kad jų duktė bus mano pati³.

Veikšai buvo dideli dilbai, apsileidę. Vienas paėmė tetą Juzę. Ji su
vyru gerai sugyveno. Buvo du vyro broliai: makalai, chuliganiški. Netu-
rėdavo ko valgyti. Jie išėjo į Ameriką⁴. Pleikytė buvo išėjusi už Veikšo
Juozapo, jų duktė Kuchanauskienė⁵. Ši sena trobelė prie gatvės, kurioje
gyvena Karinauskienė⁶, ir yra Veikšų. Ar tik nebus čia Vingių troba. Ge-
rai nežinau, aš dar pagalvosiu, gal atseksiu, kas buvo tie Vingiai⁷.

Užsėnai,
1960 m. rugpjūčio mėn.

b.

Prie caro mokyklos neturėjom. Sueisime visi, pasamdytas mokytojas
buvo. Po savaitę kiekvienoj troboj. Vieną metą buvo tokia senikė, kitą me-
tą vyriškas. Mano tėvas norėjo statyti mokyklą, tai kaimynai sakydavo,
kam reik tos mokyklos. O mes džiaugėmės: ot, lakstysime po mokyklą,
nereiks po trobas sėdėti. Ale užėjo karas, ir taip viskas nuėjo⁸.

Kai buvau mažesnis, motina kartą nusivedė prie kaimyno Višinskio.
Dėdė toks didelis, su barzdiše ir sako man: „Jonuk, atėik pas mane“. Nu-
ėjau, jis inan duoda dovanų — piniguką baltą. Paėmiau ir atgal prie
mamos. Intelligentiškai jis atrodė, pilkas kostiumas, švarkas su atvarsčiu-
kais, surištas alsčiukas⁹ juodas, maniška¹⁰, baltiniai balti. Jis iš alkieriuko
išėjo į trobą¹¹.

Už kiek laiko baba atnešė man knygą. Aš radau tą pavardę ant ele-
mentoriaus ir sakau, rodinėju vaikams: „Tas dėdė man piniguką davė“. Aš
liuob atsikelsiu ir žiūrėsiu į tą dėdę, fotografija, mat, buvo. Fotografi-
joj rūstus, o buvo šviesesnis. Baba man sakydavo: „Mokykis ir būk kaip
tas dėdė“.

Todėl aš gavau piniguką, kad jis buvo mano kūminas. Bažnyčioj ma-
ne laikė savo rankose, o baba buvo kūmina¹². Ji ir sakydavo: „Žiūrėk, kaip
tavo kūminas išmok elementorių gerai, kad žinotum“. Jis iš pradžių žadė-
jo būti kunigu, paskui jau nebėjo. Jo motina, būdavo, nubėgs rytą, parsives
arklius, pakinkys briką, įsisėda ir veža į Užventį bažnyčion 9 km. „Bus
mano kunigiukas“, — sakydavo. Vėliau suprato, kad netikės¹³.

Gryčikė jų buvo surūkusi, dūmai rūko. Priešais kieme buvo didelis
svirnas, prieš langus. Ilgas toks, išvarstytas, durys į kiemą žiūrėjo. Prie
galo dar pristatė budinkuką, atskiros durys, ten gyveno Višinskis¹⁴. Kny-
gų prikrauta, fotografijos, daug stiklų, malevoti. Ant tų stiklų matėsi
Užvenčio bažnyčia, žmogus, senoji klebonija. Tie stiklai po 4—5 ar 8 su-
krauti buvo. Paskui Povilo svirniukan¹⁵ persikraustė Domininkai¹⁶ savo dra-
bužius. Mes su Domininko sūnum viename suole sėdėjom, iš vieno uždavi-
nyno stulpiukus rašėm.

Svirne dar buvo grūdinė, gulimas kambarys. Gulimame buvo sam-
dytos mergikės. Kitam kambary buvo spinta, skrynja.

Kartą atlėkė maskoliai. Saikino. Atjojo į mūsų senąją trobą, klausia,
kur tėvai. Mes tik šaukiame gvoltu: „Duoną nepagaukit, duoną nepagau-
kit“. Potam jie nuėjo. Vakare ateina mūsų kaimynė prie tėvų. Sako, jie

sumušė mane smarkiai. Ir šiandien man matytis tos mėlynės. Ji buvo Višinskio brolio žmona¹⁷.

Teresienė gyveno Žemaitės troboj. Kai ženijos, ana buvo viena gyvenime. Paskui pradėjo trobas griauti: kūtę, svirną, jaują, paskui trobą. Didelė troba buvo, du galai, alkieriukas, kuknia¹⁸. Teresienė buvo šokėja ir dainininkė. Žymantų buvo didelė troba, ten susirinks muzikantai, šoks.

Liudvas¹⁹ buvo labai pometlyvas, perskaitys ir atpasakos taškas į tašką. Tokia postorė knygutė buvo „Žiupsnelis“. Man liepė skaityti, o Liudvą paskyrė mane tikrinti. Pusbrolis ir metais jaunesnis. Kad pikta. Paskui jis pradėjo mokytis. Baba jam daugiau padėjo. Per Didįjį karą jau mokinio Vieksnius. Paskui mokėsi Kaune, kiek klasių išėjo, nežinau. Per karą buvo pas motiną parėjęs. Patėvis²⁰ sakydavo: „Liudvuk, tu mokykis ant kriaučiaus, neik tų mokslų“. Paskui gavo vietą. Baba padėjo susitvarkyti Kaune prie akcizo²¹. Jis buvo draugas su Višinskiu Stasiu. Paskui dirbo raštinėj. Tarpuko buvo valsčiaus sekretorium Užventy. Tarybiniais metais jį uždėjo seniūnu.

Liudva buvo geras žmogus. Labai sąžiningas. Liub vis kalbės apie žvaigždes, apie Jupiterį, Saulę, ką veikia Vakarinė, Grigo Ratai. Plepalų nemėgo. Mokėjo gerai rusiškai. Ir rašyt mokėjo.

Mano tėvo pagavo du arklius. Žemaitė nupirko abiem žentam ir sako: „Tau (Jankui) duosiu didesnį arklį, o tau (Teresui) mažesnį, dusulingą, kaip ir tu“. Nesako, kad dėl skriaudos, o kad abiem žentam pirkto. Ir briką padovanojo. Iš Amerikos²² davė pančekikes, korpelių (?), čemodaniuką tokį. Antanui davė kelnikes, rubaškikę.

Mama man sakydavo, kad baba turėjo 4 vaikus, paskui pertrauka 7 metų²³. Tada tų vaikų visai nežiūrėjo, gazieta apsikrovus²⁴.

Venta buvo labai plati, vandeninga, klampi. Pavasarį išsiliedavo kaip koks ežeras. Viena vieta buvo tikra plaukykla. Buvo didelių duobių, jose žuvies. Ušna irgi buvo plati, pavasarį ar rudenį išsilieja, o vasarą išdžiūna ir pieva palieka. Kartais ir vasarą prieina lietaus, šienas kupstuos vandenį skęsta. Kokie metal, nuneša šieną ir nebėr. Apie Ventą buvo krūmiukai. Ventos pievose buvo rėžiai, po šmotą kiekvienam, 9 gyvenimai buvo ir kiekvienas turėjo po 6 rėžius. Pievų maždaug buvo 100 ha. Pievos lygios, ale dumblingos. Piaudavo maždaug kožnas savo rėžį. Yra kapčiai sukasti visam gyvenimui. Mes tarp savęs rėžius²⁵ dalindavomės kuoliukais. Dirbdavo kiekvienas rėžy atskirai, eidavo ir talkoms.

Buvo tokie velkiai. Šlapios pievos, reikėjo šieną iš vandens tempti. Vienus galus velkių paimi, antras galas slenka. Per pečius ant sprando šniūriukas permestas, priištąs prie galų. Po du vyrus, po tris ir velka. Vilkdavo ir moterys. Ant tų velkčių šienas sukrautas. Vėliau buvo kesčios, jas nešdavo dviese, lengviau. Priėini prie kupsties, pakiši ir visą paimi. Kesčios — tik dvi lazdos, nesukaltos, o velktys — sukaltos.

Cia buvo pušynas toks, ganyklos buvo. Mano atminty tik kelmai buvo, tokie smalingi, kad vieni stovi ir dega. Prie babos dar buvo pušynas, nors iškirstas daug.

Kaime 9 gyvenimai buvo²⁶, jie turėjo rėžius, o dar tie rėžiai dalinosi į rėžiukus. Veikšas turėjo visą gyvenimą, Višinskio visas gyvenimas, o vėliau augo. Banių irgi visas gyvenimas. Penki išdalinti: Žemaitės į 3 dalis, Jankų į 2 dalis, Poškaus į 2 dalis, Veikšienės į 4 ir Jarušauskų į 4 dalis. Ir gyvenimai buvo nelygūs. Be ganyklų, turėjo po 24 dešimties ir po 28. Ganyklos buvo bendros. Vienam rėžy buvo rugiai užsėti, kitam — vasa-rojus ir trečias — juodas pūdymas. Tarp rėžių ežios paliktos, neariam. Ežias nupiaudavo ir turėdavo atskiro šieno.

Ištekėjusi už Žymanto, rašytoja susilaukė gana gausios šeimos — šešių vaikų. Tikslių jų gyvenimo ir mirimo datų pasakotojas neatsimena, tačiau apytikriai pagal amžių juos suminėti galima šitokia tvarka:

1. Pirmoji Žemaitės duktė Ona Jankienė, ištekėjusi 28 metų. Mirė 1948 metais²⁸. Palaidota Užvenčio kapinėse.

2. Juzė Veikšienė-Petrauskienė — antroji amžiumi Žemaitės duktė — buvo ištekėjusi už Veikšo, kuriam mirus susituokė su Petrausku. Antrasis jos vyras pasižymėjo ramiu, lėtoku būdu, neryžtingumu. O Juzė buvo gyva, judri moteris²⁹. Juzės duktė Elzė buvo nuo jos pirmojo vyro — Veikšo. Ji — gana silpnos sveikatos, jautrios sielos mergytė. Jei kas pasakydavo rūstesnį žodį, tuoj pradėdavo verkti. Mirė 60 metų³⁰.

3. Trečiasis Žemaitės vaikas — sūnus Kazimieras. Buvo judrus, ne-nuorama, pilnas visokių išdaigų. Nemaža pridarydavo rūpesčių motinai. Išjojęs naktigonėn, neretai kur nors įsprūsdavo lapinėn — ir knarkia iki ryto, o arkliai šeimininkauja daržuose. Vengdamas karinės tarnybos³¹, Kazimieras išvyko į Ameriką. Ten trumpą laiką pagyvenęs mirė, sulaukęs apie 45 metų amžiaus³².

4. Jarienė Pranė — gyvena Kaune.

5. Antanas Žymantas — 1946 metais pasakotojas gavo iš jo keletą laiškų iš Amerikos.

6. Teresienė Elena³³.

Gyvendama Užnėnuose, Žemaitė nesijautė atitrūkusi nuo kultūrinio gyvenimo. Parvažiuodamas namo, Povilas Višinskis pargabendavo nemažą knygų, o ir pati Žemaitė retkarčiais išsprendavo miestan. Jau būdama pagarsėjusi rašytoja, Julija niekuo išore nesiskyrė nuo kitų kaimo moterų, todėl buvo laukiamas ir gerbiamas svečias kiekvienoje pirkioje.

Žemaitė daugiau bendrų reikalų turėjo su dukters Onos vyru Jankumi, negu su žentu Teresu³⁴. Jankus dažnai mėgdavo su Žemaitė pasiginčyti apie dievą, noriai klausydavosi jos pasakojimų. Aplinkiniai kaimynai net buvo juos pramiņę „cicilikais“. Tačiau Žemaitė į tai nekreipė dėmesio ir toliau mėgdavo pasišaipyti iš kunigų. Todėl jie šios, anot jų, „aštrialiežuvės bobos“ vengdavo ir kartą kalėdodami buvo net aplenkę Žymantų kiemą.

1905 metais Užnėnuose, kaip ir kituose kaimuose, valstiečiai bruzdėjo, reikalavo lengvatų. Todėl neilgai trukus atbildėjo prie netoli kaimo esančio tilto raitų dragūnų pulkas, pastatė patranką ir, apsupę kaimą, pradėjo stumdydami varyti nepaklusniusius laukan, versti viską aukštyn kojomis trobose, mušti vyrus bizūnais. O vieną valstietį — Grigą — taip smarkiai sumušė, kad, kai jį nuvežė į Užvenčio kalėjimą, ilgą laiką buvo be sąmonės³⁵.

Veikšai pasižymėjo aiškingu būdu. Dažnai kivirčydavosi su žmonėmis. Jų buvo du broliai (vardų pasakotojas neprisimena). Vienas jų vedė Žemaitės dukterį Juzę, kitas — Pleikytę³⁶.

Reikia pasakyti, kad jei Žemaitės žentas buvo dar sukalbamas žmogus, tai Pleikytei-Veikšienei teko gana karti dalia. Ūkis buvo apleistas, o ir vyras nekreipė didesnio dėmesio į gyvenimo sąlygų pagerinimą.

J. Jankus mano, kad Žemaitė, gyvendama netoli Veikšų ir matydama tokį gyvenimą, dalinai savo herojų prototipais paėmė Veikšus³⁷.

d.

Žemaitė buvo smagi, linksma. Niekad nepykdavo. Daug kalbėdavo su žmonėmis. Nuolat erzindavo vaikus. Buvo geros širdies, duodavo vaikams saldinių ar ko nors kito. Kai iš žento pavogė arklių, tai Žemaitė jam nupirko du arklius³⁸.

Savo artimus, savo kaimo žmones labai mylėjo. Ji labai daug nėrė ir nėrė, net šventom dienom. Kai vaikai užaugo, ji mažiau bedirbo. Kol vaikai buvo maži, ji net pati eidavo į mišką parsinešti malkų, nes vyras neturėjo laiko, jis eidavo medžioti³⁹.

Kai Žemaitė pradėjo rašyti, buvo patenkintas ir jos vyras, nes gaudavo pinigų reikalams apginti⁴⁰.

Tuo metu Ušnėnuose buvo daug jaunų žmonių. Visas jaunimas dažniausiai susirinkdavo pas Žemaitę, nes ten buvo didelis kambarys.

Žemaitė labai daug rašydavo. Ji net sėdėdavo per naktį. Tuomet buvo vežamas paštas iš Užvenčio į Šiaulius, ir policijai kilo klausimas, ką veikia Žymantienė, kad pas ją visą naktį dega žiburys⁴¹.

Jonas Jankus, gimė 1899 m.;
gyvena Ušnėnų k., Užvenčio raj.

Ušnėnai,
1959 m.

¹ Jonas Jankus, kurio atsiminimai čia pateikiami, yra ketvirtasis Žemaitės dukters Onos sūnus, gimęs 1899 m. Tai dar tvirtai atrodantis valstietis, Žemaitės v. kolūkio gyvulių fermos darbininkas. Jis gana gerai atsimeina Žemaitę, daug apie ją girdėjęs iš motinos.

² Eigulį, miškininką.

³ Plg. 84, 91, 97 p.

⁴ Plg. 86 p.

⁵ Jono ir Jurgio Jankų žinios čia skiriasi nuo žinių, pateiktų Pr. Jarienės, taip pat Juozo Veikšo dukters O. Kuchanauskienės, kurių teigimu Juozo Veikšo žmona buvusi Barbora Poškaitė iš Ušnėnų km.

⁶ Plg. 104 p.

⁷ Plg. 87, 98, 102, 104 p.

⁸ Žemaitė rūpinosi įsteigti Ušnėnų kaime mokyklą ar šiaip suorganizuoti vaikų mokymą (VI 149). Matyt, ir S. Jankus rūpinosi statyti mokyklą, Žemaitės paskatintas. Apie Žemaitės rūpinimąsi vaikų mokymu žr. 107 p.

⁹ Kaklaraištis.

¹⁰ Marškinių krūtinė.

¹¹ Troba — bendrasis Žemaitijos valstiečių gyvenamojo namo kambarys. Alkieriukas — nedidelis švaresnis kambarėlis.

¹² Kūminas, kūmina — kūmas, kūma.

¹³ Čia kalbama apie Povilą Višinskį ir jo išleistą 1905 m. elementorių (Elementorius arba skaitymo ir rašymo mokslas, Parašė P. Višinskis, Vilnius, 1905).

¹⁴ Dabar Višinskių name įrengtas P. Višinskio memorialinis muziejus.

¹⁵ Tur būt, į kambarėlį.

¹⁶ Povilo brolis Domininkas su žmona.

¹⁷ Plg. 98, 109 p.

¹⁸ Pr. Jarienės žodžiais, Žymantų trobą sugriovė skirstantis į vienkiemius, 1930 m.

¹⁹ Elenos sūnus Liudvikas.

²⁰ Elenos vyras Teresas.

²¹ Čia J. Jankus klįsta. Tuo metu Žemaitė jau buvo mirusi. Liudvikui vietą akcize parūpino Domininko Višinskio sūnus Stasys.

²² Grįžusi iš JAV.

²³ Ketvirtas vaikas — Pranė — gimė 1871 m., o penktasis — Antanas — 1879 m.

²⁴ Kitų atsiminimuose teigiama priešingai (plg. 107 p.).

²⁵ Tur būt, broliai, pasidaliję valaką.

²⁶ Ūkiai po 1 valaką.

²⁷ Skyriuje c spausdinamų J. Jankaus atsiminimus užrašė VVPI studentas D. Ručinskas. D. Ručinsko užrašymas kiek skiriasi nuo kitų: tai ne pasakojimo perteikimas pasakotojo žodžiais, bet supažindinimas su pasakotojo mintimis savais žodžiais.

²⁸ Jurgis Jankus nurodė, kad Ona iškėkė 29 m. (plg. 98 p.). J. Jankus M. Grigaitytei teigė, kad jo motina mirė 1946 m. (LKLIR JZ 92).

²⁹ Plg. 86, 93, 104—105, 122 p.

³⁰ Plg. 86, 93, 105 p. Elzės duklė V. Bagdonienė nurodo, kad Elzė mirė 1949 m., tu-
rėdama 58 metus.

³¹ Pr. Jarienė teigia, kad Kaziui nereikėjo kariuomenėje tarnauti (86 p.).

³² Pagal Jankaus pasakojimą išeitų, kad Kazys mirė apie 1915 m. Iš Zemaitės „Autobiografijos“ ir Pr. Jarienės žodžių susidaro įspūdis, kad namiškiei apie jo likimą nieko nežinojo jau XIX a. pabaigoje.

³³ J. Jankaus duomenys apie vaikus sutinka su Pr. Jarienės duomenimis, išskyrus paskutinį gimusį vaiką — dukterį Vincę. J. Jankus apie ją, mažą mirusią, galėjo nieko nežinoti.

³⁴ Taip Jurgis ir Jonas Jankai tvirtino ir M. Grigaitytei (LKLIR JZ 92).

³⁵ Plg. 98, 115, 117 p.

³⁶ Plg. 86, 100 p.

³⁷ Šitoks teiginys dėl „Marčios“ tikrovinio pagrindo, galimas daiktas, yra teisingas, plg. dar 87, 98, 100 p.

³⁸ Plg. 101 p.

³⁹ Plg. 85, 97 p.

⁴⁰ Pr. Jarienė (85 p.) ir pati Zemaitė (III, 315) L. Žymanto požiūrį į Zemaitės kūrybą kitaip nušviečia.

⁴¹ Šiaulių—Užvenčio vieškelis eina pro pat Ušnėnų kaimą, ir visos Ušnėnų trobos nuo vieškelio gerai matyti.

8.

Keliauju Palangos Juzės pėdomis¹. Turėjau dvi operacijas ir dabar sveikatos nēr.

Prisimenu, kaip baba parvažiavo pas Teresienę lengvąja mašina, mums taip buvo įdomu². Babunė mums sakys, kaip jūs norit grįžti iš Užvenčio ar Šaukėnų, taip aš noriu grįžti iš Amerikos. Kai babunė buvo Amerikoje, tai į laišką parašė mano žodžius: „Babunę prašom grįžti ant žąsienos“. Aš, mat, žąsis ganiau. Kai parvažiavo, mes visi sulėkėm. Ana davė saldainių, mėlyną kostiumuką. Prašė manęs padainuoti. Tai aš jai padainavau.

Antanas Jankus, gimė 1907 m.;
gyvena Ušnėnų k., Užvenčio raj.

Ušnėnai,
1960 m. rugpiučio mėn.

¹ Antanas Jankus yra penktasis Onos Jankienės, Zemaitės dukters, vaikas. Siuo metu yra siuvėjas, dirba vaikščiodamas po apylinkės žmones.

² Čia turima galvoje Ušnėnų aplankymas, Zemaitėi grįžus iš JAV. Plačiau apie tai žr.: St. Jara s, Gyvi prisiminimai, „Komjaunimo tiesa“, 1955 m. gegužės 29 d. ir LKLIR JZ 92.

9.

Aš esu Zemaitės anūkės Elzės Veikšaitės duktė¹. Mano senelės Zemaitės dukters Juzės gimimo metų nežinau. Mirė 1948 m. lapkričio mėn. Dičiūnų k. Palaidota Pušalote².

Pirmą kartą ištėkėjo labai jauna — 19—20 m. už Veikšo. Turėjo tris vaikus. Vyriausioji — mano motina Elzė, brolis Vincelis ir sesuo, kurios vardo nežinau. Sesuo mirė labai maža. Vincelis mirė jau po tėvo mirties. Veikšas mirė, kai vyresnioji dukrelė Elzė buvo 3—4 metų. Veikšas mirė plaučių uždegimu. Liko labai daug vaistų. Juzė nenorėjo išpilti, tai ėmė pati ir išgėrė. Nuo to jos visą kūną išbėrė spuogais. Sirgo apie pusę metų. Bet užtat vėliau visą gyvenimą spuogų neturėjo. Nuolat tai atsimindavo ir savo vaikams pasakodavo.

Vyrui mirus, Zemaitės padedama, bobunė išvyko į kažkokį dvarelį, bene Puziniškį. Ten dirbo pienininke. Dvarininkas leido į kursus. Paskui gyveno Joniškėlyje, kol ištėkėjo. Pirmą buvo pienininkė, paskui šeimininkė. Kada išvažiavo iš Ušnėnų, tiksliai nežinau. Dar gana ilgai pagyveno Ušnėnuose. Veikšų namą, kur ji gyveno su dukterim, vadindavo bobarnia, nes ten buvo vienos moterys. Namelis buvo kaimo pradžioje į dešinę nuo gatvės. Mama rodydavo tą namuką. Jau tada jis buvo labai senas.

Bobunė buvo labai darbšti. Be darbo nepasėdėdavo nei minutės. Buvo labai gera šeimininkė, sugebėjo austi, kepti, virti.

Bobunė buvo labai panaši į Žemaitę. Atrodo, kad ji buvo panašesnė į Žemaitę už Jarienę. Jos veidas buvo kiek stambesnis už Jarienės. Bobunė buvo kiek stambesnė už Jarienę, bet taip pat neaukšta. Mano motina nebuvo panaši į bobunę, ji buvo panaši į savo tėvą. Apie Veikšus mano motina nieko nepasakodavo.

Bobunės antrasis vyras Petrauskas buvo baigęs Gardino žemės ūkio mokyklą. Jis tuo labai didžiuodavosi ir turėjo daug kalbų su manim žemės ūkio klausimais. Ukininkauti jam sekėsi neblogai. Buvo labai šykštus. Bobunė mums mokantis padėdavo maisto produktais, bet slėpdavosi nuo vyro. Bobunė buvo daug vyresnė už Petrauską. Petrauskas buvo šlubas. Jis buvo piršėsis ir mano motinai. Atrodo, kad bobunė su vyru sugyveno. Ji labai jo klausė, visa komanda buvo jo. Jis dažnai sirgdavo, dirbt negalėdavo, bet viską komanduodavo. Svečių pas juos jokių nebūdavo, tur būt, dėl Petrausko šykštumo.

Jų gyvenimas buvo labai paprastas. Namuose būdavo ūkiškų knygų, taip pat ir lenkų kalba. Petrauskas rūpestingai vedė savo ūkio apskaitą. Bobunė mokėjo skaityti, paskaitydavo laikraštį. Mūsų — anūkų — prašydavo knygų apie audimą, mezgimą, kurias labai vertindavo³. Man atrodo, kad bobunė, kaip aš dabar galiu spėti, žinojo apie Žemaitės ir Petrausko simpatiją. Petrauskas gyrėsi, kad Žemaitė jam padovanojo portfelį. Žemaitė jam buvo dovanojusi ir savo fotografiją.

Mano mama buvo iš mylimųjų Žemaitės anūkų. Žemaitė padėjo ją išmokyti. Vidurinėje mokykloje ji mokėsi Mintaujoje. Baigė 4 klases, išstojo iš 5. Pradėjo galvoti apie amatą. Labai norėjo mokytis akušerijos. Kai pasirodė, kad reiks mokytis 4 metus, bobunė atsisakė leisti. Tada išvažiavo į Vilnių, į siuvėjų mokyklą. Gyveno su Žemaite. Yra iš to laikotarpio grupinė fotografija. Baigė kursų ir grįžo į Užventį, ten gyveno ir siuvo. Apsigyveno Užventyje dar prieš I pasaulinį karą. Išėjus iš vidurinės mokyklos, mama dar vienus metus mokytojavo — Ginkūnuose pas Zubovą. Nežinau, ką mokė, gal kumečių vaikus. Tačiau mokytojos darbas jai nepatiko.

Mama turėjo polinkio į literatūrinį darbą. Ji norėdavo versti, labai jai patiko Gogolis. Tačiau bobunė liepdavo jai rašyti, versti neleisdavo. Vėliau už tai labai pyko ant bobunės. Mama plunksną galėjo valdyti. Kai ką parašydavo. Jos stilius labai primena Žemaitę. Vedė dienoraštį.

Draugų mama buvo labai mėgstama. Laikė ją labai rimta ir kartu įdomia. Buvo švelnaus charakterio. Mokykloje savo tarpe mokiniai mėgdavo rašyti charakteristikas. Aš esu jų skaičiusi. Apie mamą parašyta labai teigiamai, kad ji esanti maloni, švelni. Turėjo pasisekimą, bet neflirtuodavo. Buvo vieną šimylėlį, bet paskui tas išėjo į kunigus. Ištekėjo Užventyje, turėdama 27 m. amžiaus. Mama mirė 1949 m., turėdama 58 m.⁴

Basė Dvarionaitė buvo siuvėja Užventyje, kartu su mama. Kada susipažino, nežinau. Dar prieš Užventį su Žemaite irgi buvo labai gerai pažįstama. Basė gal kokiais metais mirė anksčiau už mamą.

Ona Jankienė nebuvo panaši į Žemaitę⁵. Jai buvo išmušta akis. Buvo negraži. Ona ir Teresienė buvo panašios. Buvo labai plepi, labai garsiai kalbėdavosi. Buvo labai gyva, narsi. Jos vyras lėtas. Jankienė valdė namus. Kaime nuolat būdavo užsiėmusi su darbais⁶. Elena turėjo pirmąjį vaiką Liuduką. Žemaitė Liuduką labai globojo. Jis buvo labai lėto būdo, labai simpatingas. Kaune tarnavo akcizininku. Parvažiavęs į Ušnėnus, apsilankydavo pas mamą Užventyje. Mama jį labai meiliai vaišindavo. Vis klausdavo, kodėl neveda. Liudas sakydavo, kad bijąs ant blogos pakliūti⁷.

Elena buvo stambi, stora. Į Žemaitę iš veido nepanaši. Tačiau gerai neprisimenu, nes buvau tada dar jauna⁸.

Aš Žemaitės, žinoma, neprisimenu. Motina daug pasakodavo, bet tada maža kreipdavau dėmesio, todėl nedaug atsimenu.

Mama pasakodavo, kad Žemaitės sesuo Petronėlė buvo labai gera audėja. Žemaitė jai užsakė išausti po kilimą. Labai gerus darė kilimus. Aš ir dabar turiu jį, mamos paliktą. Mama jį labai brangino. Kad pati Žemaitė būtų audėja, neteko girdėti⁹.

Žemaitė buvo linksma, pasakodavo anekdotus, įvairius nuotykius¹⁰. Girdėjau, kad Žemaitės buvo mirusių vaikų.

Mama labai mylėjo Žemaitę. Vadindavo ją bobutėle. Neleisdavo nė blogo žodžio pasakyti. Mama turėjo daug fotografijų, laiškų. Juos jinau saugojo. Kai grįžo iš laidotuvių, parsivežė nuotraukų, jas įrėmino ir įstiklino. Paskui laiškus ir nuotraukas išdalijo po muziejus. Daug daiktų atidavė Šiaulių ir Telšių kraštotyros muziejams. Liko kai kurių nuotraukų ir atvirukų ir man. Kai kurios su Žemaitės parašais. Yra Žemaitės vestuvinis žiedas su įrašu: „L. Z. 1865“.

Mama pasakodavo, kad „Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės“ tikras atsitikimas. Moteris, kuri išteikėjo už Benedikto Žymanto, buvo mano mamai teta. Man ją dar rodė. Ji buvo teista, sėdėjo kalėjime, bet išėjo anksčiau. Paskui nebegrižo į Ušnėnus ir tarnavo tarnaitė Šiauliuose¹¹.

Mama pasakojo, kad apsakyme „Prie dvaro“ irgi teisybė aprašyta. Man mama dar rodė ar Cinoką, ar Baltaragį. Jo pavardė buvo Grigas. Tai buvo 1930 m. Jis gyveno Sendvario kaime. Yra jo dukterys. Sendvaris anksčiau buvo dvaro centras. Paskui dvarininkai pasistatė kitur. Mama rodė man tą trobą Sendvaryje, kuri buvo dvaro. Tai didelis namas¹².

Su Žemaite ir su mama buvo gerai pažįstami Juozas ir Uršulė Sudariai. Jie gyveno apie Gaulėnus, dažnai rašydavo mamai laiškus. Jie norėjo susitikti su Žemaite. Matyt, iš Amerikos grįžusi, Žemaitė važiavo pas juos. Sudaris miręs, apie Uršulę — nežinau¹³.

Viktorija Bagdonienė, gimė 1921 m. balandžio mėn.
Užventyje; gyvena Kaune, Grybausko 34.

Kaunas,
1961 m. spalio 15 d.

¹ V. Bagdonienė yra Juzės Veikšienės-Petrauskienės dukters Elzės vyriausioji duktė. Ji yra baigusi žemės ūkio mokslus ir dabar dėsto Žemės ūkio mokykloje Kaune.

² Nurodoma ir kiek skirtinga jos mirties data (plg. 122 p.).

³ Apie Juzę Veikšienę-Petrauskienę, apie Petrauską dar žr. 86, 93, 102, 121—122p.

⁴ Pagal V. Bagdonienės turimą jos motinos korespondenciją tiksliau galima nustatyti šias Elzės gyventąsias vietas ir laiką:

Mintauja — 1907.XII.19, XII.24, XII.27; 1908.III.9;

Ušnėnai — 1908.XI.29;

Ginkūnai — 1908.X.5, 1908.X.21. Čia ji mokytojavo;

Puziniškis — 1909.XII;

Joniškėlis — 1911.VII.28;

Vilnius—Semenovskaja 10, „Lietuvos ūkininko“ redakcija — 1912.XI.19, 1913.XI.19, Skopuvka, dom. sv. Jadvigi, Nr. 4 — 1912.XI; Ponomorskij per 14 ar 15 Nr. — 1913.VII.13; Mostovaja 15, kv. 19. — 1913.X.13,21; 1914.IV.4; Vilniuje Elzė gyveno kartu su Žemaite; Užventis — 1913.XI.9; 1914.VI.7; 1914.XII.25.

⁵ 1946 m. ekspedicijos medžiagoje teigiama priešingai.

⁶ Apie Oną Jankienę žr. dar 93, 98,112 p.

⁷ Plg. 87, 94, 101, 107, 110, 121 p.

⁸ Plg. 87, 94, 98,101, 107, 109, 110 p.

⁹ Plg. 85, 107 p.

¹⁰ Plg. 85, 102, 103, 109 p.

¹¹ Plg. 86, 93, 97 p.

¹² Plg. 115—119 p.

¹³ V. Bagdonienė turi nemažą Sudarių laiškų, rašytų Elzei. Iš tų laiškų matyti, kad jie gyvenę Pasalgiriuose (plg. 1914.VII.7. laišką). Yra duomenų (plg. Jaro atsiminimus), kad Žemaitė, grįžusi iš JAV, besilankydama Ušnėnuose ir Užventyje, dar važiavo pas kažkokią pažįstamą prie Luokės. Matyt, tai ir bus Sudariai.

Žemaitės dėka išmokau skaityti ir rašyti. Pradžioje Žemaitės dukterys mokė iš maldaknygės. Paskui mokė Žemaitės rūpesčiu pargabentas studentas. Pavardės neatsimenu.

Žemaitė buvo labai darbšti. Turėjo daug vaikų ir visi buvo labai švarūs. Žemaitė viską rašė iš gyvenimo. Ji aprašė, kaip ginčijosi dvi kaimynės — Kyburienė ir Rimšienė¹. Tai čia aprašytos iš Ušnėnų Baniienė ir Jarušauskienė.

Tarnavau Šaukėnų klebonijoje. Buvo kanauninkas Rusteika. Rusteika turtą krovė².

Kai mirė Užvenčio klebonas Petkevičius, per laidotuves plėšė turtą. Žmonės pasidėdavo pas kunigą pinigų, visi prapuolė, kai mirė³. Apie tai, kad būtų kas kunigą apiplėšęs, neteko girdėti⁴.

Barbora Bielskienė, 71 m. amžiaus;
gyvena Ušnėnų k., Užvenčio raj.

Ušnėnai,
1960 m. rugpjūčio mėn.

¹ Plg. apsakymą „Dėl pirkinų“ (II 453).

² Šaukėnų kanauninkas Rusteika yra aprašytas Žemaitės apsakyme „Kanauninko laidotuvės“. Šaukėnų parapijos religiniai papročiai sudarė ir Žemaitės apsakymo „Sv. Jurgio aukos“ tikrovinį pagrindą (LKLIR JZ 92).

³ Kad Užvenčio klebono Petkevičiaus laidotuvės atsispindi Žemaitės apsakyme „Kunigo naudą velniai gauda“, vietos gyventojai pasakojo M. Grigaitytei (LKLIR JZ 92). B. Bielskienė ir kiti tai dar kartą paliudija (plg. dar 113, 114, 119 p.).

⁴ Buvo stengtasi išaiškinti, ar neturi tikrovinio pagrindo Žemaitės apsakymas „Nelaimė“ (plg. 113, 114 p.).

11.

Žemaitė buvo įdomi¹, mėgdavo atsitikimus. Ji rašė kamarėlėj. Didesnis trobos galas pertvertas, čia kuknia, čia kamaraitė, o čia troba². Susieis vyrai, kortuos, šoks, dainuos, o ana³ užsidaro stancijikėj. Ten tokia skrynia buvo, galiukai apkaustyti. Staliukas ketvirtainis, pora senoviškų kėdžių. Ana ten ir miegojo. Langiukas buvo toks mažytis. Siokių tokių paveikslėlių buvo pasikabinėjusi, žvėriukų.

Antras trobos galas mažesnis buvo. Tame dideliame duktė⁴ gyveno, kai Žemaitė išėjo. Ant rašto visi Žymantaičiai buvo gabūs. Ir siūti audeklus, kokius divonus, kiti nemokėjo, o ana parodys visiems⁵.

Elena revoliucinga buvo, pas aną suvažiuos po 3—4 studentus. Jarušauskio Vincentas varinėš į susirinkimus. Visi susiejimai buvo prie Elenos.

Sodiškiai šnekėjo, kad Elena su savo vyru nesutarė. Teresas buvo grubus žmogus, o ana šviesi, charakteriai neišėjo⁶. Teresas Liudvo nemėgo, dėl to jis ir iš namų išėjo. To Liudvo nenorėjo ir į trobą įleisti. Visą vyras tvarkė, nedavė Elenai nei pinigų, nei maisto. Jis darbininkas buvo, ale tamsus.

Tuose penktuose metuose sukilimas buvo. Žemaitė tarnavo Graužiukuose. Agitavo prieš carą. Sustreikavo žmonės, Užventy monopoliją, šnapsinę, išdaužė. Caro paveikslą Kolainiuos sudaužė. Atėjo kazokai. Aštuoniasdešimt, atrodo, buvo apsupę visą sodą, plakė visus. Elenai nieko nedarė, nors ji pati didžiausia revoliucionierė buvo. Užventyje kazokai suklupdė žmones, priešaišką darė, kad per 24 valandas sumokėtų baudą. Ušnėnai, Cedroniškis prisidėjo. Po 16 rb turėjo dėti ir sudėjo ant ryto, ir padengė. Veikša, Banys į Ameriką išbėgo, per Ventą ant miško⁷. Valnaskadskiai buvo nepatenkinti valdžia. Kai atėmė valdžia baudžiavą, tai anie dar turėjo priklausyti ponui. Ir ponui, ir valdžiai mokėjo. Žemės davė, ale pinigai ponuiėjo.

Žmonės turėjo ir valsčių išlaikyti, ir paštą, ir mokyklą. Ušnėnuose 9 gyvenimai buvo, o 4 iš jų valnaskadskiai. Tie valnaskadskiai pusininkais pavirto, kitaip neišgyveno⁸.

Jonas Ivoškus, gimė 1886 m.;
gyvena Lielušių k., Užvenčio raj.

Lielušiai,
1960 m. rugpjūčio mėn.

¹ Tur būt, trokštanti ką sužinoti, besijodomaujanti. J. Ivoškus yra vedęs Lauryno Zymanto, Žemaitės vyro, brolio Kazimiero dukterį Liudą. Todėl jis daug žino apie Zymantų gyvenimą. Daug medžiagos apie juos suteikė M. Grigaitytei (LKLIR JZ 92). VVPI ekspedicijoje iš jo sužinota kai kas naujo.

² Troba čia suprantama kambario prasme.

³ Žemaitė.

⁴ Elena.

⁵ Plg. 85, 106 p.

⁶ Plg. 87, 94, 101, 105, 109, 110 p.

⁷ Plg. 85 p.

⁸ Plg. 98–99, 111 p.

12.

Ušakiuose gyveno Jokimas ir Kazimieras Zymantai, o Ušnėnuose Laurynas. Tas, kuris mirė,— Benediktas¹. Aš esu Kazimiero sūnus. Kai Benediktas mirė, Jokimas ir Kazimieras išmokėjo jo žmonai 600 rb, o Laurynas vienas gyveno ūkyje ir jų neleido. Daug teko provotis, kol atprovojo savo dalį.

Į mano sesers vestuves pakvietė ir Žemaitę. Atvažiavo iš dvaro su pora arklių ir karieta, kartu su panike, kaip kokia ponia². Priėmėm kaip gerą, o paskui ji mus visaip išpeizavojo. Tas taip sakė, tas anaip, išpeizavojo visaip. Kokiame kūrinyje, nežinau³.

Stašys Zymantas, apie 70 m. amžiaus;
gyvena Aunuvėnų, arba Degsnių, k., Užvenčio raj.

Užventis,
1960 m. rugpjūčio mėn.

¹ Plg. 84, 90 p.

² Matyt, su G. Bite-Petkevičaitė ar su kuo nors iš Grauzikų ar Šilo—Pavėžupio dvarų.

³ Nepavyko nustatyti, koks čia kūrinys turimas galvoje. S. Zymanto atsiminimuose dar ir dabar jaučiamas priešiškusmas Žemaitėi. To priešiškumo šaknys—Žemaitės aprašytoji byla su Zymantais dėl Benedikto Zymanto žemės.

13.

Žemaitė gyveno Ušnėnuose. Ji draugavo su Višinskiu. Jie fotografuodavo kaimo mergaites. Kas būdavo įdomu, viską jie fotografuodavo. Kaimo mergaitėms būdavo įdomu pasižiūrėti, kaip jie dirbo fotografijas. Jos prilėkdavo prie langų ir norėdavo pasižiūrėti. Bet langai būdavo užlaidyti. Žemaitė, pajutusi, kad mergaitės žiūri pro langus, išlėkdavo į lauką ir bardavosi ant jų:

— Bėkit nuo langų. Fotografijas pamatysite, kai išdirbs. Dabar jums nėra jokio reikalo karstytis ant langų.

Mergaitės, Žemaitės subartos, bėgdavo namo¹.

Magdalena Viličkienė, daugiau kaip 90 metų amžiaus;
gyvena Bumbalų k., Užvenčio raj.

Bumbalai,
1956 m. sausio 12 d.

¹ Plg. 100 p.

14.

Žemaitė buvo labai pastabi. Ji ką tik pastebėdavo, tą tuoj užrašydavo, pakeisdama pavardes ir vardus. Žemaitė lankydavo balius, vestuves ir jų papročius užrašydavo.

Zemaitės vaikai per daug nepasižymėjo, tik Elena Teresienė palaikė „cicilikus“. Pas ją „cicilikai“ atvykdavo su P. Višinskiu, o kartais ir vieni. „Cicilikai“ skaitydavo paskaitas ir mokė, kaip nuversti carą. Paskui atėjo į kaimą kazokai ir primušė Višinskienę, nes rado pas ją P. Višinskio drabužius ir manė, kad jos vyras. Kazokai nusivarė visus į Užventį ir prie šulės susiklupdę sakė, kad jei dar jie palaikys „cicilikus“, tai visą kaimą pelenais paleisą¹.

Vakaruškos buvo keliamos visur, kur kambariai buvo didesni. Į vakaruškas ateidavo labai daug žmonių, net ir iš tolimesnių kaimų. Vakaruškos būdavo sekmadieniais, o šeštadieniais susiedavo jaunimas į būrį, dainuodavo, žaisdavo įvairius žaidimus. Vakaruškose negirtuokliaudavo. Merginos šoko basos, o vyrai su klumpėmis. Parėję iš bažnyčios, tuos drabužius pasidėdavo, apsilvkdavo kitais, su kuriais eidavo į šokius. Vakarėlyje daugiausia šokdavo „Kadrilių“, „Seinį“, „Tigrą“, „Sveika kūma, ką beveiki?“, „Trumpolkę“ ir kt. Rytą anksti turėdavo keltis dirbti, nežiūrint pavargęs, ar ne.

Stasys Lendzbergas. 70 m. amžiaus;
gyvena Ušnėnų k., Užvenčio raj.

Ušnėnai,
1959 m.

¹ Plg. 100, 107, 115 p.

15.

a.

Žemaitė su vyru kurį laiką gyveno Užventyje, valdė Supragono ūkį¹. Pas ją suvažiuodavo ne tik paprasta liaudis, bet ir ponai. Iš kaimo jaunuomenės suorganizuodavo šokius, surengdavo nedideles programas. Prie savo namo užsiaugino du nedidelius sodus.

Zeberiai,
1957 m.

b.

Žemaitė ilgą laiką gyveno prie Putvinskio². Ten ėjo šeiminkės pareigas. Jai dar reikėjo prižiūrėti, kai buvo melžiamos pono karvės, ir pasikui pieną pasverti. Eidama kartu su melžėjomis į lauką, nešdavosi sąsiuvinį ir pieštuką. Viską užrašydavo, ką išgirdavo iš melžėjų. Ten gyvendama rengė šokius, tautinių šokių ratelius. Mėgo visą laiką būti kartu su paprasta liaudimi. Susirgus valstiečiui, eidavo pas jį, aplankydavo, nunešdavo geresnio maisto. Pas ją laisvu laiku suvažiuodavo valstiečiai.

Marijona Kučinskienė, apie 70 m. amžiaus;
gyvena Zeberių k., Užvenčio raj.

Zeberiai,
1958 m.

¹ Plg. 85, 92, 113 p.

² Plg. 120 p.

16.

Kai iš Amerikos baba grįžo, man¹ numezgė kalnieriuką su raudonais šilkiniais siūlais. Mezgimas buvo paprastas. Bantukus ružavus storesnius uždėjo.

Ana liepė sukviesti jaunimą, sako: „Noriu pamatyti, kokie vaikai išauge“. Atsisėdus prie jaunimo į tarpą, dainuodavo: „Eina garsas nuo pat Vilniaus“. Iš Amerikos mums nieko neparvežė, sako, tebūna biedniems žmonėms, kur į mokslus eina².

Troba, kur Žemaitė gyveno, buvo laužiukas. Bet apie aną nieko nežinau. Mano tėvas pasistatė ant tos vietos naują trobą, bet ir tos nēr, kai į viensėdžius kėlės, nuvertė³.

Mano mama mėgdavo skaityti, ale rašyti nemėgo. Ji beveik 10 metų sirgo, su tokiom gyvatėm ir varlėm gydė, nes daktarų nebuvo. Mes likom jauni be motinos, vargom baisiausiai. Domininko Višinskio sūnus⁴ parvažiavęs klausia: „Vaikai, turit duonos?“ — „Neturim“. Jis, būdavo, ateis, aptvarkys mus, apibars, kaip tėvas. Liudvis⁵ mums biškį padėjo. Visuomet anas pareis, šunį paleis.

Liudvis, būdavo, susirinks iš tankų visokių dalių ir padirba mašinas. Mokytis jam padėjo dėdė iš Amerikos⁶. Bet to neužteko. Baba paliko platinos laikrodį Liudvui, dar brangesnį už auksą. Jis iš to ir maitinos. Būdavo, eis į valgyklą, užstatys už pietus.

Kas nors atsitiks, tai ir siųs Žemaitė vaikus, mergišką savo, paklausinė, kas ten buvę. Kaip Baniėnė ir Jarušauskienė susibarė per tvorą, tai ana parašė ir išspausdino. Tos pyko baisiausiai⁷. Anų jau nebėr gyvų. Ciotiško dvare, Volungių apylinkėj, kumečių vaikas pasikoręs. Anie žaidė, o motina išėjusi skalbti. Žemaitė irgi aprašė⁸.

Kristina Jarušauskienė, gimė 1914 m.;
gyvena Ušnėnų k., Užvenčio raj.

Ušnėnai.
1960 m. rugpiūčio mėn.

¹ Kristina Jarušauskienė yra Elenos Teresienės, Žemaitės dukters, duktė, plg. 94 p.
² Apie Žemaitės viešėjimą pas gimines, grįžus iš JAV, žr. St. Jaraš, Gyvi prisiminimai, „Komjaunimo tiesa“, 1955 m. gegužės 29 d.

³ Plg. 101, 107 p.

⁴ Tur būt, Stasys Višinskis.

⁵ Elenos sūnus Liudvikas Zymantas.

⁶ Antanas Zymantas, plg. dar 87, 101, 111 p.

⁷ Plg. 107 p.

⁸ Užvenčio gydytojas Tvirbutas teigia, kad tai buvęs Ciotiško dvaro kumečio Petkaus vaikas.

17.

Esu Žemaitės anūkė. Mano mama sakydavo, kad „Rudens vakare“ Žemaitė aprašė savo šeimą. Petrikė tai mano motina Elena Teresienė, storoji šeimnininkė — pati Žemaitė. Kaziukas buvo kaimynas¹. Žemaitės, žinoma, neprisimenu, mano broliai taip pat mažai apie ją žino. Mažai žino ir Teodoras², nors už mane 7 metais vyresnis.

Aldona Teresaitė-Balsienė, gimė 1924 m.
Gaulėnų septynmetės mokyklos direktorė, Užvenčio raj.

Gaulėnai.
1960 m. rugpiūčio mėn.

¹ Su A. Balsienės teiginiu dėl „Rudens vakaro“ tikrovinio pagrindo iš esmės sutinka ir Pr. Jariėnė (plg. 87 p.). Iš tikrųjų faktiniai apsakymo duomenys atitinka Zymantų šeimos padėtį apie 1894 m. Ištekėjus Juzei ir Onai, namie liko dvi dukterys — Pranė ir Elena, taip pat sūnus Antanas, kurį tėvai leido mokyti į pradžios mokyklą. Apsakyme pavaizduotas gana pasiturimas Milašių šeimos gyvenimas irgi galėjo atitikti tikrovę, kai, 1893 m. mirus Benediktui, Zymantai kurį laiką vieni valdė jo valakinį ūkį. Ir kitį šiame apsakyme minimi įvykiai ir faktai labai primena Ušnėnų kaimo ir apylinkės gyvenimą.

² Teodoras Teresas, A. Balsienės brolis.

18.

Žemaitę atsimenu, du ar tris kartus su ja kalbėjausi. Mano tėvas norėjo ją samdyti mūsų — vaikų — mokyti, bet, nežinau kodėl, nesutiko. Apsigaubusi buvo baltu skepetuku, šimtakvaldžiu sijonu.

Pas tėvą buvo atvažiavęs ir Povilas Višinskis. Turėjom ir jo fotografiją, bet ji žuvo.

Kai su Žemaitė nesutiko, mane mokė Sofija Pečkauskaitė. Ji mokė ir daugiau vaikų. Mes eidavome į dvarą. Mokiauosi dvejus metus 1904—1905 m.

Kai Žemaitė atvažiuodavo į Ušnėnus, Budrikis ir Čapskis atsiųsdavo pas ją arklius ir kalbėdavosi su ja¹. Čapskis žmogų rokavo už gyvulį. Žiemą važinėdavo ratais, o vasarą rogėmis².

Marijonas Janavičius, gimė 1895 m., Užgirių k.,
Užvenčio vls.; gyvena Džiuginėnuose, Telšių raj.

Džiuginėnai,
1960 m. rugpiučio mėn.

¹ Matyt, jie taip darydavo, norėdami užsitikrinti pagarsėjusios liaudies rašytojos palankumą. Žemaitės raštai rodo, kad jiems tai nepasisekė.

² Plg. 88, 96, 120 p.

19.

Ušnėnai turėjo bylą su ponais. Kai čia bylinėjosi, Žemaitė Graužikuose buvo. Čia visas kaimas dalyvavo. Dienas ėjom už tas ganyklas, potam ponas ėmė ir uždraudė, tai mes pradėjom prašyti, kad parduotų. Visi dėjom pinigus, ar po 40 rb. Byla buvo su Čekaičių ponu Kmeliausku ar Beserių¹.

Mano tėvai užsirašė viečni, o kurie valni užsirašė, tai ponai išmetė. Čapskis išmetė, o kiti liepė brangiau mokėti².

Užventy Šimkus turėjo klevą. Ten dievo mūka buvo įdėta. Uriadninkas panorėjo nupirkti tą klevą, dirbdinosi spintas, stalą. Tas pats Šimkus ir Sungaila piovė klevą. Kai nupiovė, dievo mūka iškrito. Sungaila pakėlė, pabučiavo ir įsikišo į užantį. Šimkus nieko nedarė, o uriadninkas Dįjavonas spyrė į griovį ir kitą dieną brauningu peršovė koją. Šimkus tą pačią naktį mirė. Sungailai nieko nebuvo. Tartokas sulūžo, kai piovė klevą. Paškauskis Griška buvo³. Ano viena ranka buvo sudaužyta mašinos. Bėtaisydamas gaterį, nupiovė kitą ranką. Tas klevas ir supuvo.

Čia tai tikras nuotykis. Kai klevą piovė, mano vyras dežuravo prie uriadninko. Į kapus einant, toj gatvėj augo klevas⁴.

Poškienė, 85 m. amžiaus;
gyvena Ušnėnų k.; Užvenčio raj.

Ušnėnai,
1960 m. rugpiučio mėn.

¹ Plg. 88, 98, 112 p.

² Plg. 98, 99, 107 p.

³ Plačiau apie Pašauską žr. 113—114 p.

⁴ Šis atsitikimas, kurį atsimena daugelis žmonių, atsispindi apsakyme „Stebuklai“. Prietaringi žmonės net ir dabar čia įžiūri „dievo ranką“. Plg. 98, 133, 114 p.

20¹.

a.

Petras Kurmelis galėjo būti Pleikys iš Sendvario. Jis turėjo apie 15 ha žemės, buvo labai darbštus ir šykštus. Turėjęs kalvę, buvęs stalius².

Čiotiščio dvaro laukas anoj pusėj kelio vadinosi Velniarage. Ten seniau buvo miškai³. Čiotiščio dvaro ponas vadinosi Požarskis. Jis mėgo gerai sugyventi su žmonėmis, keldavo balius, į kuriuos kviesdavo visus valstiečius⁴. Budrikis buvo jo žentas. Jis buvo visai jau kitoks. Čiotiščio dvaro ūkvedys buvo Abakas. Čiotiščio dvaras turėjo apie 300 ha, Čekaičių — 100 ha. Čiotiškį ponai pavadino Beloliesiu.

Ušnėniškiai mėgo kelti atminimus. Per juos nusigerdavo ir krėsdavo šposus. Ožką uždegdavo ar šiaip ką.

Užventyje buvo vargonininkas Parimskis, kuris svečiuodavosi Ušnėnuose⁵.

Terasas buvo Amerikoje. Grįžęs pirkto žemę Pavandeniškiuos⁶. Terasas atsisakė ūkio ir atėjo užkuriomis į Žymanto ūkį Ušnėnuose. Tėvas labai Liudviką mylėjo, bet leido mokytis. Tur būt, mokė Žemaitė. Prie

Tarybų valdžios Liudvikas buvo seniūnas. Teresienė su vyru gerai sugyveno⁷.

Apie jokių kauburėlių, ant kurio Žemaitė rašydavo, nežinau⁸.

Mano tėvas 1904 m. išvažiavo į Ameriką, palikęs motiną su dviem vaikais. Tada aš buvau 6 metų. Daug buvo vargo.

Senis Višinskis buvo labai užsčius. Jis pykdavosi su žmona, labai spaudė visą šeimą. Žmona net buvo išvažiavusi pas tėvus⁹. Jo sūnus Domininkas buvo nelabai mandrus, nemokėjo šokti, buvo lėtas žmogelis. Ve dėš mėgo laikraščius, skaitydavo „Lietuvos žinias“, „Lietuvos ūkininką“.

Ušnėnai,
1960 m. rugpjūčio mėn.

b.

Povilas Višinskis atsiųsdavo iš Vilniaus mokinius, praveddavo agitacijas toje troboje pas brolių. Iš apylinkės, iš kitų kaimų ateidavo žmonės. Jis pats neatvažiuodavo, tik atsiųsdavo agentus¹⁰.

Senio Simeono Jankaus¹¹ brolis Stanislovas buvo kavalierius, išdidus, gyveno su motina. Vedė vieną žmoną, paskui antrą. Jis turėjo gerą arklių, su mano tėvu važiuodavo alaუს pagerti. Pasidirbdavo sau alaūs bačkikę ir turėjo per naktį išgerti. Jis toks buvo, kad susisukdavo rūkyti į penkrublinę, o prie caro tai buvo pinigais. Su pirmą žmoną turėjo 3 vaikus, su antra — 6. Kai vedė antrą žmoną, tai ji visko žiūrėjo, vaikai dirbo. Jau nesakė, kad Jankus, o Jankienė. Jis gyveno Ušnėnuose. Apie 1900 m. jau buvo vedęs. Gal ir bus „Gera galva“. Jis galėjo girtis, kad tik jis vienas viską padarys. Stanislovas norėjo lyg ir mokytis ant kunigo. Jis skaitė per naktis knygas, laikraščius. Jis skaitė, bet kitiems nieko nesakė, pats sau vienas. Iš pradžių buvo dievotas, paskui pradėjo netikėti.

Simeonas buvo toks tamsus žmogus, būras. Jis toks nesravus, su žmona gerai sugyveno. Žmona irgi buvo šalto kraujo, labai darbštus buvo, vieni apsidirbo ūkį, nesamdė. Išeis į Ventą, įstatys vaiką į kubilą ir ras išsimaliavojusį. Apsileidę buvo¹².

Ušnėniškiai bylinėjosi su ponais dėl ganyklų. Ir Cedronišio kaimas turėjo bylą dėl ganyklų¹³.

Povilas Abromavičius, gimė 1900 m.;
gyvena Ušnėnų k., Užvenčio raj.

Ušnėnai,
1960 m. rugpjūčio mėn.

¹ Povilas Abromavičius, kurio atsiminimai čia spausdinami, yra Tado Abromavičiaus sūnus. Tadas Abromavičius buvo Povilo Višinskio tėvo Domininko Višinskio bernas, paskui vedęs jo dukterį. Dabar P. Abromavičius yra P. Višinskio namo-muziejaus Ušnėnų k. prižiūrėtojas.

² Pr. Jarienė Petro Kurmelio prototipu nurodo kitą asmenį. Taigi iki šiol Kurmelio prototipo klausimas dar neišspręstas.

³ Plg. 86, 93 p.

⁴ Plg. 85 p.

⁵ Buvo norima surasti „Bičiulių“ prototipus. Galimas daiktas, kad apsakyme ir turima galvoje vargonininko Parimskio žmona. Stankaus prototipu pačios Žemaitės nurodymu patarnavo Benediktas Žymantas (VI 104).

⁶ Kaimas Užvenčio raj., Užvenčio apyl.

⁷ Kiti valstiečiai jų gyvenimą nušviečia kitaip, plg. 107 p.

⁸ Ona Jankienė 1946 m. ekspedicijai papasakojo, kad Žemaitė mėgdavo rašyti ant kauburėlio, kuris buvo netoli jos namų.

⁹ Norėta patikrinti Pr. Jarienės teiginys, kad D. Višinskis esąs Drūktenio prototipas. Atrodo, kad P. Abromavičiaus duotoji D. Višinskio charakteristika patvirtina Pr. Jarienės teiginį, nors pats P. Abromavičius mano kitaip.

¹⁰ Čia P. Abromavičius kalba apie 1905 m. revoliucinį propagandinį darbą Ušnėnuose. Jis mano, kad agitatorius atsiųsdavo P. Višinskis.

¹¹ Simono Jankaus, Žemaitės dukters Onos vyro. Čia P. Abromavičius pateikia naują „Geros galvos“ Drūktenio prototipo variantą.

¹² S. Jankų jo sūnūs Jurgis ir Jonas, taip pat Pr. Jarienė apibūdina kitaip (88, 98, 102 p.).

¹³ Žr. plačiau 115—117 p. Sendvario kaimas vadinamas ir Cedroniškiu.

Ventos gatvėje, po dešinei, tarp Jasaičio ir rajkomo sekretoriaus Staneikos trobos, arčiau prie Jasaičio, stovėjo klevas su dviem mūkomis. Ten dabar yra pakilimas¹. Užvenčio uriadninkui ar malkų prisireikė ir sumanė nukirsti. Nukirto klevo šeimininkas Simkus ir Griška Paškauskas. Už tat visiems atsitiko nelaimės. Griška turėjo vieną ranką, tai ir kitą į mašiną įkišo. Uriadninkas nuspyrė koja mūką — tai tą koją peršovė. Šeimininkas irgi pasišovė².

Žemaitė gyveno dabartinėje Žemaitės gatvėje, name už pašto. Tai buvo veterinoriaus Supragono namas³.

Žemaitė teisingai aprašė kunigo Petkevičiaus laidotuves. Visi vogė. Ūkininkas Sereikis pavogė plūgą. Paskui kalvis pažino, kad plūgas klebono⁴. Paskui Petkevičiaus turtu pasinaudojo vargonininkas Poškus ir jo giminaitė. Po Petkevičiaus mirties Poškus išvyko į Šiaulius ir greit pasistatė dvejus namus.

Kleboną tikrai norėjo apiplėšti. Rado nukeltą karsto viršų. Spėjo, kad apiplėšė Griška. Pasakojo, kada jis kalbėjo apie klebono turtus. Griškos pavardė Paškauskas. Jis buvo didžiausias miestelio latras. Jis buvo labai stiprus. Buvo be pirštų, tačiau nuveikdavo stipriausią vyrą. Taip suimdavo vienais nykščiais, kaip replėm. Paškausko visi bijodavo. Jis buvo miestelio karalius. Ir policija jo bijojo. Be jo leidimo net berniukas pas mergaitę nenueidavo. Jei nepasiklaus, tai vis ką nors padarys, ar langą išmuš, ar duris užrems, o jei pasisako — Griška nuo visko apsaugos. Su Griška buvau ir aš susipykęs. Sugalvojau tokią dainelę:

Daug dienelių tokių buvo,
Kad elgetos uliavojo.

.
Ir tas Griška Terbakrauskis
Apie trobą šmukšt,
Nusileidęs tuos bildokus⁵
Apie pečių dūkst.

Kada Griška sutikęs — man į ausį: „— Ar dainuosi tas proklamacijas?“

Padaviau į teismą. Griška nestojo. Bet grasino atkeršyti. Paskui susitaikėm. Kai Žemaitė jį aprašė⁶, jis labai pyko. Buvo tokia maža Žemaitės knygelė, tai pamatys ją pas balaganininką — atima, sudrasko, visas balaganininko knygas išspardo.

Kad būtų kas apiplėšęs kunigus, negirdėjau. Panašus atsitikimas buvo su Žiauberių Siukšteriu. Jis nuvažiavo į banką pinigų padėti. Paklausė gatvėje kokį žuliką, kur čia bankas. Tas pasisakė, kad aš pats bankininkas. Tas jį nuvedė į tokį namą, paėmė pinigų ir išrašė kvitą. Sugrįžęs parodė kvitą, o ten kad prikreizota. Tai jaujoje ir pasikorė.

Ventos gatvė visuomet buvo vadinama Ventos gatve, net ir prie čaro.

Kad būtų vadinta Dvaro gatve, nežinau. Prie Ventos pakalnėje stovėjo mūrinė kalvė. Ten gyveno ir kalviai. Daug jų buvo, kad būtų koks bedievis, negirdėjau⁷.

Užventyje buvo paprotys nešt aukas per šventą Jurgį. Sunešdavo visokio maisto⁸. Judo atlaidai buvo Vaiguvoje⁹.

1905 m. buvo didelis sukilimas. Socialistai žmones prastus mylėjo. Socialistai sakė kalbą, išdaužė monopolį. Rytojaus dieną atėjo dragūnai,

pastatė armotą. Suvarė žmones, oficerius pasakė kalbą, Suimtus vedė į malūną ir plakė. Kitas net mirė nuo sumušimo. Paskui uždėjo pabaudą visam valsčiui¹⁰.

Domas Bielskus, gimė 1888 m.;
gyvena Užventyje, Malūno g.

Užventis,
1960 m. rugpiūčio mėn.

¹ Si vieta yra Ventos gatvėje tarp dabartinių Nr. 6 ir 8 namų, arčiau šeštojo. Toje vietoje tikrai yra pakilimas.

² Plg. 98, 111, 114 p.

³ Plg. 85, 109, 114 p.

⁴ Apsakyme kalvis plūgą pripažino Martinkui (I 397—398).

⁵ Taip vadina rankas nukapotais pirštais — strampus.

⁶ Griška Paškauskas aprašytas Zemaitės apsakymuose: „Kunigo naudą velniai gauda“ (Terbakrauskis), „Stebukluose“ (Kuprys).

⁷ Teirautasi apie apsakymo „Dvejos laidotuvės, dveji palaikai“ prototipus. A. Bielskaus nurodyta kalvė ir kalvio trobos vieta atitinka Martyno trobos aprašymą Zemaitės apsakyme. Galimas daiktas, kad Zemaitė kurį nors ten gyvenusį kalvį ir paėmė Martyno prototipu. Dvaro gatvės, kurioje gyveno Martynas, pavadinimas irgi turi savo prasmę, nes Ventos gatvė eina link Užvenčio dvaro, esančio prie pat miestelio, kitoje Ventos pusėje.

⁸ Plg. „Sv. Jurgio aukos“.

⁹ Ieškant Petro Kurmelio prototipų, buvo teirautasi apie šiame apsakyme minimą Simo Judo prekymetį. Visų nurodymu (plg. 98, 114 p.), Simo Judo atlaidai buvę Vaiguvoje. Si vieta sutiko ir su Pr. Jarienės minima Kurmelio gyvenamąja vieta — Pakražančiu. Netoli Vaiguvos teka Kražantės upė.

¹⁰ Plg. 85, 99, 100, 102, 107, 109, 115, 117, 119 p.

22.

Esu Veikšienė, bet ne tų Veikšų, kurie giminės Žymantams. Zemaitė atsimenu, kaip ji gyveno Užventyje. Gyveno prie autobusų stoties, kur sudegęs namas¹. Zemaitė buvo labai gera, leido savo berną mūsų pavogtų arklių vytis. Nusivijo jis iki Kuršėnų, bet nerado². Turėjo sūnų Antaną, duktė buvo ištekęsij už Veikšo. Kalbėdavo žmonės, kad Zemaitė verpdavo ir rašydavo. Ir vaikus mokydavo. Jos pačios vaikai ėjo darbininkais.

Kleboną Petkevičių pažinojau, dar ganiau jo karves. Per jo laidotuves grobstė turtą³. Petkevičiaus vargonininkas buvo Parimskis, jis ir mirė pas Petkevičių. Kad būtų koks vargonininkas išvarytas, nežinau, kad būtų koks kunigas prie caro suimtas, irgi neteko girdėti⁴. Kunigų buvo labai daug Užventėje. Buvo ir Rusteika⁵, kai buvau dar jauna. Prieš pirmąjį karą buvo atsitikimas, kad kunigą apvogė. Jis laikė banke sudėtus žmonių pinigų, tai, bevažiuojant iš Kauno, ar jis pametė, ar jam pavogė. Jis paskui grąžino žmonėms⁶.

Šnekėjo žmonės, kad Užvenčio miestelyje Malūno g-vėje buvo nukirstas didelis klevas su paveikslu⁷. Kas nukirto, kas jiems atsitiko — neatmenu.

Simo Judo atlaidai yra Vaiguvoje. Užventyje nebuvo nei turgų, nei jomarkų. Jomarkai buvo Luokėje — švento Mataušo jomarkas. Užventyje buvo tik atlaidai. Žolinės jomarkas irgi Luokėje⁸.

Agota Venskutė-Veikšienė, 76 m. amžiaus;
gyvena Užventyje, Kapų 24.

Užventis,
1960 m. rugpiūčio mėn.

¹ Plg. 109, 113 p.

² Šį faktą A. Veikšienė papasakojo ir M. Grigaitytei (LKLIR JZ 92).

³ Plg. 107, 113, 119 p.

⁴ Buvo teirautasi Zemaitės kūrinių „Apsiriko“, „Kaip tu man, taip aš tau“ prototipų.

⁵ Plg. 85, 92 p.

⁶ Gal šis įvykis ir turi ką bendro su Zemaitės apsakymo „Nelaimė“ tikrovinių pagrindu.

⁷ Veikšienė nurodo kitą klevo vietą, kaip D. Bielskus (113 p.).

⁸ Plg. 98 p.

1905 m. proklamacijas išmėtydavo: „Tepasmenga caro valdžia! Tegyvuoja socializmas!“ Žmonės dyvijos, ar iš dangaus tie lapukai krinta. Čia mokytieji pasidarbavo. Mano dėdukas Grigas¹ Kolainiuos² nukabino ir išmetė caro portretą. Užventy išlaužė degtinės monopolį, mano brolis dalyvavo. Tėvelį ir dėduką suėmė. Plakė su bizūnais. Kalino keturis—penkis mėnesius. Paskui dėl velykų švenčių darė amnestiją, paleido. Sugrižo sudžiūvęs, sulysęs visas. Tais penktais metais kazokai saikdino, patrankas sustatė. Katruos užskundė, tuos ir mušė skaudžiai. Suklupdė ant rinkos ir saikdino, kad daugiau taip nebūtų. Mūsų laimė, pajutom, kad žandarai ateina, daug knygų sumetėm į pečių. Žandarai į malūną prie dvaro uždarė, kaltesnius pernakvino. Ant ryto buvo šventė. Susivedė kaltesnius, o nekaltuosius, ant pamaldų katrie buvo suėję, sustatė ir liepė žiūrėti. Mušdami vežės potam į Šiaulius, per Luokę, per Tryškius tuos žmones. Ir mano dėdukas ten buvo. Mušdavo kalėjime su bizūnais, kad kirto. Išvarydavo pasivaikščioti kiekvieną dieną, išmuš, potam atgal suvarys. Aukščiausiam mūre buvo kalėjimas. Labai blogai maitino. Išvirs bulvių, nė kiaulės neėda. Leido baltinius ar per dvi savaites pasikeisti. Parėjo vos gyvas, iš to susirgo ir mirė³.

Sunkūs laikai buvo. Negalima nei knygos, nei laikraščio parodyt. Sykį kai pradėjo ieškoti knygų, fisharmonija buvo, išdraskė, išdaužė. Kratas dažnai darydavo, kai tik nujausdavo, kad knygų yra. Mat, mano tėvukas ir dėdukas nešė knygas iš prūsų⁴.

Buvo ganyklos tokios, alksnynai, ten gyvulius ganėm. Provojomės su ponu. Žemaitė mus aprašė⁵. Cinokai — Grigai, Juozapas ir Vincas. Vincas — Žemaitės Antanas, o Juozapas — Juozapas. Baltaragis — Pleikys Vincas, po ponu ėjo, išdavikas. Dar vienas kaimynas buvo Vincas Pleikys. Jis pavadintas Senkumi. Mano broliukas buvo piemenukas, Antaniukas Grigas, Vincento—Antano — sūnus. Pleikaitės mergikės didelės buvo. Penkios dukterys: Ona, Petronėlė, Veronika, Agota⁶.

Vincento Grigo žmona buvo Šiaulenskaitė iš Užvenčio miesto, mano mama. Ji urėdą išlojojo. O Pleikaitės nėjo griebti gyvulių, mat, anos buvo po ponais. O tas jų sūnus piemenukas Levukas irgi pasikavojo. Grigai ir Pleikiai baisiai nesugyveno.

Ganyklų buvo, rodos, 40 ha viso kaimo. Dygulinės dar buvo, galima buvo ganyti. Ponas mus ir iš alksnyno išvarė. Uždėjo mokestį: už karvę 3 rubliai, už arklį 4 rubliai, už veršėlį ar rublis. Negalėjo žmogus išsimokėti. Bylą ponas laimėjo. Padarėm kontraktą ir ėjom dienas iš Sendvario į Ciotiški. Nelabai kas padėjo bylinėtis, gal Pleikys kapeiką ir pridėjo. Anas pasakė: „Tu, Vincai, lošk, išloši — aš atiduosiu“. Ponas sakė: „Jūs eisite su šimtu, o aš su popirosu prie sūdo prieisiu“. Buvo ten dar toks advokatas, ale neprisimenu pavardės. Ciotiškio ponas buvo Budrikis, rusas buvo⁷. Prisimenu — aukštas toks, pailgo veido, sragių akių, nosis poilgė. Senasis Požarskis jau buvo senas ponas. Anas plakė žmones, dar mano senelį plakė. Ar į lažą pavėlavai, ar ką negerai padarei, tuoj po 25 rykštes. Požarskio brolis buvo aklas, nevedęs, pykdavo ant brolio. Duos į duris, sako: „Atsigėrei muziko kraujo — degsi pekloj“. Sako, tas aklas pėsčias eidavo su lazdomis į Sendvarį (Cedroniškį) į bažnyčią⁸. Tikras brolis važiudavo. Baudžiauninkus pasivarys sumai baigiantis, atvažiuos, pasėdės įsisprendęs ir vėl. Baudžiauninkai vežė poną⁹.

Kur dabar Čiotiškio dvaras, buvo Čiotiškio kaimas. Ponai visus išmėtė. Pasistatė ant sodos žemės sau. Caro valdžia pasakė, kad ponas nejodytų ant valstiečių. Atėjo caro įstatymas, kad, kur ponas išmėtė, turi atgal priimti. Mus sukišo atgal į pelkes. Ligi šiol pliumpėjam po tas pelkes. Ponas ar devynis ūkininkus iš Čiotiškių sugriovė ir išmėtė. Kai jau atgal sugrįžom į pelkes, ponas pasišaukęs mano dėduką¹⁰ ir sako: „Už tai degsiu pekloj, kad jumis apgavau, kad aš užlaikiau raštą, kad, kas išmesti iš Čiotiškių, būtų sugrąžinti“.

Mano tėvas pasakodavo apie savo tėvus. Čiotiškių kaimas buvo iš 9 kiemų baudžiauninkų. Į Želvių dvarąėjo baudžiamon. Ponas buvo kavaliarius, paną turėjo, o su ja vaiką. Baudžiauninkai važiuoti ir pėsti dienasėjo. Ponia Zabielenė¹¹ aukšta. dvarininkė buvo. Pragrajindavo dvarą su baudžiauninkais. Buvo Požarskis, dešinioji pono ranka. Ana sugalvojo aklam žmogui¹² duoti žemės su baudžiauninkais. Kur mes dabar esam, miškuose, sugalvojo pasistatyti buveinę. Ponia pragrajino ir atidavė tam aklam ponui Čiotiškes, aklojo brolis susitvarkė dvarelį, apsivedė su Belevičaite. Tas buvo kaip šeimininkas, o tas aklas uždarytas į kambarį ir sėdėjo. Visas malonumas, kad turėjo šunį. Seniukas pasiims putros pripiltą bliūdą, šuniui įpils truputį. Apgraubys — per daug, ir sau dar atsipils. Anas taip vargingai ir mirė.

Mano tėvo tėvas Čiotiškyje turėjo 6 ar 7 vaikus. Vyriausia duktė Ona buvo 14 m. Ponas atėjo iš Cedroniškio, sako: „Grigai, paimu tavo mergaitę kiaulėms ganyti“. Neleisi — plaks. Išleido tėvai. Pabuvo savaitę, atėjo utelėmis aptekusi, nešukuota. Kuknioj miegojo, šiaudų įdėta. Tėvai sumanė, kad ją reikia išvežti į Kurtuvėnus pas ciocę. Nakties laike ir išvedė. Dabar ponas ieško, kur Onikė yra. Tėvai sako, mes išleidom. Motina sako: „Verkė verkė prie gyvulių, varnos gal sulesė“. „Kaip gauste į skūrą, pasakysite“. Tarnas plakėjas šaukia: „Ateikit“. Nuėjo abudu senučiai (tėvo tėvai), pradėjo ponas tardyti. Mat, žmogus buvo toks išdavęs. Pradėjo plakti. Bobunėlė buvo su kailinukais, pats ponas mušė, galva ne galva. Kailiniai kiaurai nuėjo. Klyksmas. Aklasis ir sako: „Ką ten muša?“ — „Grigus“. Ponia šaukė: „Duokit vandens, ana taip gerai linaus verpdavo“. Nesako nemuškit, ale duokit vandens. Aklasis duoda į duris ir šaukia: „Atsigėrei mužiko kraujo — degsi pekloj“.

Tankiai parsiveždavo tėvas senuką aklą, valgyti duodavo, parveždavo tą poną. Anas Grigą ir vertino¹³.

Tą žmogų, kur Onikę vedė, apkalė ir į rekrutus atidavė. Tėvai užsi-gynė: „Nežinom, kur mergaitė“. Atėjo ponas ir sako: „Viskas ne tavo. Nieko neturi. Turi pastogę ir iš tos pastogės išeiti negali. Sugrąžink mergaitę“. Turėjo giminę platesnę — septynios bobunės seserys buvo. Jos visos maitino po biskį. Pusbadžiais gyveno. Bevargstant seneliui, atėjo baudžiavos panaikinimo laikas. Bobunė mirė greitai, labai ją sumušė. Dar yra tie kapukai. Nekavodavo į parapijos kapus. Iškasa duobę. Tas kuris dirbo, įdės kaltelį, katras gerdavo, įdės pusbonkėlį. Sodose ilgai taip laidodavo.

Volungiai,
1960 m. rugpiučio mėn.

b.

Žemaitės „Prie dvaro“ aprašyta mūsų ir Pleikių šeima.

Pleikys Vincas — buvo labai gudrus. Sakydavo: „Parduosiu, atpirk-siu, ir tu nežinosi“. Buvau 5—6 metų, kai jis mirė. Vincas turėjo 9 vaikus: 5 sūnus ir 4 dukteris¹⁴.

Žilvytienė — Pleikio Prano motina.

Senkus — buvo toks valstietis, turėjo 3 dešimtines žemės prie pat miško.

Agota Lukošienė, gimė 1895 m.;
gyvena Čiutiškio, Volungių, k., Užvenčio raj.

Volungiai,
1960 m. rugpjūčio mėn.

¹ A. Lukošienė yra Vinco Grigo, Sendvario gyventojų, duktė. Dėduku ji vadina tėvo brolį — Juozapą Grigą.

² Carizmo laikais valsčiaus centras buvo Kolainiuose, ne Užventyje.

³ Apie 1905 m. revoliucijos įvykius Užventyje, Ušnėnuose ir aplinkiniuose kaimuose žr. 85, 99, 100, 102, 107, 109, 114, 119 p.

⁴ Atrodo, kad Sendvario kaimo gyventojų Grigų šeima buvo gana apsišvietusi, kultūringa. Dabar gyvena dvi Antano Grigo dukterys: A. Lukošienė ir M. Grigaitė. Jos yra vienos iš labiausiai apsišvietusių Užvenčio apylinkės gyventojų, gana gerai susipažinusios ir su Žemaitės raštais.

⁵ Apsakyme „Prie dvaro“.

⁶ Ar čia nebus apsirikieta dėl dukterų skaičiaus. Ir vardų nepriskaičiuota, plg. 116, 118 p.

⁷ Plg. 91 p.

⁸ Cedroniškis, arba Sendvaris, yra kaimas.

⁹ Atrodo, čia nelabai tikslu. Apylinkėje plačiai žinoma apie Beržėnų grafo Capskio žiaurumą. Gal apie jį čia kalbama, plg. 88, 96 p.

¹⁰ Juozapą Grigą (?).

¹¹ Dvarininkas Zabiela minimas Žemaitės raštuose (II 378).

¹² Atrodo, tas aklasis ir buvo Požarskis.

¹³ Ar tik nebus tas aklasis Požarskis tapęs bedieviu, liaudies draugo Velniaragės ponaičio prototipu apsakyme „Kanauninko laidotuvės“ (II 52). Tai liudytų ir Velniaragės — vienos Čiutiškio dvaro vietovės — pavadinimas.

¹⁴ P. Katinaitei ir J. Keliolytei buvo pasakyta kitaip, plg. 115 p.

24.

Cina — labai minkštas daiktas, už tai mano tėvą ir pavadino Cinoku¹. Baltaragis buvo niūrus žmogus, sunku ir suprasti, ką anas galvojo. Anas turėjo patarlę tokią: „Tu nesuprasi, kaip aš tave nupirksiu ir parduosiu“. Kas kožną žodį „balvone, pazvalyk“ sakys. Jie abu bemoksliai buvo, tėvelio brolis truputį mokėjo rusiškai². Anas ir zborščiku buvo, 7 m. buvo iš-tarnavęs kariuomenėj, pažinojo visą Rusiją, su tais valdininkėliais buvo šnekėjęs. Jis buvo labai aukšto ūgio, už visą bažnyčią galva aukštesnis.

Kaip prispaudė mus ponas, tai gavom ganyklas iš Čekaičių³, du metus ganėm. Visi nenorėjom kontraktą daryti. Kai klojo kelią, tai Pleikys pasiūškino, kad savo vaikus tik į talką mums leido. Jie kirtu iš savo karklyno ir truputį iš pono alksnyno. Tada Pleikys nulėkė su avių maišu ir paskundė ponui. Prikalbėjo, prikalbėjo į teismą paduot, o pats nulėkęs į dvarą prie pono, apskundė Grigą. Didžiuosius medžius buvo iškirtę kumečiai, o kai ponas pažiūrėjo, tai visą bėdą suvertė ant Grigo. Toks Jakšas iš miestelio sakė, kad ten kumečiai kirtu ir jis pats kirtęs. Jis nuo širdies sakė, kad ponas kumečiams buvo davęs kirsti. Tada ir atitaisė šią klaidą. Urėdas buvo leidęs kirsti, o ponas gal ir nežinojo.

Kai ganyklas uždarė, palikom ant vienos karvės. Greitai ir mama mirė potam.

Kai iš tų ganyklų metė, aš mažesnė buvau, mažiau prisimenu. Revoliuciją prisimenu labiau.

Atėjo raiti su ginklais, raudonos kepurės. Dar apvogė. Ant lentynos buvo odos batams, tai jie keikės ieškodami, lyg tai knygų.

„Kaip kartais kurioj klebonijoj einas“ viskas taip teisingai parašyta, kad nieko nė pagrąžinta nėra. Tai buvo Užventy, kunigas Sruogis toks buvo⁴. Baisiai prie to kunigo žmonės rišos, gaspadinė maž neužmušė. Ta gaspadinė buvo tikra sesuo klebono, Marcelina⁵ vardu. To klebono Petkevičiaus patarlė tokia buvo: „Kas blogas sau, tas geras sau“. Jis ir per

pamokslą taip sakydavo. Viską ta gospadinė apžergus turėjo, be anos niekas negalėjo padaryti. Ta boba Grigienė iš Gedruikių kaimo, 3—4 km nuo miestelio, prikibo prie to kunigiuko, kuo anas kaltas⁶. Tas kunigas Sruogis, būdavo, nueis pas ligonį, ras kokį palaikėlį gulintį, duos rublį ir lieps važiuoti pas daktarą. Geras buvo. O kaip ta durna boba Grigienė pristojo prie ano ir apsidėjo visą kleboniją.

Kuprelė buvo Barbora Protasytė⁷, mergos vaikas, ale labai dora. Kaip apie ją taip pradėjo šnekėti, ana vos iš galvos neišėjo. Nelabai seniai mirė. Mano mama tada ją priglaudė, tai ana ir sako: „Jei ne jūsų mama, tai aš būčiau pasiskandinus, man taip buvo gėda“.

Bernardinus seniukas⁸ iš Kolainių bažnyčios, tikra pavardė Juškevičius. Su visom smulkmenom Žemaitė išdėjo ant popieriaus⁹.

Magdalena Grigaitė, 75 m. amžiaus;
gyvena Volungių k., Užvenčio raj.

Volungiai.
1960 m. rugpjūčio mėn.

¹ Neaišku, ar šitaip Grigaitės tėvą vadindavo ir žmonės, ar Grigaitė aiškina tik Žemaitės duotos pavardės prasmę.

² Kai kurie gyvenimo faktai rodo (knygnešiai, Juozapas Grigas buvo išrinktas viršaičiu), kad jie buvo gana išprusę, Juozapas revoliucingai nusiteikęs (plg. 115 p.).

³ Cekaičiai — gretimas dvaras, plg. 88, 98, 111, 112 p.

⁴ Žemaitė nurodo, kad šiame apsakyme aprašytas kunigas Rusteika (VI 7). Taip teigia ir Pr. Jarienė (plg. 85 p.).

⁵ Plg. 85 p.

⁶ Plg. ZR I 37.

⁷ Plg. ZR I 39.

⁸ Plg. ZR I 39.

⁹ Kad apsakymas „Kaip kartais kokioje klebonijoje einasi“ yra paremtas tikrais įvykiais, patvirtina ir pati Žemaitė (VI 7).

25.

Sendvaris kitą kartą prigulėjo Čiotišchio dvarui. Mūsų protėviai gyveno Čiotiškyje geruose trobesiuose. Ponas išmetė iš dvaro. Paskui kaimas ėmė provotis ir išsiprovojo grįžti. Priteisė atgal pareiti mano tėvo tėvui. Storasta Pilipavičius taip nurodė, kad ne į dvarą, o čia. Visų pirma parėjo Grigas. Paskui Pleikys, mano tėvo tėvas. Mano tėvas buvo Pleikys Vincentas¹. Tėvo brolio vardas — Jonas. Kai parėjom į čia, mano tėvas buvo dar nevedęs. Paskui mano tėvas išėjo į Ameriką. Motina liko viena su 7 vaikais. Buvome kumečiai Valakiukuose pas grafą². Labai buvo sunku gyventi. Paaugęs pasistačiau čia trobą dar prieš pirmąjį karą.

Jonas Pleikys buvo meisteris — statė namus. Dabartiniai Pleikių namai jo statybos. Jis vedė našlę Kontautienę. Dabar abu mirę. Net ir jo sūnūs mirę. Turėjo daug vaikų — devynis. Turėjo penkis sūnus ir keturias mergikes. Jonas buvo storasta. Rožančių kalba ir gano pakelėje svetimoje pievoje. Pamato ką keliu ateinant: „Štiš, krupia“. Sakydavo: „Pazvalyk“.

Buvo byla dėl ganyklų. Tada buvau 10—11 metų³. Bylą vedė Juozapo Pleikio, dabartinio senutės Pleikienės vyro tėvas Vincentas⁴ ir Grigas Vincentas. Grigo brolis buvo Juozapas. Jis buvo nevedęs, tarnavo kariuomenėje 25 metus⁵. Grigas Vincentas buvo vedęs. Jo žmona buvo labai gera. Pamačius ką darant vaikus, slėpdavo nuo dėdės, savo vyro⁶.

Sendvario kaimas provojosi su Budrikiu. Budrikis buvo piktas. Kaiėjau pasiskolinti, statydamas trobelę, 4 balkių — mane išvijo. „Lauk tokio laiko, kai mišką pardavinėsiu svarais. Gal ir parduosiu, tik ne tau. Geriau tau pinigais duosiu“. Ieškojo po kišenes, bet nesurado smulkių.

Alksnynų buvo apie 50 dešimtinių. Reikėjo mokėti nuo arklio — 2 rb. nuo karvės — 3 rb⁷. Ponas buvo davęs žemę, ganyklų nedavė. Pasibaigė byla tik 1914 metais. Iš dvaro ganyklas atgavom tik po pirmojo karo.

Kai užgynė ganyt medėse, gynėme į Cėkaičių mišką. Buvo šmotelis kelio. Per Čiotiškio žemę neleido ginti. Gaspadorius vadinosi Slašinskis.

Dėl tos bylos mirė ir mano motina⁸. Ji važiuo į Šiaulius, į teismą, įkrito į vandenį, persalo ir mirė 44 metų. Sendvaris buržuaziniais laikais pavadintas Cedroniškiu.

Ilgą laiką tarnavau pas Jankų⁹. Tarnavau už pusvaikį. Gaudavau 10 rb algos. 12 valandą keldavomės į jaują kultū. Iškuliam 4 klojimus javų. Iš Jankaus išėjau pas Vosylių Žeberiuose. Vosylius buvo storasta. 1905 m. pas Vosylių atvažiuo Žemaitė ir Višinskis¹⁰. Žemaitė pranešė, kad daužys monopolį Užventyje. Susirinko 18 vaikiukų. Sudaužėme, patys nešėme ir gėrėme. Studentai daužė butelius, kad negertų. Kiti nuėjo į Daugvietus. Kitą dieną atlėkė kazokai ir pradėjo visus mušti. Ir aš gavau 4 bizūnus per nugarą. Paskundė tada Mickienė.

Kunigas Petkevičius buvo geras, ale senas. Iš jo laidotuvių brolis parnešė šakutę ir spatkiuką. Žmonės kalbėjo: „Kunigo naudą, velniai gaudo“¹¹.

Advokato Preimono pavardę esu girdėjęs¹². Palaikmiškio mišką irgi girdėjau. Velniaragė yra I brigadoje. Buvo miškas, paskui padarė lauką, tai karvė kuri nutruks, tai į duobę įkris. Todėl ponas ir praminė Velniaragė.

Bobarnė — tai pačios Žemaitės tėvynė. Labai daug moterų buvo¹³.

Pranas Pleikys, gimė 1882 m.:
gyvena Sendvario k., Užventio raj.

Sendvaris,
1960 m. rugpičio mėn.

¹ Atrodo, kad Sendvaryje gyveno 2 Pleikiai Vincentai. Vienas jų patarnavo prototipui, kuriant Baltaragio paveikslą, kitas, atrodo, buvo Prano Pleikio tėvas (plg. 115 p.).

² Valakiukai — Beržėnų dvaro palivarkas. Jie minimi ir apsakyme „Prie dvaro“ — Balakiukai.

³ Kadangi Pr. Pleikys gimęs 1882 m., tai byla galėjo būti apie 1892—1893 m.

⁴ Prano Pleikio teigimai įneša kai kurių neaiškumų: ar dar buvo trečias Pleikys — Jonas? Koks jo ryšys su Vincentu Pleikiu — Baltaragiu? O gal tai tas pats asmuo. Tas pats vaikų skaičius: A. Lukošienės duomenimis — Vinco Pleikio, o Pr. Pleikio duomenimis — Jono Pleikio.

⁵ Tur būt, čia Pr. Pleikys apsirinka. Tuo metu kariuomenėje tarnaudavo tik 7 metų.

⁶ Vinco Grigo dukters ir Žemaitės apsakymas V. Grigo žmoną charakterizuoja kitaip.

⁷ A. Lukošienės kiek kitoki duomenys (115 p.).

⁸ Apsakyme — Žilvytienė. A. Lukošienės, M. Grigaitės, Pr. Pleikio pasakojimai atskleidžia Žemaitės apsakymo „Prie dvaro“ tikrovinį pagrindą. Apie šio apsakymo tikrovinį pagrindą buvo galima spėti iš Žemaitės laiško P. Višinskiui, kuriame ji rašė apie sendvariškių bylą su ponu (VI 137). Apsakyme taip pat minimas šis kaimas. Tačiau iki šiol niekur nebuvo iškeltas šio apsakymo prototipų klausimas.

Kaip matyti iš atsiminimų, Sendvario, arba Cedroniškio, kaimas su Bieloliesio, arba Čiotiškio, dvaru turi senas sąskaitas, siekiančias net baudžiavos laikus. Buvusių Čiotiškio kaimo gyventojų išmetimas nuo žemės atspindi ir Žemaitės apsakyme „Prie dvaro“ (I 78—79). Byla dėl ganyklos, prasidėjusi, jei tikėsime Pr. Pleikio duomenimis, apie 1892—1893 m., užtruko iki 1914 m., ir ją laimėjo ponas. Sendvario kaimas yra į šiaurės vakarus nuo Ušnėnų, tarp Ušnėnų ir Čiotiškio dvaro.

Dabar Sendvario kaime yra trys sodybos. Visai gerai išsilaikiusi erdvi, didelė Pleikių troba. Ant sandėlio durų pažymėta sodybos pastatymo data — 1847 m. Greta stovi jau apgriuvę, aplūžę Grigų namai — gyvenamoji troba ir svirnelis. Kiek nuošaliau — menkutė Pr. Pleikio trobelė. Kaimo laukai labai lygūs, slėsniai. Per juos teka Ventos intakas Ušna. Netoli krūmynai — „medės“, dėl kurių vyko byla su dvaru.

M. Grigo dukters labai gerai žino visos bylos smulkmenas. Parodė keliuką, kuriuo buvo genama į gretimą Cėkaičių dvaro mišką, alksnyną, kuris buvo kertamas, taisant kelius ir kt.

⁹ Pas Simoną Jankų, Žemaitės dukters Onos vyrą.

¹⁰ Vosylius minimas ir Žemaitės laiške P. Višinskiui, aprašant 1905 m. įvykius Užventyje ir Ušnėnuose (VI 154). Kiek Žemaitė ir P. Višinskis asmeniškai dalyvavo revoliuciniuose įvykiuose Ušnėnuose ir Užventyje, visai tiksliai patikrinti nepavyko. Pr. Pleikys labai didelis pasakorius, ir vargu ar galima kiekvienu jo žodžiu patikėti.

¹¹ Plg. 113 p.

¹² Advokato Preimono pavardė yra apsakyme „Prie dvaro“.

¹³ Plg. 88, 104, 120 p.

Bobarnia — tai bobų kambariai ant arklidžių. Čia gyveno tokios, kurios neturėjo šeimos, buvo be vyrų.

Aš pati buvau tarnaitė, dirbau prie virtuvės. Ponas buvo labai piktas. Tarnams nebuvo galima vaikščioti po kiemą, negalima buvo garsiai šnekėti. Pati gavau nuo pono lupti. Jis išvažiavo į Varšuvą, į dukters vestuves. Tada mes, tarnaitės, suėjome į kambarius. Liokajus paskundė. Per ausį, per nugarą gauti nuo pono buvo lengva. Gaspadinė pravardžiuodavo tarnaites „burliačka morda“. Grapas buvo lietuvis, o grapienė — lenkė. Algos gaudavau 15 rb¹.

Barbora Tobolskienė, gimė 1892 m.;
gyvena Beržėnų k., Užvenčio raj.

Beržėnai,
1960 m. rugpiūčio mėn.

¹ Beržėnų dvaras yra grafų Čapskių buveinė. Čapskiai dažnai minimi Žemaitės raštuose ir vis iš neigiamos pusės. Vien tik neigiamai apie Čapskius pasakojo ir Užvenčio apylinkės žmonės (88, 96, 111 p.). Dvaro rūmai stovi ant aukšto Ventos kranto, prie Užvenčio—Šiaulių plento, 13 km nuo Užvenčio. Grafams priklausė visos apylinkės žemės. Tačiau Čapskiai jas pragėrė ir prakortavo, todėl daugelis atskirų palivarkų ir dvarelių buvo išparduoti.

Dabar Beržėnuose yra tarybinis ūkis. Dvaro rūmai per karą buvo sudeginti, apgriauti, tačiau dar išlaikė savo pseudogotinę išvaizdą ir dabar.

27.

Mano motina buvo dvarininko Putvinskio¹ karvių melžėja. Patys ponai tame dvare negyveno. Dvare buvo paskirtas gaspadorius ir gaspadinė, kurie tvarkė visą ūkį. Tokia gaspadinė ir buvo šiame dvare Žemaitė. Ji buvo labai gera ir bendravo su paprastais žmonėmis, kumečiais. Mes, vaikai, rinkdavome ponams uogas, prižiūrėdavome sodą. Žemaitė duodavo mums pieno, pavaišindavo mus ir šiaip daug padėdavo mūsų mamai. Aš tuo metu buvau apie 10 m. amžiaus.

Žemaitė labai mylėjo kumečių vaikus. Dvare buvo didelė salė. Į šią salę Žemaitė sukviesdavo vakarais vaikus. Nueidavau ir aš su seseria. Žemaitė mums pasakodavo pasakas, atsitikimus, mokė skaityti, dainuoti. Žemaitė mus mokė ir rašyti, bet ne popieriuje, o tokiose akmeninėse lentelėse. Rašyti ji mus mokė lietuviškai, bet tai buvo draudžiama. Apie tai vieną kartą suuodė žandarai ir atvažiavo patikrinti. Mums Žemaitė liepė greit bėgti namo. Žandarai mūsų jau neberado ir Žemaitės nesusėmė.

Seštadienio vakarais į tą salę Žemaitė susikviesdavo jaunimą pasiilksminti ir pati būdavo jaunimo tarpe. Tada Žemaitė jau buvo sena².

Marijona Lisauskienė, gimė 1889 m. Paramočio k.,
Užvenčio vls.; gyvena Zeberių k., Užvenčio raj.

¹ Vl. Putvinskis (1873—1929) turėjo du dvarus: Silo—Pavėžupį ir Grauzikų, abu dabartiniame Kelmės rajone. Vl. Putvinskis buvo prisidėjęs prie lietuvių nacionalinio judėjimo. Kurį laiką jo dvaruose šeimininkės pareigas ėjo Žemaitė (Grauzikuose — 1901—1905 m., Silo—Pavėžupyje — 1905—1906 m.). Buržuazijos valdymo metais Vl. Putvinskis buvo vienas reakcinės šaulių sąjungos steigėjų ir vadovų. Plg. Nr. 15.

² Tikslį užrašymo data nenurodyta. Datuotina 1956—1959 m.

28.

Mano motina buvo Žemaitės dešinioji ranka, ji raštingesnė buvo už visus, proklamacijas nešiodavo.

Aš gimiau 1906 m. Mokytoja dirbau nuo 1926 m.¹ Išdirbau 18 m. Tėvai gyveno Pernaravoj. Žemaitė atvažiuodavo pas mano motiną, ir dar ten buvo Juškytė Jadvyga. Ji draugavo su Žemaitė, buvo gal 4 klases bai-

gus, dirbo privačiai mokytoja. Ta Juškytė ir parsivežė mano mamą į Pernaravą². Juškytė versdavo knygutes iš lenkų kalbos. Kai statė tą spektaklį Palangoje, Juškytė dalyvavo jame. Ji visuomeninis veikėjas buvo, mirė 1948 m. rudenį, bet paskutiniais metais suparaližuota buvo.

Zemaitė į Pernaravą buvo atvažiavusi 6 ar 8 kartus. Du kartus aš atsimenu. Zemaitė buvo mamos vestuvėse. Ji atvežė mamai pinigų, kaip pasogą; už juos krautuvėlę nusipirko³.

Zemaitė savo vaikų negalėjo mokyti, bet anūkams tai padėjo. Dėl Liudvos mokslų ji važiavo iš Marijampolės į Kauną, peršalo.

Geriausiai atsimenu Zemaitę Kėdainių stoty, kai paskutinį kartą atsiveikinom⁴. Ji buvo mėlyna suknele, aksomine. Tą suknelę ji man paliko. Zemaitė labai panaši į mano motiną. Aš mokinaus tada Kėdainių gimnazijoje. Mes pabuvom dvi dienas kartu. Su mano tėvu dažnai kalbėdavosi. Jokios tylos jai nereikėjo, jokio susikaupimo. Įeina į savo kambarį, parašo, išeina ir vėl pasikalba. Prisimenu, kai jos buvo parašyta „paršeliai žviegia“⁵. Daugiau nieko nebeprisimenu.

Pranė Danilienė, gimė 1906 m.;
gyvena Jakšių k., Ariogalos raj.

Jakšiai,
1960 m. rugpiūčio mėn.

¹ Pranė Danilienė, kurios atsiminimai čia pateikiami, yra trečioji iš eilės Pr. Jarienės duktė.

² Plg. 87 p.

³ Plg. 87 p.

⁴ Zemaitėi grįžus iš JAV.

⁵ Neaišku, iš kurio kūrinio ši citata.

29.

Grįžusi iš Amerikos, Zemaitė buvo atvažiavusi pas Bitę į Panevėžį. Bitė mokytojavu berniukų gimnazijoje ir gyveno mokyklos kieme esančiame namelyje.

Zemaitė buvo su skarele. Ji paprašė mane (aš tada buvau užėjusi pas Bitę), kad parvežčiau jos laišką dukteriai Veikšienei¹.

Zemaitė tą dieną kalbėjo gimnazijos mokiniams, papasakojo apie savo kelionę po Ameriką. Beveik nieko nebeprisimenu² iš tos kalbos. Tepamenu, kad Bitė pristatė Zemaitę mokiniams, sakydama, kad jie nagrinėjo Žemaitės raštus, o dabar pamatysią ją pačią.

Elena Zaborauskaitė, gimė 1905 m.;
gyvena Joniškėlyje, mokytoja

Panevėžys,
1960 m. rugpiūčio mėn.

¹ Juzė Veikšienė tuo metu buvo ištekęjusi ir gyveno Dičiūnuose, ties Pušalotu.

² E. Zaborauskaitė tada mokėsi gimnazijoje.

30.

Kada buvo į Dičiūnus atvažiavusi Zemaitė, gerai neatsimenu, tik žinau, kad po vokiečių užėjimo¹. Rodos, kad Zemaitė atvažiavo antrais metais po Kostanto Petrausko vedybų su Juze Veikšiene.

Su Zemaite pasikalbėti neteko. Kad būčiau žinojus, kad ana tokia rašytoja, būčiau pašnekėjusi, kodėl gi ne. Aš savo darbų turėjau, nebuvo man kada ten kalbėti. Kazimieras Petrauskas, Kostantino tėvas, žemę paliko Kostantui ir Adolfui. Žemės buvo virš 20 ha. Peralino žemę jiems abiem pusiau: pusę mano vyrui Adolfui ir pusę Kostantui. Veikšienė padėdavo Kazimierui Petrauskui laikyti ir saugoti laikraščius.

Kostantas Petrauskas buvo šlubas, komisioris dvaruose, buvo matininku. Buvo labai geras žmogus.

Kai parsivežė Petrauskas Veikšienę, ji atrodė tikra bobutytė, geltona, susiraukšlėjusi. Močia² daug geriau atrodė, negu duktė. Zemaitė būdavo visada zdorova, tvirta, panaši į brolienę³, vilkėdavo paprastai balta bliuska.

Kostas mėgo labai pasinešti, didžiulis, neretai prikišdavo Veikšienei, kad ji sena, ligota. Tada Veikšienė atsikirsdavo, kad jis matęs, ką ėmęs, ir kad nėra ko prikaišioti dabar. Taigi kai kada ir susirūgūdavo, brolienė kai kada ir pasiskųsdavo man. Tačiau šiaip gyveno gražiai. Mat, buvo labai gudrus⁴. Buvo matininkas, tai dažnai išgerdavo. Gyveno bagotai, gerai mokėdavo daryti alų, žinodavo visus receptus, alaus nuolat turėdavo.

Veikšienė sirgo cukraus liga, tokią ją, bobutytę, su andaroku parsivežė Petrauskas. Brolienė buvo didelė audėja, verpėja. Kostas bardavosi ant jos, kad ji visiems duodanti audimų. Kostas būdavo nepatenkinamas, kad brolienės anūkės neklusė, anksti ištėkėjo⁵.

Tačiau Kostantui patikdavo, kad brolienė moka gražiai austi. Jeigu kur eidavo alaus išgerti, visuomet eidavo abudu.

Veikšienė mirė 1949 m. lapkričio 18 d., turėdama apie 70 metų. Kostas mirė 1946 m. apie birželio mėnesį⁶.

Marijona Petrauskienė, 66 m. ar 67 m. amžiaus;
gyvena Dičiūnų k., Panevėžio raj.

Dičiūnai,
1961 m. vasario mėn.

¹ Zemaitė Dičiūnus aplankė 1921 m. rudenį, grįžus iš JAV.

² Zemaitė.

³ Į savo dukterį Juzę Veikšienę.

⁴ Prasme — sumanus.

⁵ Čia, tur būt, turima galvoj Elenos Teresienės vaikai.

⁶ Šios datos, tur būt, patikimiausios, plg. dar 104 p.

31.

Konstantinas Petrauskas buvo kilęs iš apsišvietusios šeimos.

Jo tėvas, o mano senelis Kazimieras Petrauskas buvo baigęs Pasvalio dviklasę mokyklą, spaudos draudimo metu laikė slaptą draudžiamų raštų sandėlį. Į Petrausko sodybą atvažiuodavo knygnešių, jų tarpe Jurgis Bielinis, vadinamas Bieliaku. Iškraudavo į daržinę visą vežimą knygų ir slapta išvažiuodavo naktį, nieko nesakęs šeiminkui. Kazimieras Petrauskas kas rytą klojime patikrindavo, ar nebūta atvažiavusio Bielinio. Knygas išplatindavo po tolimas apylinkes: Klovainių, Piniavos, Daujėnų, Krinčino.

1918 m. sausio mėn. pradžioje Jurgis Bielinis buvo iškeliavęs pėsčias iš Purviškių kaimo ties Suotais į Vilnių teirautis, kada vokiečiai išsikraustys iš Vilniaus ir kada Lietuva bus išlaisvinta.

Grįždamas iš Vilniaus, sausio 16 d. vakare užėjo nakvynės pas Kazimierą Petrauską. Sausio 17 rytą aš užėjau pas savo senelį, nes gyvenome tame pačiame kaime, visai netoli nuo Petrauskų sodybos. Įėjęs į gričių, pamaciau ant pečiaus sėdintį žilais plaukais senuką.

Aš paklausiau savo senelį Petrauską, koks čia žmogus. Man atsakė, kad tas senukas vadinasi Bielinis-Bieliakas, kuris spaudos draudimo metais veždavo draudžiamas knygas pas mus į klojimą.

Senukas Bielinis, pailsėjęs iki pavakarės, išėjo po pietų namo. Sausio 17 d. pavakare jis nuėjęs į Toliūnų kaimą pas ūkininką Mitką. Pernakvojęs 18 d. rytą išsirengė baigti eiti į namus, į savo tėviškę. Tik išėjęs prie kiemo vartų sugriuvo prie kryžiaus ir mirė, nebesiekęs savo gimtųjų namų.

Kazimiero Petrausko šeima buvo gausi: 3 dukterys ir 3 sūnūs.

Vyresnysis sūnus Kazimieras Siauliuose baigė šešias klases gimnazijos, išvyko į Jekaterinoslavo miestą ir įstojo į Valstybinį banką tarnautoju. Paskiau buvo to banko vyr. buhalteris ir dirbo iki pat Didžiojo karo.

1925 m. grįžo į Lietuvą, gavo vietą Panevėžio apygardos teismo sekretorium ir dirbo iki 1938 metų.

Konstantinas buvo antrasis Kazimiero sūnus. Gimė 1878 m. Išėjęs pradžios mokyklą Pušalote, pradėjo valsčiuje raštininkauti, dirbo apie porą metų. Paskiau išvyko į Varšuvos sodininkystės ir daržininkystės mokyklą. Ją baigęs, mokėsi Gardino bitininkystės mokykloje. Paskui parvyko namo ir pradėjo tarnauti Karpio dvaruose pagal savo specialybę.

Dirbo Joniškėlyje, Liberiškyje, Puodžiškiuose, Petkevičiaus dvarelyje Puziniškyje, rašytojos Gabrielės Petkevičaitės tėviškėje. Čia jis buvo administratorium.

Puziniškio dvarelis buvo toli nuo didesnių kelių, tarp miškų, todėl gyvenimą jame ne taip atidžiai sekdamas žandarai.

Į Puziniškį rinkdavosi žymesnieji lietuvių veikėjai. Atvažiuodavo Žemaitė, Biliūnas, Višinskis. Buvo atvykęs J. Basanavičius. Gydytojas Avizonis studentaudamas atostogų metu dirbo Joniškėlio ligoninėje felčeriui.

Rašytojos Žemaitės duktė Juozapota Veikšienė Karpio dvare Joniškėlyje tarnavo „akmistrine“. Tad Žemaitė dažnai lankydavosi Joniškėlyje pas dukterį. Čia ir susipažino su Žemaitė Konstantinas Petrauskas.

Dirbdamas Joniškėlyje, K. Petrauskas susipažino ir su rašytojos Žemaitės dukterimi J. Veikšiene. 1919 m. lapkričio mėn. vedė ir persikėlė gyventi į savo tėviškę, į Dičiūnus, pasidaliję su broliu Adolfu žemę pusiau. Gavo apie 12 hektarų ir dirbo savo ūkyje.

Rašytoja Žemaitė grįžo iš Amerikos 1921 m. pavasarį. Pirmiausia atvažiavo į Dičiūnus ir ten viešėjo apie 2 savaites.

Man pačiam teko kalbėtis su rašytoja. Pasakojo, kaip buvusi Amerikoje, kaip rinko abu su Bulota aukas, apie spaudos draudimo laikus, kada pradėjus rašyti, kada parašius savo pirmąjį veikalą.

Paviešėjęs pas dukterį ir žentą, išvažiavo į Marijampolę pas advokatą Bulotą.

V. Bernotas

Joniškėlis,
1961 m. vasario 25 d.

¹ Spausdinami V. Bernoto atsiminimai. V. Bernotas yra K. Petrausko sesers Adelės sūnus ir gerai žino Petrauskų šeimos istoriją. Jis ilgai dirbo pašte, dabar — pensininkas. Atsiminimus jis pats ir užrašė. Čia jie yra šiek tiek sutrumpinti. Originalas saugomas VVPI Lietuvių literatūros kabinete.

Vilniaus Valstybinis pedagoginis institutas
Lietuvių ir užsienio literatūros katedra.

Įteikta 1961 m.
birželio mėn.

МАТЕРИАЛЫ О ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ ЖЕМАЙТЕ

К. УМБРАСАС

Резюме

Публикация представляет собою воспоминания дочери, внуков, других родных и знакомых видной литовской писательницы Жемайте (1845—1921). В воспоминаниях имеются до сих пор неизвестные сведения о местах жительства писательницы, освещаются обстоятельства ее трудной, беспросветной жизни простой крестьянки, дается много нового о личности и семейном быте, о начале ее творчества, о жизни и революционном

движении крестьян в местах жительства Жемайте. Имеются также интересные данные о фактической основе ее произведений, таких как «У имения», «Ксендзово добро впрох чертям пошло», «Чертова свадьба, чертовы похороны» и др. Воспоминания в большинстве касаются мало изученного раннего периода жизни и творчества писательницы.
